

historisch onderzoeksbureau

STADen**BEDRIJF**

Risbo

Research-Training-Consultancy

The logo for Erasmus, featuring the word 'Erasmus' in a light brown, cursive script font.

Sporen van het slavernijverleden in Zeist

Een onderzoek naar de betrokkenheid van de gemeente Zeist bij de koloniale slavernij

Y. Seidler

D. Heuser

F. Baas

B.M. de Hoogh

R. van Leeuwen

Met medewerking van T. Engene & F. de Jong

Colofon

Het slavernijverleden van Zeist. Een onderzoek naar de betrokkenheid van de gemeente Zeist bij de koloniale slavernij

Seidler, Y., Heuser, D., Baas, F., De Hoogh, B.M. & Van Leeuwen, R. Met medewerking van T. Engene en F. de Jong

April 2026

Risbo Contractresearch B.V./ Erasmus Universiteit Rotterdam Stad en Bedrijf

Risbo Contractresearch B.V./Erasmus Universiteit Rotterdam

Postbus 1738

3000 DR Rotterdam

T: 010-4082124

E: info@risbo.eur.nl

Stad en Bedrijf

Prins Hendrikkade 127

3071 KL Rotterdam

T: 010 4131207

Samenvatting

Dit rapport onderzoekt de relatie tussen de gemeente Zeist en het koloniale slavernijverleden tussen het eind van de zeventiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw. Daarbij is gekeken naar zowel verbanden met slavernij in Zuid-Amerika als met dwangarbeid in Nederlands-Indië. Centraal staat de vraag in hoeverre de gemeente Zeist als bestuurlijke organisatie, haar bestuurders en inwoners betrokken waren bij koloniale slavernij en op welke manieren deze betrokkenheid doorwerkt in de lokale samenleving.

Afwezigheid van institutionele betrokkenheid

Uit het onderzoek blijkt dat de gemeente Zeist als bestuurlijke organisatie geen directe rol speelde in slavernij of koloniale exploitatie. In de gemeentearchieven zijn geen aanwijzingen gevonden voor institutionele betrokkenheid, investeringen of expliciete standpunten, voor of tegen, ten aanzien van slavernij. Deze afwezigheid hangt samen met de historische ontwikkeling van de gemeente. Zeist kreeg pas aan het begin van de negentiende eeuw bestuurlijke vorm en was in die periode een relatief klein en landinwaarts gelegen dorp met beperkte middelen en invloed. De gemeenteraad hield zich bij de oprichting vooral bezig met lokale aangelegenheden, zoals infrastructuur, belastingen en openbare orde. Internationale handel en koloniale kwesties vielen buiten het directe bereik van het lokale bestuur. Dit betekent echter niet dat er geen verbindingen waren met het koloniale systeem.

Bestuurders en elites: indirecte maar structurele betrokkenheid

Hoewel de gemeente als instituut geen actieve rol speelde in het koloniale systeem, blijkt uit het onderzoek dat een deel van de bestuurders en prominente inwoners van Zeist wel nauw verweven was met het koloniale systeem. Zij maakten deel uit van een bredere maatschappelijke elite, bestaande uit adellijke en patricische families. Een deel van deze maatschappelijke bovenlaag had het vermogen en de status verworven met activiteiten in de koloniën. Veel van de welgestelde families vestigden zich in de loop van de negentiende eeuw in Zeist nadat zij hun fortuin hadden opgebouwd. Een deel van deze families had banden met de koloniale slavernij.

De maatschappelijke elite in Zeist was vaak actief in het maatschappelijk leven en had een invloedrijke rol in het lokale bestuur. Voorbeelden hiervan zijn families als Huydecoper, Van de Poll en Labouchere, die via handel, plantagefinanciering of bankiersactiviteiten (indirect) verbonden waren met slavernij en koloniale exploitatie.

Deze betrokkenheid was niet direct zichtbaar in het dagelijks bestuur, maar uitte zich via achterliggende netwerken van kapitaal en familiebanden. Zo laat de casus van burgemeester Willem Daniel Frans Schas zien hoe koloniale rijkdom doorwerkte in bestuurlijke posities. Hoewel hij zelf geen directe rol speelde in slavernij, erfde hij vermogen dat was opgebouwd via plantages in Suriname, waarop honderden tot slaaf gemaakten werkten.

Netwerken en familieverbanden

Een belangrijk inzicht uit het onderzoek is dat koloniale betrokkenheid niet alleen via individuele personen liep, maar vooral via netwerken van families. Deze families waren via huwelijken, zakelijke relaties en gedeelde investeringen met elkaar verbonden. Hierdoor konden kapitaal, invloed en sociale status over generaties heen worden doorgegeven.

Zo waren families als Van de Poll, Huydecoper en Van Lennep nauw met elkaar verweven. Hoewel de Zeister tak van de familie Van de Poll mogelijk zelf geen substantieel vermogen meer bezat uit de negotiaties, bleef de naam Van de Poll nadrukkelijk aanwezig binnen het koloniale netwerk rond Zeist. Deze aanwezigheid kwam niet zozeer via direct bezit tot uiting, maar via financiële en sociale verwevenheid. Zo was Jan Elias Huydecoper commissaris bij een aan de Van de Polls gelieerde firma, en hadden verschillende Zeister bestuurders en families aandelen in firma's die de naam Van de Poll droegen.

De firma Harman van de Poll speelde in de achttiende eeuw een belangrijke rol in de financiering van plantages via zogenoemde negotiaties, waarbij kapitaal werd verstrekt aan plantagehouders. Aandelen in deze fondsen kwamen terecht bij uiteenlopende families in Zeist. Via huwelijken en zakelijke relaties raakten families als Van de Poll, Huydecoper en Van Lennep nauw met elkaar verbonden. Op deze manier bleef de invloed van de Van de Polls voortbestaan in een netwerk waarin koloniale belangen, kapitaal en lokaal bestuur samenkwamen, ook wanneer het oorspronkelijke familievermogen zelf was afgenomen.

Plantagebeheer op afstand: bestuur vanuit Zeist

Eén van de meest directe vormen van betrokkenheid bij koloniale slavernij komt naar voren in het beheer van plantages op afstand. Figuren als Joachim Ferdinand de Beaufort en Jan Kol hielden vanuit Nederland, en deels vanuit Zeist, toezicht op plantages in Suriname en Berbice. De correspondenties van De Beaufort en Kol laten zien hoe gedetailleerd dit beheer was. Vanuit Zeist namen zij beslissingen over investeringen, de organisatie en voerden onderhandelingen met betrekking tot de plantages. In de brieven werd expliciet gesproken over de noodzaak om nieuwe tot slaaf gemaakten aan te schaffen om de productie op peil te houden. De waarde van de plantage werd rechtstreeks gekoppeld aan het aantal 'koppen' die de tot slaaf gemaakte populatie op de plantage telde. Deze voorbeelden laten zien dat het bestuur niet enkel een lokale aangelegenheid in de koloniën was, maar ook vanuit Nederland plaatsvond.

De Evangelische Broedergemeente: een unieke Zeister dimensie

Een bijzonder en voor Zeist onderscheidend element is de rol van de Evangelische Broedergemeente (EBG), die zich vanaf 1745 in de gemeente vestigde.

De EBG onderhield intensieve contacten met Suriname en verrichtte zendingswerk onder tot slaaf gemaakten en marrongemeenschappen. Daarmee nam zij een uitzonderlijke positie in: zij was een van de eerste organisaties die toegang kreeg tot plantages om religieuze activiteiten te ontplooiën. Tegelijkertijd opereerde de gemeenschap binnen het koloniale systeem en bezat zij zelf ook tot slaaf gemaakten. Vanaf 1840 begon de EBG zich steeds meer in te zetten voor afschaffing van de slavernij en kocht zij met financiële steun tot slaaf gemaakten vrij.

Deze dubbelrol maakt de betrokkenheid van de EBG ambivalent. Enerzijds probeerde zij de leefomstandigheden van tot slaaf gemaakten te verbeteren, anderzijds droeg zij bij aan het in stand houden van het systeem door zich te schikken naar de bestaande machtsverhoudingen. Vanuit Zeist werd deze relatie met Suriname organisatorisch en financieel ondersteund, onder meer via economische activiteiten en investeringen. Daarnaast had de EBG invloed op de lokale economie via nijverheid en consumptie. Door de handel die door de hernhutters werd bedreven vonden grondstoffen uit de koloniën, zoals koffie, thee, suiker en tabak, hun weg naar de Zeister samenleving.

Verschuiving naar Nederlands-Indië

In de loop van de negentiende eeuw verschoof de aard van de betrokkenheid bij het koloniale verleden. De afschaffing van de slavernij in 1863 en veranderende economische omstandigheden leidden tot een afname van directe betrokkenheid bij slavernij in de Atlantische wereld. Tegelijkertijd verplaatste het zwaartepunt van koloniale activiteiten zich naar Nederlands-Indië. Hierbij speelde exploitatie van arbeid nog steeds een centrale rol, zij het in andere vormen. Zo laat het verhaal achter Arendsburg zien hoe de winsten uit de tabaksteelt op Sumatra terugvloeiden naar Nederland en werden geïnvesteerd in onder meer vastgoed in Zeist.

Doorwerking in het landschap en de samenleving

De invloed van het koloniale verleden is tot op heden zichtbaar in het landschap van Zeist. Verschillende buitenplaatsen en landgoederen in de gemeente zijn tot stand gekomen met kapitaal dat (deels) voortkwam uit koloniale exploitatie. De eigenaren van verschillende buitenplaatsen en gebouwen die vandaag de dag het landschap nog sieren, hadden banden met de koloniale slavernij. Gebouwen zoals Slot Zeist, Hoog Beek en Royen, Pavia, De Breul, Ma Retraite en Blanda vormen tastbare herinneringen aan deze geschiedenis. Ook de naamgeving van straten, parken en gebouwen verwijst naar historische figuren waarvan een deel verbonden was met het koloniale verleden.

Verdeelde perspectieven op het koloniale verleden en de rol van de gemeente

Via een vragenlijst is onderzocht hoe huidige inwoners van Zeist kijken naar de omgang met het koloniale verleden en welke rol zij daarin voor de gemeente zien. De resultaten laten zien dat de meningen van inwoners van Zeist verdeeld zijn over zowel de doorwerking van het koloniale en slavernijverleden als over de rol van de gemeente. Hoewel inwoners zich over het algemeen thuis voelen, signaleren zij wel ongelijkheid in de samenleving. De mate waarin deze ongelijkheid wordt gekoppeld aan het slavernijverleden verschilt sterk. Met name jongeren en personen met een herkomst in voormalig Nederlandse koloniën ervaren vaker doorwerkingen, terwijl andere inwoners dit minder herkennen. Deze verschillen hangen samen met uiteenlopende opvattingen over de rol van de gemeente: waar sommige inwoners pleiten voor meer aandacht en erkenning, vinden anderen verdere inzet niet nodig.

Tegelijkertijd is de kennis over het slavernijverleden van Zeist beperkt. Veel inwoners geven aan hier meer over te willen weten, maar tonen slechts beperkte interesse in concrete vormen van informatievoorziening. Ook bestaat er weinig zicht op wat de gemeente momenteel doet met betrekking tot (de doorwerkingen van) het slavernijverleden, terwijl er wel kritiek is op haar rol. Een meerderheid staat open voor een meer diverse en inclusieve geschiedschrijving, maar heeft minder steun voor zichtbare of structurele maatregelen zoals een monument.

Conclusie

Dit rapport laat zien dat de relatie tussen Zeist en het koloniale slavernijverleden indirect maar structureel was. De gemeente, als bestuurlijke organisatie, speelde geen actieve rol, maar een deel van haar vooraanstaande inwoners en bestuurders waren nauw verweven met koloniale slavernij. De aanwezigheid van de Evangelische Broedergemeente voegt hier een unieke dimensie aan toe, waarin religieuze, economische en ideologische betrokkenheid samenkwamen. Daarmee maakt dit onderzoek duidelijk dat ook een relatief kleine, landinwaarts

gelegen gemeente als Zeist, deel uitmaakte van een wereldwijd systeem van koloniale exploitatie. De sporen hiervan zijn niet alleen terug te vinden in archieven, maar ook in het huidige landschap.

Uit de vragenlijst blijkt dat inwoners van Zeist verdeeld zijn over zowel de doorwerking van het koloniale en slavernijverleden als over de rol van de gemeente, waarbij met name jongeren en inwoners met een herkomst in voormalig Nederlandse koloniën vaker doorwerkingen ervaren en positiever staan tegenover aandacht en erkenning. De resultaten laten daarmee zien dat er wel sprake is van een gedeeld verleden, maar nog niet van een gedeelde beleving.

Voorwoord

Voor u ligt het rapport *Het slavernijverleden van Zeist*, waarin onderzoek is gedaan naar de relatie tussen de gemeente Zeist, haar bestuurders en inwoners en het slavernijverleden. Dit onderzoek heeft inzicht gegeven in hoe het slavernijverleden van Nederland in de gemeente Zeist tot uiting kwam en hoe deze tot op heden doorwerkt in de samenleving en zichtbaar is in de fysieke omgeving van Zeist.

De totstandkoming van dit rapport was niet mogelijk geweest zonder de bijdrage van verschillende betrokkenen. In het bijzonder willen wij de leden van de klankbordgroep bedanken voor hun waardevolle input. Hun bereidheid om mee te denken, kritische reflecties te delen en verschillende perspectieven in te brengen, heeft bijgedragen aan de inhoudelijke verdieping en zorgvuldigheid van het onderzoek.

Daarnaast zijn wij de medewerkers van het gemeentearchief van Zeist erkentelijk voor hun ondersteuning. Dankzij hun deskundigheid en bereidheid om actief mee te denken, waren we in staat de archieven beter te doorgronden.

Tot slot willen wij de gemeente Zeist bedanken als opdrachtgever van dit onderzoek. De prettige samenwerking, het vertrouwen in het onderzoeksproces en de ruimte om het onderzoek onafhankelijk uit te voeren, hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan het eindresultaat. De open houding en betrokkenheid gedurende het traject hebben het mogelijk gemaakt om dit onderzoek zorgvuldig en grondig uit te voeren.

Wij hopen dat dit rapport bijdraagt aan een beter begrip van het koloniale verleden van Zeist en niet zozeer een eindpunt vormt, maar juist een aanzet biedt voor verder onderzoek en verdieping.

Rotterdam, april 2026

Youri Seidler

Projectleider Risbo / Erasmus Universiteit Rotterdam

Inhoudsopgave

1 – Inleiding.....	9
2 – Slot Zeist en de Evangelische Broedergemeente	10
2.1 De hoge heerlijkheid Zeist	11
2.2 Evangelische Broedergemeente in Zeist.....	12
2.3 Conclusie.....	24
3 – Betrokkenheid van de gemeente Zeist en haar bestuurders bij de slavernij.....	26
3.1 De betrokkenheid van de gemeente bij de koloniale slavernij	26
3.2 Bestuurders en hun betrokkenheid bij de koloniale slavernij	27
3.3 Conclusie.....	34
4 – Particuliere betrokkenheid bij koloniën en slavernij in Zeist	36
4.1 Plantage-eigenaar te Berbice koopt Zeist	36
4.2 Betrokkenen bij Zuid-Amerikaanse slavenplantages	37
4.3 Plantagebestuurders op afstand: Joachim Ferdinand de Beaufort & Jan Kol.....	42
4.4 Betrokkenen bij koloniale dwangarbeid in Azië	46
4.5 Conclusie.....	52
5 – Conclusie: historisch onderzoek	54
6 – Huidige inwoners van Zeist over de omgang met het slavernijverleden	56
6.1 Doorwerkingen en discriminatie	56
6.2 Kennis over het slavernijverleden.....	59
6.3 Rol van de gemeente.....	61
6.4 Klankbordgroep	65
6.5 Conclusie.....	67
7 – Aanbevelingen	69
Bronnen.....	72
Bijlage 1 Methodologische toelichting vragenlijst.....	75
Bijlage 2 Aanvullende tabellen	77

1. Inleiding

Van 1 juli 2023 tot en met 1 juli 2024 vond het Herdenkingsjaar Slavernijverleden plaats. Vanuit dit kader werden in het hele land activiteiten en onderzoeken geïnitieerd om stil te staan bij de afschaffing van de slavernij 150 jaar geleden. De gemeente Zeist organiseerde vanuit de initiatiefgroep Slavernijverleden een herdenkings- en een dialoogbijeenkomst in 2024. Tijdens deze bijeenkomsten stond de vraag centraal: ‘Hoe zat het nu echt?’. Enerzijds ligt de veronderstelling voor de hand dat Zeist, als centraal gelegen gemeente zonder directe verbinding met zee, weinig banden heeft gehad met de slavernij. Daar staat tegenover dat binnen de gemeente veel historische gebouwen en buitenplaatsen aanwezig zijn, waarvan lang niet altijd bekend is hoe deze zijn gefinancierd. Met dit onderzoek wordt beoogd de banden van de gemeente Zeist en haar toenmalige inwoners met de koloniale slavernij te belichten.

Dit onderzoek richt zich op de betrokkenheid bij het koloniaal en slavernijverleden van de gemeente Zeist, haar bestuurders, individuen en invloedrijke instanties. Zowel directe betrokkenheid, bijvoorbeeld als bestuurder of plantage-eigenaar, als indirecte betrokkenheid, bijvoorbeeld via aandelenbezit of via voorouders, komen aan bod. Naast archiefonderzoek naar historische sporen wordt ook aandacht besteed aan sporen die vandaag de dag nog zichtbaar zijn. Via een online enquête is aan huidige Zeistenaren gevraagd naar hun opvattingen over de omgang met het slavernijverleden.

De uitkomsten van dit onderzoek omvatten grofweg de periode van het eind van de zeventiende eeuw tot het begin van de twintigste eeuw. Het onderzoek geeft inzicht in de wijze waarop een aanvankelijk kleine boerengemeente verbonden was geweest met het koloniale verleden. Deze betrokkenheid manifesteerde zich anders dan in de gebruikelijke grootstedelijke verhalen. Dit onderzoek laat zien dat Zeist om een aantal redenen een unieke geschiedenis heeft. Aan de andere kant wijzen de uitkomsten er juist op hoe alomvattend het koloniaal systeem aanwezig was dat het ook zichtbaar was in Zeist, een klein dorp op het platteland van de provincie Utrecht.

Ondanks uitvoerig onderzoek is het onmogelijk volledig te zijn. Een totaalbeeld van alle inwoners, instanties en bestuurders ontbreekt. Dit hangt samen met praktische beperkingen, zoals verloren gegane archieven en het ontbreken van relevante bronnen. De gepresenteerde verhalen fungeren daarom als voorbeelden van manieren waarop betrokkenheid bij het koloniale en slavernijverleden in Zeist tot uiting kwam en doorwerkte in de lokale samenleving.

Taalgebruik

In dit onderzoek wordt het gebruik van ‘slaafgemaakte’ aangehouden in plaats van ‘slaaf’. In de woorden van historicus Alex van Stipriaan ‘om aan te geven dat niemand een slaaf is, als een soort identiteit, maar dat de betreffende persoon door anderen in die status wordt gebracht en gehouden, zelfs al is diegene in slavernij geboren.’¹ Het woord ‘slaaf’ maar ook het beladen woord ‘neger’ worden nog wel in citaten uit archiefstukken gebruikt, om de volledigheid van de bron te behouden. Het gebruik van deze citaten is niet choquerend bedoeld, maar juist om de lezer te tonen hoe denigrerend die term van origine is. Zoals uit de citaten blijkt, werd dit woord niet alleen als synoniem aan slaafgemaakte Afrikanen gebruikt, maar ook als neerbuigende

¹ A. van Stipriaan, *Rotterdam in Slavernij* (Boom Uitgeverij, Amsterdam: 2020), 22.

toevoeging om structureel onderscheid te maken tussen het 'wij' van de witte Nederlander en het 'zij' van de zwarte Afrikaan, Afro-Surinamer of Afro-Antilliaan.

Leeswijzer

Dit rapport kent een grotendeels chronologische indeling. Per hoofdstuk worden exemplarische casussen uitgewerkt. In veel gevallen zijn er meer soortgelijke voorbeelden gevonden in het verleden van Zeist. Deze verbanden staan wel benoemd, maar zijn omwille van de leesbaarheid minder uitgebreid besproken. Het gaat bijvoorbeeld om indirecte verbanden via voorouders van personen die uiteindelijk een rol zouden gaan spelen in Zeist.

In hoofdstuk 2 worden de stichting van Slot Zeist (1677) en de komst van de Evangelische Broedergemeente (1745) behandeld. Deze ontwikkelingen vormen belangrijke aanknopingspunten voor latere koloniale verbindingen. Hoofdstuk 3 richt zich op de gemeente Zeist als bestuurlijke organisatie vanaf het begin van de negentiende eeuw en behandelt zowel de institutionele rol van de gemeente als de achtergrond van haar bestuurders. Hoofdstuk 4 bespreekt verschillende vormen van particuliere betrokkenheid bij het koloniale systeem. Hoofdstuk 5 plaatst de bevindingen in samenhang en biedt een overkoepelende conclusie. In hoofdstuk 6 staat de hedendaagse omgang met het slavernijverleden centraal. Hierin wordt ingegaan op de opvattingen van huidige inwoners over dit verleden en de rol van de gemeente. Het laatste hoofdstuk formuleert aanbevelingen voor de omgang met dit verleden.

Over dit rapport

Dit rapport is tot stand gekomen uit een samenwerking tussen onderzoeksbureau Risbo en historisch onderzoeksbureau Stad en Bedrijf. In opdracht van Risbo verrichtte Stad en Bedrijf archief- en literatuuronderzoek, leverde hoofdstuk 2 en tekstdelen voor hoofdstuk 4 aan en bood redactionele feedback op het eindrapport.

2. Slot Zeist en de Evangelische Broedergemeente

2.1 De hoge heerlijkheid Zeist

De vroegste connectie tussen Zeist en voormalige Nederlandse koloniën kwam tot stand door Willem Adriaan van Nassau-Odijk (1632-1705), die in 1677 de heerlijkheid Zeist aankocht. Van Nassau-Odijk liet zijn bezit – toentertijd een boerendorp met zo'n driehonderd inwoners – tot hoge heerlijkheid verheffen zodat hij daar zelf regels en rechtspraak mocht voeren.² Hij zette zijn nieuwe bezit en bevoegdheden luister bij door het nog altijd bestaande Slot Zeist te laten bouwen. Van Nassau-Odijk voerde sinds 1668 ook de titel van eerste edele in de Staten van Zeeland, een bestuurlijke functie die zijn achterneef stadhouder Willem III aan hem delegeerde. Binnen de Staten van Zeeland hield Van Nassau-Odijk de touwen stevig in handen en voerde onderhandelingen over de voorgenomen verkoop van de Zeeuwse kolonie Suriname aan de West-Indische Compagnie.³

De Staten van Zeeland voerden in 1679 al verkooponderhandelingen, maar de WIC was sceptisch over aankoop van een kolonie die meer in onderhoud kostte dan dat het aan winst opleverde. Na 'te hebben gesproocken met den Heer van Odijk, die sulx hadde geoordeelt te wesen een salutare [=gunstige] sake,' kwam daar enige beweging in.⁴ Het duurde echter tot 1682 tot Van Nassau-Odijk namens de Staten van Zeeland overeenstemming over de verkoopvoorwaarden bereikte. De tussenliggende tijd gebruikte hij om de WIC eraan te herinneren dat Willem III – zijn achterneef – nog enkele rekeningen had openstaan en dat hij geautoriseerd was deze te innen. In 1681 attendeerde hij de Zeeuwse WIC-kamer er bijvoorbeeld op dat de Prins van Oranje de buit van zesduizend gulden van een in 1650 gekaapt Portugees schip nog niet had gekregen.⁵

Of Van Nassau-Odijk zelf financieel betrokken was bij het Zeeuwse bestuur van Suriname is niet bekend. Hij toonde zich in 1683 wel bereid borg te staan voor het transport van 24.000 gulden aan achterstallig loon van soldaten die de kolonie voor de Staten van Zeeland hadden verdedigd.⁶ Aan zijn financiële diensten gedurende het verkoopproces van Suriname zal hij ongetwijfeld hebben verdiend. Het was bovendien geen geheim dat Van Nassau-Odijk corruptie en omkoperij niet schuwde, zijn macht misbruikte voor eigen gewin en bij iedere gelegenheid zichzelf of handlangers flinke bedragen liet uitbetalen.⁷

Op zijn rol in de verkoop van Suriname aan de WIC van 1679 tot na, is van Van Nassau-Odijk verder geen koloniale activiteit bekend. Het al die tijd in aanbouw zijnde Slot Zeist was in 1686 gereed. Rondom het slot waren uitgestrekte tuinen aangelegd en een beeldengroep die de werelddelen Afrika, Amerika, Azië en Europa representeerden plaatsten Slot Zeist in het

² A. Moolenaar, 'Willem Adriaan I van Nassau-Odijk,' Geheugen van Zeist. Digitaal raadpleegbaar: <https://www.geheugenvanzeist.nl/articles/willem-adriaan-i-van-nassau-odijk/>; 'Geschiedenis van Zeist,' Zeister Historisch Genootschap. Digitaal raadpleegbaar: <https://zhg.nl/geschiedenis-van-zeist>.

³ H. den Heijer, *Slavernijverleden van Zeeland* (Zeeland, 2023), 15; A. Romeijn, *De Stadsregering van Tholen (1577-1795)* (Tholen, 2001), 135.

⁴ Nationaal Archief, 1.05.01.02 Tweede WIC, inv.nr. 832, scan 151.

⁵ Nationaal Archief, 1.05.01.02 Tweede WIC, inv.nr. 649, scans 92, zie ook 89-93.

⁶ Zeeuws Archief, 2 Staten van Zeeland en Gecommitteerde Raden, inv.nr. 2035.2, scan 529.

⁷ Romeijn, *Tholen*, 165.

metaforische centrum van de wereld. Een jaar later breidde Van Nassau-Odijk zijn bezit in Zeist uit met de ridderhofstad Blikkenburg en liet het oude kasteel aldaar slopen.⁸

De heer van Zeist had de rechtsprekende macht binnen het gebied, maar hield zich niet zelf bezig met de dagelijkse gang van zaken. Daarvoor werd een drost ofwel drossaard aangesteld, die namens Van Nassau-Odijk rechtspraak en verantwoordelijk was voor de lokale ordehandhaving. In de vroege achttiende eeuw, toen Lodewijk Adriaan van Nassau-Odijk (1670-1742) zijn vader was opgevolgd als heer van Zeist, vervulde Willem Damhoff (1712-1772) de functie van drost. Damhoff stapte daarmee in de voetstappen van zijn vader en grootvader, en was van circa 1730 tot 1743 in deze functie actief.⁹ Damhoff stapte in 1738 in de huwelijksboot met 'Johanna Jacoba de Rayneval, jonge dame van Paramaribo in de colonie van Suriname.'¹⁰ Met dit huwelijk verbond de drost van Zeist zich in aan een familie die steenrijk was geworden van plantagebezit en hoge bestuurlijke functies in Suriname. Johanna's vader François Anthony de Rayneval was namelijk onder meer commandeur en gouverneur-generaal van Suriname én eigenaar van de suikerplantage Schoonoord en koffieplantages Constantia, Maagdenburg, Picardie en Ponthieu.¹¹ Nadat François in 1726 overleed, liet hij deze plantages en de mensen die er op in slavernij werden gehouden na aan zijn vrouw Anna Elisabeth Glimmer en zijn kinderen. Na enkele jaren in Suriname trokken de weduwe en erfgenamen van François naar Nederland. Toen Johanna's moeder in 1748 overleed en de uit slavernij voortgekomen erfenis verdeeld moest worden, ging Willem Damhoff een juridische strijd aan met Johanna's oudste broer.¹² Het is onduidelijk hoe de betwiste erfenis is verdeeld, maar nog in 1829 wordt de familie Damhoff als mede-eigenaar van in ieder geval de koffieplantage Constantia vermeld.¹³

2.2 Evangelische Broedergemeente in Zeist

De heerlijkheid Zeist en het daarbij horende Slot Zeist, Driebergen en Blikkenburg werden in 1745 door Willem Adriaan van Nassau-Odijks gelijknamige kleinzoon van de hand gedaan. De koper was de Amsterdamse ijzerhandelaar en rentenier Cornelis Schellinger, een man met grootse plannen voor zijn nieuwe bezit. Hij was namelijk lid van de Evangelische Broedergemeente (EBG, ook wel hernhutters of Moravische broeders). Dit was een uit Tsjechië afkomstige religieuze beweging die de protestantse geloofsbelijdenis van theoloog Jan Hus aanhing. De hernhutters, zoals deze beweging zich noemde, keerden zich af tegen de wereldlijke macht van de Katholieke kerk en streefden naar een meer persoonlijke invulling van het geloof.

In opdracht van de Nederlandse hernhutter Cornelis Schellinger, verrezen in de twee voortuinen van Slot Zeist binnen enkele jaren woningblokken in de stijl van Amsterdamse grachtenpanden –

⁸ E. de Jong, "Landgoed Blikkenburg," Geheugen van Zeist. Digitaal raadpleegbaar: <https://www.geheugenvanzeist.nl/articles/landgoed-blikkenburg/>.

⁹ H.J. van Eekeren, *De Oude Kerk te Zeist*, (Zeist, 1974), 404.

¹⁰ Het Utrechts Archief, toegang 45, inv.nr. 517, p. 21. Aktedatum 13-02-1738.

¹¹ M.L.E. Vlier, *Beknopte geschiedenis der kolonie Suriname* (Amsterdam 1863), 32; S. Kalff, 'Franchsen in Suriname', in *De West-Indische Gids* (11) 1929-1930, 326.

¹² Camilla de Koning, 'Het Schoonoord van Anna Elisabeth Glimmer: van Surinaamse plantage tot Warmondse buitenplaats,' *Geschiedenis van Zuid-Holland*. Digitaal raadpleegbaar: <https://www.geschiedenisvanzuidholland.nl/verhalen/verhalen/het-schoonoord-van-anna-elisabeth-glimmer/>.

¹³ 'Naamlijst der plantaadjes en gronden,' in *Surinaamsche Almanak voor het Jaar 1830*, p. 75.

het huidige Broederplein en Zusterplein – een kerk, scholen en de Godsakker, een eigen begraafplaats. Enkele hernhutters die het Broeder- en Zusterplein bewoonden, startten hun eigen bedrijven op het terrein van de EBG, waardoor al in de achttiende eeuw een soort warenhuis met tien winkels onder één dak ontstond. De kwalitatief hoogstaande producten trokken vooral klanten uit de hogere sociale kringen – van de gegoede burgerij tot de adel en zelfs vorsten – naar het boerendorp met slot dat Zeist in die tijd was.¹⁴ Deze bedrijven kwamen veelal voor rekening van de EBG of droegen in ieder geval een deel van hun winsten af.

Enkele bedrijven op het terrein van de EBG verwerkten of verkochten producten waarvan de grondstoffen uit Europese koloniën werden aangevoerd. Een van de grootste daarvan was de zijdefabriek G. van Wees & Weiss.¹⁵ Deze fabriek startte in 1752, toen de EBG een huis met winkel aan het Broederplein van een Amsterdamse koopman kocht. De voormalige bediende van die winkel, Gerrit van Wees, werd als chef aangesteld en verkocht kruidenierswaren, manufacturen, huishoudelijke artikelen en katoenen stoffen. Alle winsten en verliezen waren voor rekening van de EBG. De zaak liep voorspoedig en stelde Van Wees in staat om in 1762 aan het Broederplein een ‘floretfabrique’ te openen, zodat ‘veele geschwister in Zeist daardoor aan haar brood komen mogen.’¹⁶ In deze fabriek verwerkten vrouwelijke hernhutters ruwe zijde tot bruikbare zijdebanden. De grondstoffen daarvoor werden onder andere door de Vereenigde Oost-Indische Compagnie uit Oost-Azië aangeleverd.¹⁷

De ‘Winkel en Fabrique Gerrit van Wees en Co.’ zoals het uithangbord aan het pand op het Broederplein las, werd rond 1780 uitgebreid met vestigingen in Utrecht en Amsterdam. Begin negentiende eeuw nam Samuel Weiss, die in de winkel te Zeist werkte, de onderneming over en splitste het in de fabriek G. van Wees & Co. en de winkel Van Wees & Weiss. De zijdebandfabriek ging in de negentiende eeuw sterk achteruit. Moeite met bevoorrading na de definitieve opheffing van de VOC in 1800 heeft daar ongetwijfeld aan bijgedragen, maar nog ingrijpender was de Franse bezetting van Nederland door keizer Napoleon. De twintig jaar durende Franse Tijd in Nederland was desastreus voor de Nederlandse scheepvaart en handel, dat pas na het vertrek van Napoleon in 1814 langzaam herstelde. Rond 1850 werd de zijdebandfabriek G. van Wees & Co. definitief stilgelegd.

Anders dan de fabriek, bleef de winkel nog wel open en boekte halverwege de negentiende eeuw weer zulke goede resultaten dat het onder rekening van de EBG een klein kapitaal kon beleggen. Een goed gedeelte van deze investeringen was gerelateerd aan koloniale zaken en slavernij in Europese koloniën. Zo had Van Wees & Weiss een niet nader gespecificeerd aantal aandelen in ‘Oost-Indië’ ter waarde van 39.020 gulden, in ‘Overzeesche bezittingen’ – waarmee koloniën werden bedoeld – ter waarde van 46.920 gulden en voor 27.600 gulden aan aandelen in de Citizens Bank of Louisiana.¹⁸ Deze bank financierde onder meer slavenplantages in het zuiden

¹⁴ V.A.M. van der Burg en R.P.M. Rhoen, *Zeist van boerendorp tot villadorp* (Zeist, 2019), 46.

¹⁵ Tenzij anders vermeld, is de beschrijving van G. van Wees & Weiss uit de archiefbeschrijving in Utrechts Archief toegang 616 Textielgroothandel G. van Wees en Weiss.

¹⁶ Utrechts Archief, 616 Textielgroothandel G. van Wees & Weiss, inv.nr. 8

¹⁷ Utrechts Archief, 616 Textielgroothandel G. van Wees & Weiss, inv.nr. 291.

¹⁸ Utrechts Archief, 616 Textielgroothandel G. van Wees en Weiss, inv.nr. 56: inventaris effecten fa. G. van Wees & Co., 1849-1873. In het archiefstuk wordt de Citizens Bank of Louisiana vermeld als ‘Louisiana City Bank’. Dit moet de Citizens Bank of Louisiana zijn, omdat er in deze periode en regio geen enkele bank onder die exacte naam bestond.

van de Verenigde Staten, waarvoor het meer dan negenduizend slaafgemaakten als onderpand voor leningen had. In het geval dat planters hun leningen niet konden afbetalen, legde de Citizens Bank of Louisiana beslag op slaafgemaakte mensen en veilde hen om het verschuldigde bedrag te verkrijgen.¹⁹ Het rendement dat aandeelhouders als Van Wees & Weiss kregen kwam dus voort uit de opbrengsten van slavenplantages of incidenteel de veiling van slaafgemaakten.

Niet ver van de winkel Van Wees & Weiss dat naar de Karpervijver was verhuisd, lag de apothekerswinkel Kraepelien & Holm. Deze apotheek werd in 1772 door dezelfde Gerrit van Wees opgericht en viel eveneens onder rekening van de EBG. Kraepelien & Holm verkocht halverwege de negentiende eeuw een uiteenlopend en soms opvallend assortiment: van eikelcacao en tamarinde-bonbons tot medicinale wijn of sigaretten tegen astma.²⁰ Een aantal grondstoffen hiervoor werd geïmporteerd uit Oost-Azië, in Zeist verwerkt en als eindproduct weer naar Oost-Azië geëxporteerd voor verkoop. In lokale kranten op Java werd dan ook actief geadverteerd voor de producten van Kraepelien & Holm.²¹ De zeep die de hernhutter Pieter Hendrik Brouwer, tevens gemeenteraadslid van Zeist tussen 1825 en 1850, produceerde was eveneens volop te verkrijgen in het voormalige Nederlands-Indië.²²

Enkele hernhutters waren behalve winkelier in onder meer koloniale producten ook (mede)eigenaren van schepen die op het voormalige Nederlands-Indië voeren. Een van de apothekers, C.F. Kraepelien, was bijvoorbeeld mede-eigenaar van het schip *Drie Gebroeders*, dat halverwege de negentiende eeuw koloniale producten als suiker, arak en rotan vanuit Java naar Nederland verscheepte.²³ Hernhutter C.G. Adlung, die een tabaksfabriek op het Zusterplein van de EBG runde, was tevens parteneigenaar van het schip *Drie Gezusters*.²⁴ Deze voer namens de Nederlandsche Handel-Maatschappij op het voormalige Nederlands-Indië waar het koffie, suiker en rotan transporteerde.²⁵ Het is waarschijnlijk geen toeval dat de namen van deze schepen – de *Drie Gebroeders* en *Drie Gezusters* – weerspiegelingen lijken van het Broederplein en het Zusterplein van de EBG in Zeist.

De aanschaf van Slot Zeist door hernhutter Cornelis Schellinger in 1745 en de daaropvolgende intrek van de Evangelische Broedergemeente gaf een belangrijke impuls aan het economische leven van het voormalige boerendorpje.²⁶ Die impuls ging voor een deel gepaard met een nauwere betrokkenheid tussen de lokale nijverheid in de voormalige tuinen van Slot Zeist en Nederlandse koloniale bezittingen in voornamelijk Oost-Azië. Zo leverde de VOC grondstoffen

¹⁹ G. de Kok en P. Brandon, *Het slavennijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO. Een onderzoek naar Hope & Co en R. Mees & Zoonen* (Amsterdam: IISG, 2022), 77, 78.

²⁰ V.A.M. van der Burg en R.P.M. Rhoen, “Zeister bedrijven Koninklijk onderscheiden,” *Seijst*, nummer 3/4, jaargang 32 (2002), 100.

²¹ “Tamarinde-bonbons van Kraepelien & Holm, apothekers te Zeist,” *Java-Bode*, 01-07-1884; “Asthma, Catarrh, Bronchitis,” *Bataviaasch Handelsblad*, 15-01-1886; “Kraepelien & Holms Eikel-Cacao is de beste,” *Bataviaasch Handelsblad*, 21-08-1893.

²² Van der Burg en Rhoen, *Boerendorp tot Villadorp*, 27.

²³ ‘Drie Gebroeders,’ ID 13638, Maritiem-Historische Databank; *Javasche Courant*, 19-02-1845.

²⁴ In 1832 richtte C.P. Hellstrom een tabaksfabriek op aan het Zusterplein. In 1837 nam EBG-lid C.G. Adlung de “kruideniers affaire van Hellstrom” over. Dat moet deze tabaksfabriek zijn geweest. R.P.M. Rhoen, *Zilverkamer Zeist*, 11; *Utrechtse Courant*, 19-07-1837.

²⁵ *De Locomotief: Samarangsch Handels- en Advertentieblad*, 17-08-1866.

²⁶ Van der Burg en Rhoen, *Boerendorp tot Villadorp*, 46, 47.

voor de zijdefabriek van G. van Wees & Weiss, dat een groot deel van de opbrengsten daarvan weer investeerde in overzeese koloniale aangelegenheden. Met de aanschaf van aandelen in de Citizens Bank of Louisiana droeg de hernhutterfirma G. van Wees & Weiss bijvoorbeeld bij aan het financieren van slavenplantages. De firma Kraepelien & Holm importeerde grondstoffen uit Oost-Azië, verwerkte die in Zeist en exporteerde die weer naar het voormalige Nederlands-Indië voor verkoop aan Europeanen. Andere hernhutters waren parteneigenaren van schepen die koloniale goederen uit Oost-Azië importeerden. De bedrijven die hernhutters in Zeist runden kwamen meestal geheel voor rekening van de EBG of droegen een deel van hun winst af. Hoewel de koloniale betrokkenheid van de in Zeist gevestigde EBG-bedrijven niet intensief of structureel te noemen is, was vooral het voormalige Nederlands-Indië op deze manier toch ook een inkomstenbron voor de EBG. Met de Nederlandse slavenplantagekolonie Suriname was de EBG, zoals in het volgende hoofdstuk wordt toegelicht, veel nauwer betrokken.

2.2.1 ‘Wie Zeister is, moet naar Suriname gaan’

‘Wie Zeister is, moet naar Suriname gaan,’ adviseerde oud-zending H. Hasewinkel zijn negentienjarige medehernhutter Hermann Moritz Bielke, toen hij zich begin twintigste eeuw geroepen voelde als eerste het evangelie te verkondigen onder Javaanse contractarbeiders in Suriname.²⁷ Bielke stapte in de voetsporen van talloze EBG-zendingen die hem voorgingen en vanuit Zeist naar Suriname trokken om hun geloof te verspreiden – en met veel succes. Met tegenwoordig nog ruim zestigduizend leden, is de EBG nog altijd het grootste protestantse kerkgenootschap van Suriname.

De zending van de EBG in Suriname gaat terug tot 1735, toen een afgevaardigde van de Duitse hernhutters goedkeuring van het koloniale bestuur, de Sociëteit van Suriname, kreeg voor de overtocht van drie zendingen.²⁸ Het koloniale bestuur van Suriname heette nieuwe kolonisten warm welkom. Een kleine drie jaar later rapporteerde Harmen Henrik van de Poll (1697-1772) - die als schepen in Suriname een soort wethouderfunctie vervulde en later directeur van de Sociëteit van Suriname werd – dat er naast de drie hernhutters die er al waren, nog ‘reeds veertig a vijftig uijt die quartieren aan hun hadden geadresseert omme insgelijx na Suriname te werden overgevoert.’²⁹

Na de eerste jaren in een gehuurde woning in Paramaribo te hebben verbleven, werden de zendingen in 1740 zelf plantage-eigenaar. Ze kochten een vervallen plantage aan de Kwattaweg, toen nog net buiten Paramaribo gelegen, en namen intrek in de plantagewoning. Hun voormalige woningverhuurder stelde een slaafgemaakte man, wiens naam niet bewaard is gebleven, ter beschikking om op de plantage mais, bananen, aardappels, bonen en kool te helpen verbouwen en kippen en koeien te houden.³⁰ Vanuit deze plantage ondernamen de hernhutters hun eerste zendingsmissies. Aanvankelijk waren die gericht op bekering van Arawakken en Cariben, de oorspronkelijke bewoners van het noordoosten van Zuid-Amerika. Na een reeks van mislukte pogingen besloten de zendingen relatief snel de bekering van deze inwoners van Suriname te staken.

²⁷ Citaat toegeschreven aan hernhutter-zending H. Hasewinkel. <https://hernhutterhuis.nl/gids-voor-de-godsakker/>

²⁸ H. Wels, *Hernhutters in Zeist* (Abcoude, 2011), 13.

²⁹ Nationaal Archief, 1.05.03 Sociëteit van Suriname, inv.nr. 30 resolutie d.d. 2 juli 1738.

³⁰ Utrechts Archief, 48-1 Zeister Zendingsgenootschap, inv.nr. 1375.

Net als in Zeist richtten de hernhutters ook te Paramaribo winkels op, zoals een bakkerij, horlogewinkel en een kleermakerij. Deze bedrijven moesten de hoge kosten voor het zendingswerk dat volledig vanuit Zeist en Herrnhut werd betaald verlichten.³¹ De in 1768 door EBG-lid Christoph Kersten opgerichte kleermakerij C. Kersten & Co. deed zulke goede zaken dat de zendingen een eigen huis en erf in Paramaribo konden kopen, waarop tien jaar later de nog altijd bestaande Grote Stadskerk werd gebouwd. C. Kersten & Co. ontwikkelde zich tot algemeen warenhuis en zou uitgroeien tot een van de omvangrijkste bedrijven van Suriname, die onder de naam Kersten Group of Companies nog steeds bestaat.³²

Na de bouw van de eerste EBG-kerk te Paramaribo, de aanleg van een begraafplaats voor gekerstende slaafgemaakten en de stichting van meer zendingsstations in de jaren zeventig van de achttiende eeuw, had het zendingswerk van de EBG een permanente uitvalsbasis verkregen. De zending richtte zich vanaf dan ook op de bekering van slaafgemaakten. Op 21 juli 1776 werd de kleermakersassistent Christiaan Cupido als eerste slaafgemaakte bekeerling gedoopt door C. Kersten.³³ Na Cupido volgden in snel tempo meer bekeerlingen. Zo veel zelfs dat de EBG-kerk na twee jaar al te klein was geworden voor de bijna tweehonderd gedoopte vrije en onvrije Afro-Surinamers die er kerkdiensten bijwoonden. De hernhutters kregen van het koloniale gouvernement toestemming om een collecte te houden voor uitbreiding van hun kerk. Daarbij ontving de EBG de complimenten van het koloniale gouvernement, dat verklaarde 'te wensen dat die lieden verder zoo voortgaan om de slaaven tot de christelijke geloof over te haalen.'³⁴

Dat slaafgemaakte mensen werden bekeerd en gedoopt betekende echter niet dat christelijke slaafgemaakten zoals Christiaan Cupido gelijkwaardig werden behandeld door de zendingen. Geen enkele slaveneigenaar zou het zendingswerk toestaan als ze daardoor mogelijk onteigend zouden worden van de mensen die zij als hun bezit zagen. Bovendien hield de EBG zelf ook mensen in slavernij voor fysiek zwaar werk en aan die situatie wensten de zendingen in deze tijd eveneens nog niets te veranderen.³⁵ Op een conferentie te Zeist in 1761 had de EBG al onderstreept dat 'bij de plantagieneegers moet vast blijven dat zij, ook na hunnen doop, slaaven blijven.'³⁶ Voor de rechtvaardiging hiervan beriepen de hernhutters zich op de uitspraak van de apostel Paulus, die zei dat 'wie als een dienstknecht beroepen is, zoek niet vrij te worden.' Religieuze argumenten als deze werden al sinds het begin van de systematische slavernij van Afrikanen onder Nederlandse vlag aangehaald in pogingen dit voor henzelf te moraliseren en legitimeren.

2.2.2 Zendingswerk bij marrons

De hernhutters verkondigden het evangelie niet alleen onder de slaafgemaakte bevolking en de Arawakken en Cariben, maar ook aan marrons in Suriname. Deze mensen waren hun slavernij ontvlucht en vormden in de bossen en moerassen van Suriname hun eigen leefgemeenschappen. Vanuit deze locaties hielpen marrons hun lotgenoten die nog wel in

³¹ "Het 150-jarig bestaan eener groote Zendingsfirma," *De West*, 28-06-1918.

³² "Van 'Anitri' zendingsbedrijf naar Kersten Group of Companies," Evangelische Broedergemeente Suriname, 10-06-2021. <https://ebgs.sr/2021/06/van-anitri-zendingsbedrijf/>.

³³ "Grote Stadskerk viert 235-jarig bestaan," *Dagblad Suriname*, 31-05-2013.

³⁴ Nationaal Archief, 1.05.03 Sociëteit van Suriname, inv.nr. 171: resoluties d.d. 4 januari 1780.

³⁵ Utrechts Archief, 48-1 Zeister Zendingsgenootschap, inv.nr. 1375.

³⁶ Utrechts Archief, 48-1 Zeister Zendingsgenootschap, inv.nr. 1181.

slavernij werden gehouden te ontsnappen en overvielen geregeld plantages om goederen, voedsel en kleding te verkrijgen. Na een reeks grootschalige opstanden en aanvallen van marrons in de jaren zestig en zeventig van de achttiende eeuw, wisten zij hun bestaansrecht veilig te stellen door vredesakkoorden met het koloniale gouvernement te sluiten.

Het zendingswerk van de EBG verspreidde naar de marrons, aangemoedigd door het koloniale gouvernement voor hen een oogje in het zeil te houden. De zendelingen hadden er tegelijkertijd belang bij om geen speelbal van het gouvernement te worden als ze ook maar een kleine kans wilde maken het vertrouwen van de marrons te winnen. Daarom stelden zij zich op als een neutrale partij en vertolkten geregeld de belangen van de marrons ten opzichte van de koloniale overheid. In 1766 kwam bijvoorbeeld bij de gouverneur-generaal van Suriname een brief binnen van de hand van EBG-zendeling Rudolf Stoll namens Abini, de leider van de Saramacca-marrons. Abini wilde zich volgens de vertaling van Stoll graag distantiëren van de marronleider Musinga van Matawai, die de broze vrede had gebroken door een plantage aan te vallen. 'Zoo ras ik deese euveldaad vernomen heb, heb ik nog dezelve nagt na alle dorpen rond gestuurt om van het geval kennis te geeven en te gelasten dat se ten spoedigsten bij mij soude komen.'³⁷ Via Stoll stelde Abini vervolgens voor om Musinga gezamenlijk te vangen door hem tussen een troep koloniale soldaten en zijn eigen mannen in te sluiten. 'Uw excellentie zal bij alle ocasien verneemen en zien dat wij trouwe bondgenooten sijn.'

Het plan mislukte echter. Na twee jaar strijd sloot Musinga in 1769 een vredesakkoord met de pas aangetreden gouverneur-generaal van Suriname Jan Nepveu (1719-1779). Net als bij de Saramacca-marrons, werden ook naar de Matawai-gemeenschap zendelingen van de EBG gestuurd, die zich ten opzichte van hen eveneens behulpzaam opstelden. Tegen de wil van het gouvernement in sloegen de zendelingen in 1775 bijvoorbeeld enkele vaten buskruit voor hen op en ruilden de in slechte staat verkerende geweren van de marrons om voor betere. Gouverneur Nepveu besloot hierop de 'opperhoofden Musinga en Becoe met fermiteit te doen aanseggen' dat ze voor hun eigen wapens en kruitvaten moesten zorgen en de hernhutters werden gesommeerd 'sulx in 't vervolg niet meerder te doen'.³⁸

Onderdeel van de vredesverdragen was de eis dat de marrons gevluchte slaafgemaakten zouden helpen vangen en vervolgens uitleveren aan degenen die zich hun eigenaar noemden of aan het gouvernement. Die overeenkomst kwamen de marrons lang niet altijd even strikt na, wat gezien hun eigen afkomst weinig verwonderlijk was. Dat de EBG in Suriname bovendien zelf ook mensen in slavernij hield stond op gespannen voet met hun overwegend goede betrekkingen met de marrons die zichzelf juist uit slavernij hadden bevrijd.

Deze tegenstrijdige belangen van de zendelingen en marrons kwamen begin 1778 samen. Gezanten van de Matawai-marrons leverden een slaafgemaakte man uit aan het gouvernement en hadden daarbij ook de afgehakte hand van een vrouw meegebracht. De gezanten rapporteerden dat zowel de man als de vrouw van wie slechts een hand over was, 'slaaven waren toebehoorende aan de Moravische broeders [ofwel de hernhutters] boven aan de rivier Saramaca woonende'.³⁹ Bij zijn verhoor verklaarde de slaafgemaakte man 'te zijn weggelopen

³⁷ Nationaal Archief, 1.05.03 Sociëteit van Suriname, inv.nr. 158 Resoluties Gouverneur en Raden 1765-1766, d.d. 2 november 1766.

³⁸ Nationaal Archief, 1.05.03 Sociëteit van Suriname, inv.nr. 167: Resoluties Gouverneur en Raden 1774-1776, d.d. 28 aug 1775.

³⁹ Nationaal Archief, 1.05.03 Sociëteit van Suriname, inv.nr. 169: resolutie d.d. 7 januari 1778.

van de Moravische Broeders, sijne meesters woonende te Saron' vanwege 'mishandelingen en ontijdig werken.'⁴⁰ Toen hij en de vrouw met wie hij samen wegluchtte de Matawai-marrons tegen het lijf liepen, werden ze door hen naar Paramaribo meegenomen. Onderweg daarnaartoe raakte de vrouw te water en verdronk. Gouverneur Nepveu en de koloniale raad besloten de slaafgemaakte man uit te leveren aan de hernhutters en ontboden de gezanten van de Matawai-marrons.

Later datzelfde jaar – in december 1778 – bleek de zaak toch anders te zijn verlopen dan hoe de marrons en ondervraagde man het hadden voorgehouden. Tijdens de berechting van de vrije Afro-Surinamer Quacoe Bentura, die terecht stond voor diefstal van hangmatten en kleding van de hernhutters op het zendingsstation Saron, bleek dat de gevluchte 'Cornelia van de Hernhutters, die hij voorgegeeven heeft in het afbrengende verdronken te zijn, zig nog in haare dorpe ophoud.'⁴¹ De marrons hadden Cornelia dus onder het valse voorwendsel verdronken te zijn juist geholpen te vluchten omhaar in een van hun dorpen op te nemen.

Het gouvernement droeg de marrons op Cornelia alsnog terug naar de hernhutters te brengen. In oktober 1779 – anderhalf jaar na het valse verdrinkingsbericht – ontving het gouvernement bericht dat de marrons 'Cornelia volgens gedaane belofte niet zal kunnen afbrengen alzo zij ongemak aen een voet zoude hebben.'⁴² De Matawai-marrons verklaarden dat ze hun belofte alsnog na zouden komen 'zoodra zij zal zijn geneezen.' In januari 1780 was de rek er voor de marrons uit en konden ze niet anders dan 'Cornelia van de Hernhutters' in Paramaribo uit te leveren aan de EBG.⁴³ Twee jaar na Cornelia's zelf verkregen vrijheid beschouwden de hernhutters haar nog altijd als hun bezit.

Het verhaal van Cornelia die met de hulp van marrons in ieder geval twee jaar uit haar slavernij kon ontsnappen laat de complexiteit van de aanwezigheid van de EBG in Suriname zien. Hun tolkwerk voor en hulp aan marrongemeenschappen tegenover het koloniale gouvernement bestond tegelijkertijd met de verwachting dat die vrije marrons de mensen die door de EBG in slavernij werden gehouden uitleverden als die zichzelf wilden bevrijden. De slaafgemaakten die zich door de EBG te Suriname lieten dopen, kregen bovendien een ondergeschikte status aan die van witte christenen. De keuze om planters te vriend te houden en zo toegang tot plantages voor zendingswerk te behouden woog voor de EBG zwaarder dan een gelijkwaardige behandeling van de slaafgemaakte dopelingen.

2.2.3 Kerstenen van slaafgemaakte mensen

Vanaf het einde van de achttiende eeuw nam het zendingswerk vanuit Zeist naar Suriname een sterke vlucht. Voor een betere coördinatie hiervan richtte de EBG in 1793 het Zeister Zendingsgenootschap op.⁴⁴ Dat was een voortzetting van het in 1737 door de hernhutters opgerichte Genootschap tot Uitbreiding van het Evangelium onder de Heydenen, dat vooral in Amsterdam actief was om belangstelling voor het zendingswerk aan te wakkeren en geld

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Nationaal Archief, 1.05.03 Sociëteit van Suriname, inv.nr. 170: resolutie d.d. 10 december 1778.

⁴² Nationaal Archief, 1.05.03 Sociëteit van Suriname, inv.nr. 171: resoluties d.d. 25 oktober 1779.

⁴³ Nationaal Archief, 1.05.03 Sociëteit van Suriname, inv.nr. 172: resoluties d.d. 14 januari 1780.

⁴⁴ Uit archiefbeschrijving Utrechts Archief, 48-1 Zeister Zendingsgenootschap van de Evangelische Broedergemeente 1793-1962.

daarvoor in te zamelen. Aanvankelijk werd de zending centraal begeleid vanuit Duitsland, met logies voor zendelingen naar Suriname bij de EBG in Zeist. Vanaf 1760 werd een speciaal toegewezen zendingsagent te Zeist belast met alle communicatie tussen hernhutters in Suriname, Zeist en Duitsland. Na de stichting van het Zeister Zendingsgenootschap, breidde de aanwezigheid van de zendelingen te Suriname in de negentiende eeuw sterk uit. Waar de zendelingen rond 1800 iedere vier weken langs zo'n vijftien plantages trokken, deden ze halverwege de negentiende eeuw zo goed als alle plantages in Suriname aan. Aan sommige plantages, zoals de cacaoplantage Rust en Werk, was zelfs een vaste zending verbonden.⁴⁵

Voor financiële ondersteuning en het regelen van vervoer en toestemming van planters om op hun plantages te prediken werd de EBG bijgestaan door de *Maatschappij tot Bevordering van het Godsdienstig Onderwijs onder de Slaven en Kleurlingen in de Kolonie Suriname* – ook wel bekend als de Haagsche Maatschappij.⁴⁶ De Haagsche Maatschappij werd in 1828 opgericht op initiatief van gouverneur van Suriname Johannes van den Bosch (1780-1844), die verklaarde de algemene wantoestand van de kolonie mede verholpen kon worden als slaafgemaakten een christelijke opvoeding kregen. Na het verbod op slavenhandel in 1808, groeide de slavenpopulatie alleen nog door geboorte. Als de leefsituatie van de slaafgemaakten op zedelijk gebied verbeterde, zo redeneerde de gouverneur, zou dat het geboortecijfer omhoog krikken en de winstgevendheid van de kolonie ten goede komen.

Voor gouverneur Van den Bosch was juist de EBG hét aangewezen kerkgenootschap om slaafgemaakten de christelijke leer bij te brengen, omdat zij een boodschap verkondigde die de maatschappelijke status quo in stand hield. De 'leerstellingen der Moravische Broeders schijnen overigens,' verklaarde Van den Bosch, 'de meeste voordeelen aan te bieden, omdat zij het gemoed stemmen tot eene geduldige lijdzaamheid en tevredenheid met de aanwezige bestemming en afkeer inboezemen om die gewelddadig te veranderen.'⁴⁷ De Haagsche Maatschappij 'ziende dat de tot belijders van het Christendom gevormde Slaven, betere mensen werden, die met meerdere getrouwheid hunnen pligt betrachten en aan hunne Heeren hoogere achting toedroegen' verklaarde het zendingswerk van de EBG tot een groot succes, zelfs voor de aanvankelijk sceptische planterselite die opstandigheid vreesden.⁴⁸

Het door het gouvernement aangespoorde zendingswerk van de EBG had voor de slaafgemaakten een aantal relatieve voordelen. Hun godsdienstige lessen waren vaak de enige mogelijkheid om te leren lezen en schrijven, en bood daarmee toegang tot minder fysiek slopende arbeidstaken op de plantage. Manumissie, het uit slavernij vrijgekocht kunnen worden, was bovendien voorbehouden aan christelijke slaafgemaakten. Tegelijkertijd schulde achter het bekeringswerk een paternalistisch beschavingsoffensief dat erop gericht was de slaafgemaakten de eigen cultuur te ontnemen en in toom te houden. Zowel de zendelingen als het gouvernement waren zich ervan bewust dat de emancipatie er net als in Engelse en Franse

⁴⁵ "West-Indische Bezittingen," *Algemeen Handelsblad*, 20-01-1845.

⁴⁶ C.W. van Galen, "Wat zal er met ons gebeuren als wij geen slaven meer hebben? De EBG en de Surinaamse slavenregisters, 1830-1863," in J. van Heijst en C. Vuijk, *Hernhutters in beweging: 250 jaar grote kerkzaal Broedergemeente Zeist* (2019), 97, 98.

⁴⁷ Van Galen, "Wat zal er met ons gebeuren als wij geen slaven meer hebben?" 97.

⁴⁸ Citaat overgenomen uit: Ariela Netiv, 'VVDW: Onderwijs op de plantages,' website Erfgoed Leiden en Omstreken, 11-05-2023. Digitaal raadpleegbaar via: <https://www.erfgoedleiden.nl/onderzoek/leids-koloniaal-en-slavernijverleden/onderwijs-op-de-plantages>.

koloniën aankwam. Bij voorkeur kwam die voor hen liever later dan vroeger, omdat er nog veel werk te verzetten zou zijn om slaafgemaakten op te voeden tot ijverige en gehoorzame onderdanen. ‘Hier voelt men steeds meer de behoefte aan christelijk onderwijs voor de negers, want als de emancipatie eenmaal zou komen, en de slaven nog heiden zijn, dan zou het niet mogelijk zijn hen te besturen,’ verklaarde J.R. Passavant, de voorman van de EBG-zendingen in de jaren dertig van de negentiende eeuw.⁴⁹

2.2.4 Emancipatie en kritiek op slavernij

Een klein aantal zendelingen kreeg bezwaren tegen de vaak miserabele levensomstandigheden van de slaafgemaakten op de plantages die zij regelmatig bezochten. De zending Nils Otto Tank, lid van het Zeister Zendingsgenootschap en voorstander van de EBG, was zelfs zo gedesillusionneerd geraakt door de behandeling van slaafgemaakten dat hij in 1843 de slaafgemaakte vrouw Maria Cillia Niels voor de borgsom van tweehonderd gulden vrijkocht.⁵⁰ Tank diende in 1847 zijn ontslag in en keerde terug naar het EBG-hoofdkwartier te Zeist. In een publicatie richtte hij zich tot Nederlandse eigenaren en administrateurs van plantages, waarin hij zijn bevindingen en kritiek stevig uitdrukte. Overal waar slavenarbeid nog werd gebruikt, was het volgens Tank niet zo beroerd als in Suriname. In Engelse koloniën, waar slavernij sinds 1833 was verboden, zou het er bovendien economisch gezien een stuk beter aan toe gaan.

‘Terwijl ik Suriname reeds kende,’ schreef Tank, ‘heb ik nu ook de meeste slavenlanden in West-Indiën en Noord-Amerika bezocht en nauwkeurig gadeslagen, met deze uitkomst dat ik de slaven nergens aan die slechte behandeling heb onderworpen gezien als in Suriname. Waar ziet men elders de negers naakt en door zweepslagen gewond langs de straten gaan? Zelfs niet bij den arbeid zijn de neger-slaven op de Deensche eilanden ongekleed. Waar dan bij ons moet de neger straf ondergaan alleen omdat hij een klacht heeft uitgeleverd? Waar wordt hij zo onmenselijk gestraft als bij ons? (...) Aan zoodanigen barbaarschen staat van zaken kan geen einde komen, tenzij door emancipatie.’⁵¹

In Suriname leidden de beschuldigingen en insinuaties van Tank tot grote ophef. Een groep planters te Paramaribo riep de EBG ter verantwoording, die daarop de boodschap van Tank afzwakte met als achterliggend doel de toegang voor zendingswerk op de plantages van de boze planters te waarborgen. In hun persoonlijk aan Tank gerichte antwoord, gingen de planters in op de beschuldiging dat slaafgemaakten te weinig kleding droegen door te stellen dat zij daar zelf voor zouden kiezen. ‘Is het niet eene waarheid dat zeer vele negers, zelfs kort nadat hun hunne kleeding-stukken uitgedeeld zijn, uit eigen verkiezing naakt loopen? (...) Is het niet eene waarheid dat men van de negers, zonder moeite en onaangenaamheden, niet zoude verkrijgen dat zij zich anders kleeden dan de mannen alleen hunne schaamdeelen bedekt en de vrouwen alleen met zoogenaamde pandjes om het lijf geslagen in den vorm van vrouwenrokken?’⁵²

Tank kreeg geen kans zich te verweren. De EBG reageerde instemmend op de repliek van de planters en onderschreef het diep genestelde racistische wereldbeeld dat achter het antwoord

⁴⁹ Van Galen, “Wat zal er met ons gebeuren als wij geen slaven meer hebben?” 99, 100.

⁵⁰ Nationaal Archief, database Suriname: Vrijgelaten slaven (manumissies) 1832-1863.

⁵¹ J. Wolbers, *De Slavernij in Suriname, of dezelfde gruwelen der slavernij die in de ‘Negerhut’ geschetst zijn bestaan ook in onze West-Indische koloniën!* (Amsterdam, 1853), 13.

⁵² S. Legene, *De Bagage van Blomhoff en Van Breugel. Japan, Java, Tripoli en Suriname in de negentiende-eeuwse Nederlandse cultuur van het imperialisme* (Amsterdam, 1998), 178.

van de planters lag. ‘Het feit dat de negers niet over een zodanig goed moreel besef beschikken dat ze het onfatsoenlijk zouden vinden om zich halfnaakt voor anderen te vertonen, moet worden toegeschreven aan de lage graad van cultuur en ontwikkeling,’ aldus de EBG. ‘Het zou wenschelijk zijn dat de directeuren op alle plantages het tot hun taak zouden maken om de negers aan te sporen om altijd in schone kleding naar de kerk te komen; omdat het de negers zelden ontbreekt, zoals ze ook zeggen, dat ze zich goed kleden op dansfeesten.’⁵³

De weinige steun die de EBG toonde voor Tanks kritiek op de slavernij in 1848 betekende echter niet dat hernhutters het oneens waren met de morele noodzaak van de afschaffing van slavernij. Hoewel de zendelingen in de periode 1838 tot 1844 nog zo’n dertig mensen op openbare slavenveilingen hadden gekocht om in de firma C. Kersten & Co. tewerk te stellen, staakte de EBG de aanschaf van slaafgemaakten in 1844.⁵⁴ Twee jaar later hield de firma nog negentien mensen in slavernij; twee waren vrijgekocht, dertien waren overleden en vijf tussentijds in slavernij doorverkocht. De negentien slaafgemaakten die overbleven kregen vrijmaking in het vooruitzicht gesteld, maar dat werd hen niet zonder tegenprestatie verleend. Zij werden in juni 1846 van de firma afgeschreven en door het koloniale gouvernement onder toezicht geplaatst tot ze genoeg hadden verdiend – bij C. Kersten & Co. die hun arbeid niet kon missen – om zichzelf op den duur vrij te kopen.⁵⁵ Voor de slaafgemaakten veranderde er vooralsnog dus weinig.

Een jaar later, in 1847, verklaarde het Zeister Zendelingsgenootschap dat de EBG, behalve de vrijmaking van de slaafgemaakten van de firma C. Kersten & Co., ook al sinds jaren van plan waren ‘aan de negers, die tot onze huishouding behooren, hunne vrijheid te schenken. Hoewel het van den beginne af de grondstelling onzer zendelingen was zulke negers te behandelen in den geest der voorschriften die daaromtrent in de heilige schrift zijn gegeven, zoo bleef deze verhouding toch altijd in tegenspraak met de Christelijke begrippen van onzen tijd. De omstandigheden die wij daarbij in achte moesten nemen en de moeilijkheid om in een land waar de slavernij nog wettelijk bestaat, vrije lieden in dienst te kunnen krijgen, verzaagden de uitvoering langer dan wij wenschten. Wij kwamen in dit jaar [1847] zoo ver dat de slaven tot onze zendelingshuishouding behorende, door de regering ter vrijlating werden ingeschreven.’⁵⁶ Het Zendinggenootschap voegde daad bij woord. Op 11 september 1847 werden de timmerman Johannis Geduld Warteman, bakker Gustav John Doesburg, kok Gottlieb Jan Altforst, kleermaker Daniel Jan Heerendijk, smeden Stephan Vigelant Hulle en Henry Francois Baard, en huismeiden Petronella Truy Leliendaal en Anna Graaf, alle acht ‘afkomstig van de EBG en de Firma Kersten’, vrijgelaten.⁵⁷

In Nederland kwam de maatschappelijke discussie over de afschaffing van slavernij pas echt op gang vanaf de jaren veertig van de negentiende eeuw. In eerste instantie ging die over de moraliteit ervan, waar drukwerken als die van Tank en voornamelijk Brits-gelieerde abolitionisten lijnrecht tegenover bijvoorbeeld opiniestukken in kranten stonden. In het *Algemeen Handelsblad* verscheen in 1845 een artikel dat fel inging tegen beschuldigingen van ‘de onmenselijkheid en

⁵³ Legene, *Bagage van Blomhoff*, 179.

⁵⁴ Van Galen, “Wat zal er met ons gebeuren als wij geen slaven meer hebben?” 103.

⁵⁵ Van Galen, “Wat zal er met ons gebeuren als wij geen slaven meer hebben?” 104.

⁵⁶ “De berigten uit de Heidenwereld,” in *Overijssel*, 05-08-1847.

⁵⁷ Nationaal Archief, database Suriname: Vrijgelaten slaven (manumissies) 1832-1863.

onzedelijkheid der Hollandsche planters' door de *British and Foreign Anti-Slavery Reporter*.⁵⁸ De *Reporter* voegde nog toe dat slavernij volgens hen niet enkel onmenselijk en onzedelijk was, maar elke poging tot christelijke bekering onmogelijk maakte zolang de bekeerling in slavernij gehouden werd. Het *Algemeen Handelsblad* reageerde verontwaardigd op deze stellingen en antwoordde dat dat het geval kon zijn in Britse koloniën, maar zeker niet in Suriname waar het zendingswerk zo uitgebreid was. 'Het zal niet moeilijk zijn dit overtuigend te bewijzen, de Broedergemeente te Zeist zal zulks kunnen bevestigen. (...) Zoo waarachtig als bovenvermelde daadzaken zijn, zo bedriegelijk zijn de beschuldigingen tegen de Nederlandsche kolonisten. Zij zijn noch wreedaardig, noch zedeloos.'⁵⁹

Terwijl de morele noodzaak tot afschaffing relatief snel breed gedragen werd, sleepte de politieke besluitvorming rondom het onderwerp jarenlang voort. Dat kwam hoofdzakelijk door het ontbreken van overeenstemming over de compensatie voor slaveneigenaren die volgens politici financieel te veel zouden lijden door onteigening van de mensen die zij als hun bezit zagen. De EBG ondernam inmiddels concrete actie ter bevordering van de emancipatie en werkte sinds 1853 samen met de *Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering van de Afschaffing der Slavernij* en het *Dames-comité ter Bevordering van de Evangelieverkondiging en de Afschaffing der Slavernij in Suriname*. De Maatschappij en het Dames-comité stuurden de hernhutters in Zeist jaarlijks geld toe om in Suriname 'aan slaven wier omstandigheden bijzonder drukkend waren, de hulpzame hand te leenen, ten einde zich vrij te koopen.'⁶⁰

Het Dames-comité had daarvoor de aanvullende voorwaarde dat hun donaties uitsluitend gebruikt werden ten behoeve van christelijke slaafgemaakte kinderen en vrouwen.⁶¹ Het is niet duidelijk precies hoeveel mensen de EBG op deze manier heeft vrijgekocht. Met betrokken partijen maakte de EBG namelijk afspraken over het stilhouden van hun bijdragen.⁶² Tegelijkertijd bezat de EBG nog altijd slaafgemaakte mensen. Pas in 1858 verkreeg de laatste van hen, Sophia Christina Hees, haar vrijheid.⁶³ Dat het decennialange zendingswerk van de EBG in Suriname in ieder geval ruim zijn vruchten had afgeworpen, bleek wel bij de afschaffing van de slavernij per 1 juli 1863. Op de registratieformulieren van bijna 21.000 vrijgemaakte Afro-Surinamers was de EBG als geloofsovertuiging vermeld – meer dan de helft van het totaal aantal vrijgemaakten van circa 40.000.⁶⁴

2.2.5 Cornelis Winst Blijd

Tijdens de viering van vijftig jaar afschaffing van slavernij in 1913 werd predikant Cornelis Winst Blijd (plantage St. Barbara, 1860 – Paramaribo, 1921) in de kerk van de hernhutters te Zeist tot

⁵⁸ "West-Indische Bezittingen," *Algemeen Handelsblad*, 20-01-1845.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Utrechts Archief, 48-1 Zeister Zendingsgenootschap, inv.nr. 825.

⁶¹ Utrechts Archief, 48-1 Zeister Zendingsgenootschap, inv.nr. 184-a.

⁶² Utrechts Archief, 48-1 Zeister Zendingsgenootschap, inv.nr. 825.

⁶³ Van Galen, "Wat zal er met ons gebeuren als wij geen slaven meer hebben?" 105.

⁶⁴ Nationaal Archief, Suriname en Nederlandse Antillen: Vrijverklaarde slaven (Emancipatie 1863).

presbyter⁶⁵ van de Evangelische Broedergemeente benoemd.⁶⁶ Hij werd daarmee de eerste Afro-Surinaamse presbyter van de hernhutters sinds zij bijna honderdtachtig jaar eerder begonnen met hun zendingswerk te Suriname. Blijd werd in slavernij geboren op de suikerplantage St. Barbara in Suriname en was de zoon van Wilhelmina Blijd (1838-1864), die als slaafgemaakte veldmeid op St. Barbara werd gehouden. De plantagedirecteur die aangifte van de geboorte moest doen 'teekende den pasgeboren slaaf aan onder den naam van Winst. Winst! Zou deze naam mogelijk gekozen zijn met het oog op de vermeerdering van de inkomsten van de plantage bij de uitkeering van het Emancipatiegeld, f. 300? In dat geval was deze geboorte zeker als Winst te boeken en dit zou met de grootste nauwkeurigheid geschieden,' werd later opgetekend in een publicatie ter nagedachtenis aan Blijd.⁶⁷

Blijd verloor zijn moeder al op jonge leeftijd. Hij was vier toen zijn moeder op zesentwintigjarige leeftijd, net een jaar na de afschaffing van slavernij, overleed. Blijds vader – wiens naam onbekend is – heeft hem vervolgens in eigen woorden 'zoo goed hij kon' verzorgd.⁶⁸ Op zevenjarige leeftijd verloor Blijd ook zijn vader, waarna zijn grootmoeder van vaderszijde, 'die mij innig liefhad en mij ook vertroetelde,' hem opvoedde. Zijn grootmoeder wist Blijd te enthousiasmeren voor de christelijke leer, ondanks dat ze nooit had geleerd te lezen of schrijven - en dus ook de bijbel niet aan hem kon voorlezen. In 1873, toen Blijd dertien jaar oud was, kwam ook zijn grootmoeder te overlijden en werd hij opgevangen in het gezin van een tante te Paramaribo.

In 1879 deed Blijd zijn belijdenis en raakte geïnspireerd door zijn leraar van de EBG J. Haller. Blijd maakte er een gewoonte van om iedere zondag na de kerkdienst even langs te gaan bij Haller, van wie hij op den duur de moed ingesproken kreeg om predikant te worden. Ondanks herhaalde zelftwijfel van Blijd, werd hij in 1902 als eerste Afro-Surinamer benoemd tot predikant van de Evangelische Broedergemeente. Blijds werk in achtereenvolgens Paramaribo, op de plantages Waterloo en Domburg, en weer in Paramaribo werd in 1913 bekroond door zijn benoeming tot dominee. 'Woorden heb ik te weinig om de aandoening mijns harten te vertolken,' verklaarde Blijd tijdens zijn benoemingstoespraak in Zeist. 'Mijn naam is Blijd en tiendubbel blijdde ben ik op dezen dag! Er zullen weinig onder de hoorders zijn die vreemd opkijken een zwarte te zien optreden in dezen kring. (...) Heden is het 50 jaar geleden dat de slavernij werd afgeschaft. In 1860 geboren, was ik toen 2,5 jaar oud, maar toch heb ik er van mijn voorouders veel van gehoord. Gruwelen zijn er bedreven, onschuldige kinderen zijn afgeranseld, het huwelijk is geschonden. Voorbeelden voor het grijpen. Maar op een dag als deze denken we daar niet aan. Nu prijzen wij God voor 't ons gegeven goed!'⁶⁹

Voordat hij naar Paramaribo terugkeerde, trok Blijd langs enkele steden in Nederland. 'In Rotterdam, in Den Haag, in Amsterdam, overal sprak de negerzendeling voor stampvolle kerken. In Den Haag had hij de eer onder zijn gehoor te zien de Koningin en vier ministers. (...) De heer

⁶⁵ Het geestelijk ambt binnen de EBG bestaat uit drie graden: diaconus, presbyter en bisschop. Een presbyter is de middelste rang, voor bisschop.

⁶⁶ R. Tjon A Yong-Nahar, "Cornelis Winst Blijd 1860-1921," in *Emancipatie 1863-1963* (1964), 122.

⁶⁷ T.A.C. Comvalius, *Ter nagedachtenis aan Cornelis Winst Blijd, in leven predikant en presbyter der Evangelische Broedergemeente in Suriname* (Paramaribo, 1921), 6, 7.

⁶⁸ Utrechts Archief, 48-1 Zeister Zendingsgenootschap, inv.nr. 690.

⁶⁹ "120e Zendingfeest der Broedergemeente," *Weekbode Zeist, Driebergen en Omstreken*, d.d. 05-07-1913.

Blijd richtte zich in 't bijzonder tot de Koningin om uiting te geven aan de groote vreugde, dat het hem als vertegenwoordiger van het zwarte ras in Suriname – dat gisteren het jublieum van zijn vrijheid vierde – heden vergund was vóór H.M. de Koningin te staan (...) Spreker wenschte daarom aan H.M. over te dragen de hulde van zijn volk, dat zoo dankbaar is voor alle zegeningen, die het heeft mogen genieten onder H.M.'s regeering. Spreker hoopte, dat Gods zegen zou mogen blijven rusten op H.M.'s arbeid, opdat deze zou blijven strekken ook tot ontwikkeling van de zwarte onderdanen.⁷⁰

Cornelis Winst Blijd werd vanwege zijn toegankelijke persoonlijkheid alom geprezen, te meer op zijn begrafenisdienst in de Grote Stadskerk te Paramaribo in 1921. 'Overall heeft die droeve tijding ontroering en belangstelling teweeggebracht. Want wij mogen gerust zeggen: hij was één van de meest populaire en beminde persoonlijkheden uit onze samenleving, bij hoog en laag; bij jong en oud, ook buiten onze Gemeente. Elk noemde zijn naam met diep respect, hij stond als het ware tussen, of beter gezegd boven, partijen; boven alle verschil van huidskleur, van confessie en gezindte. Hij was de man van het algemeen vertrouwen.'⁷¹

2.3 Conclusie

Eén van de vroegste connecties tussen Zeist en het slavernijverleden lag bij de bouw van Slot Zeist in 1677. Het slot vormde een centrale schakel in de latere koloniale verbindingen van de gemeente. Van Nassau-Odijk was naast heer van Zeist ook eerste edele in de Staten van Zeeland, een functie die zijn achterneef stadhouder Willem III aan hem delegeerde. In die hoedanigheid trad hij in 1682 op als ondertekenaar van de verkoopakte van de kolonie Suriname.

Ook op lokaal niveau ontstonden verbindingen met het slavernijverleden. Willem Damhoff, die namens de eigenaar van Slot Zeist als rechtspreker en ordehandhaver werkte, raakte via zijn huwelijk in 1738 verbonden met de slavernij door plantagebezit in Suriname. Hiermee wordt zichtbaar dat bestuurlijke functies in Zeist verweven konden zijn met koloniale netwerken.

Vanaf 1745 vestigde de Evangelische Broedergemeente zich in Zeist, wat een nieuwe vorm van betrokkenheid inluidde. De gemeenschap onderhield diverse economische en religieuze relaties met de koloniale wereld. De vestiging van de EBG stimuleerde de lokale nijverheid door de oprichting van winkels en fabrieken waarin grondstoffen uit de koloniën werden verwerkt. Daarnaast waren individuele leden betrokken als mede-eigenaar van schepen die op Oost-Azië voeren en koloniale goederen importeerden. Opbrengsten werden deels geïnvesteerd in koloniale ondernemingen, waaronder plantagefinanciering.

De betrokkenheid van de EBG kreeg ook vorm in het zendingswerk in Suriname, waarmee vanaf 1735 een langdurige relatie ontstond. Binnen dit zendingswerk vervulde de EBG een ambivalente rol. Enerzijds hield de gemeenschap zelf personen in slavernij en opereerde zij binnen het koloniale systeem, anderzijds probeerde zij slaafgemaakten en marrongemeenschappen te bekeren en trad zij in bepaalde gevallen op als bemiddelaar richting het koloniale gouvernement. Deze positie bracht spanningen met zich mee, bijvoorbeeld waar religieuze doelstellingen botsten met economische en bestuurlijke belangen.

In de loop van de negentiende eeuw ontwikkelde zich binnen de EBG geleidelijk kritiek op de slavernij. Vanaf het midden van de negentiende eeuw groeide de overtuiging dat afschaffing

⁷⁰ 'Het succes van den negerzending Blijd,' *De West: Nieuwsblad uit en voor Suriname*, 05-08-1913.

⁷¹ Tjon A Yong-Nahar, "Cornelis Winst Blijd," 123.

noodzakelijk was. Met steun van andere organisaties ging de EBG over tot het vrijkopen van slaafgemaakten, zij het op beperkte en niet volledig transparante schaal. De langdurige aanwezigheid van de EBG in Suriname blijkt bij de afschaffing van de slavernij in 1863: een aanzienlijk deel van de vrijgemaakte Afro-Surinamers was aangesloten bij deze geloofsgemeenschap.

De geschiedenis van Cornelis Winst Blijd illustreert hoe deze koloniale en religieuze verbanden ook op individueel niveau tot uiting kwamen. In 1913 werd deze geschiedenis zichtbaar in de benoeming van Blijd tot presbyter in Zeist. Als in slavernij geboren Afro-Surinamer en later predikant van de EBG was hij zowel direct verbonden met het slavernijverleden, maar stond hij ook aan de wieg van verandering.

De uitkomsten in dit hoofdstuk tonen aan dat de verbinding tussen Zeist en het slavernijverleden bestonden uit een samenhang van bestuurlijke, economische en religieuze netwerken. Slot Zeist en de Evangelische Broedergemeente fungeerden als belangrijke knooppunten waar deze verschillende vormen van betrokkenheid samenkwamen.

3. Betrokkenheid van de gemeente Zeist en haar bestuurders bij de slavernij

In dit hoofdstuk wordt een onderscheid gemaakt tussen de betrokkenheid van de gemeente als bestuurlijke organisatie (paragraaf 3.1) en die van bestuurders als individuen (paragraaf 3.2). De analyse richt zich op betrokkenheid in directe zin, bijvoorbeeld als bestuurder of eigenaar van een plantage, maar ook op meer indirecte vormen, zoals aandeelhouderschap of maatschappelijke posities die (deels) voortkwamen uit het koloniale verleden. In lijn met de ontwikkeling van de gemeente als bestuurlijke organisatie, ligt de focus in dit hoofdstuk op de betrokkenheid in de negentiende eeuw, met enkele uitlopers naar de twintigste eeuw.

3.1 De betrokkenheid van de gemeente bij de koloniale slavernij

Eén van de centrale vragen in dit onderzoek was of de gemeente Zeist als bestuurlijke organisatie betrokkenheid had bij het koloniaal en slavernijverleden. Uit bestudering van de gemeentearchieven blijkt dat hiervoor geen aanwijzingen zijn gevonden. Er zijn geen sporen aangetroffen die duiden op direct of indirect eigenaarschap in de koloniën, noch op investeringen in plantages, negotiaties of bedrijven die gebruikmaakten van arbeid van tot slaafgemaakten. Evenmin zijn er aanwijzingen gevonden dat de gemeente zich expliciet uitsprak tegen slavernij of de behandeling van tot slaafgemaakten. Dit wijst erop dat dergelijke kwesties geen onderwerp vormden van lokaal bestuur. In de beschikbare bronnen wordt nauwelijks gerefereerd aan ontwikkelingen buiten de directe gemeentelijke context.

Het ontbreken van bestuurlijke betrokkenheid kan worden begrepen vanuit de historische ontwikkeling van de gemeente Zeist. De afwezigheid van betrokkenheid hangt samen met de relatief late institutionele ontwikkeling van de gemeente. Zeist begon als een kleine, bescheiden nederzetting. Hoewel de naam 'Seist' voor het eerst opduikt in een schriftelijke bron uit de negende eeuw, ontstond de gemeente die we nu kennen pas aan het begin van de negentiende eeuw.⁷² Het ontstaan van de gemeentelijke organisatie viel samen met de Franse tijd (1795-1813) waarin er sprake was van Franse bezetting. In deze periode werd een nieuw bestuursmodel ingevoerd, gebaseerd op Franse principes, wat leidde tot een eerste systematische gemeentelijke indeling. De eerste notulen van de gemeenteraad dateren uit 1811 en waren aanvankelijk in het Frans opgesteld; na 1813 schakelde men over op het Nederlands.⁷³

Tegelijkertijd nam het economisch belang van de koloniale economie geleidelijk af en ontstonden bredere maatschappelijke discussies over slavernij.⁷⁴ Het Franse bewind markeerde het begin van het einde van de Nederlandse slavenhandel. Om soevereiniteit van Frankrijk te verkrijgen, moest Nederland van Groot-Brittannië de slavenhandel afschaffen in 1814.⁷⁵ Dit

⁷² T. Groenedijk, *Nederlandse plaatsnamen*. (Hoogeveen: Slingenberg Boekproducties, 2020), 290.

⁷³ Gemeentearchief Zeist, 1020 Gemeentebestuur Zeist, 1599-1905, inv. nr. 101.

⁷⁴ L. Lauret, "Dutch Politics and Slavery in the Nineteenth Century," in *Slavery and the Dutch State: Dutch Colonial Slavery and Its Afterlives*, ed. R. M. Allen, E. Captain, M. van Rossum & U. Vyent (Leiden University Press, 2025), 139.

⁷⁵ K. Nimako, "Dutch Atlantic Chattel Slavery," in *Slavery and the Dutch State: Dutch Colonial Slavery and Its Afterlives*, ed. R. M. Allen, E. Captain, M. van Rossum & U. Vyent (Leiden University Press, 2025), 133.

betekende echter alleen de afschaffing van de handel in tot slaaf gemaakten, niet het einde van de slavernij als systeem. Wie geboren werd in slavernij was bij leven nog steeds een tot slaaf gemaakte.

Gelet op deze ontwikkelingen op mondiaal niveau, is het niet verwonderlijk dat Zeist als jonge gemeente, zich niet bezighield met koloniale aangelegenheden. De gemeente was nog volop in ontwikkeling. In de eerste decennia van het gemeentebestuur was de bestuurlijke reikwijdte bovendien beperkt. Zeist was een klein dorp waar nog weinig gebeurde. Zo telde de gemeente in 1815, 1.717 inwoners, verspreid over 290 woningen en enkele buitenplaatsen en kerken.⁷⁶ Bij de invoering van het kadaster in 1832 bestond ongeveer 70 procent van het grondgebied nog uit heidevelden, dennenbossen en hakhoutbos. Rond 1851 was de bevolking van Zeist gegroeid naar ongeveer 3.400 inwoners en begon het dorp meer te lijken op het huidige Zeist. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in de negentiende eeuw, zoals blijkt uit de notulen van de gemeenteraad, dat men zich voornamelijk bezighield met lokale aangelegenheden, zoals regelgeving, belastingen en openbare orde.⁷⁷

Het ontbreken van bestuurlijke betrokkenheid betekent echter niet dat er in bredere zin geen verbindingen met het slavernijverleden bestonden. Individuele bestuurders bleken als privépersoon wel degelijk verbonden met het koloniale verleden, bijvoorbeeld via familieachtergronden of economische belangen.

3.2 Bestuurders en hun betrokkenheid bij de koloniale slavernij

Aan het begin van de negentiende eeuw werd de gemeenteraad gevormd door een kleine groep mannelijke bestuurders uit de maatschappelijke bovenlaag. Het was niet ongebruikelijk dat bestuurders tien tot twintig jaar een functie vervulden, waardoor het aantal personen dat bestuurlijke invloed uitoefende relatief beperkt bleef. In de periode 1811-1851 telde de raad 27 verschillende leden.⁷⁸

In de periode 1813-1850 werden leden van de gemeenteraad aangesteld. Bestuurders werden benoemd door hogere bestuurslagen, waarbij de burgemeester door de koning werd aangesteld en raadsleden door Gedeputeerde Staten.⁷⁹ Met de invoering van het censuskiesrecht in 1850 bleef politieke participatie beperkt tot een kleine groep vermogende mannen. Hierdoor bleef bestuurlijke macht geconcentreerd binnen een beperkte kring van families, ook na latere uitbreidingen van het kiesrecht. Als gevolg hiervan hadden deze families een dominante positie binnen het lokale bestuur.

Veel bestuurders waren afkomstig uit gegoede families die zich vanaf de zeventiende en achttiende eeuw in Zeist en omgeving vestigden. Zeist ontwikkelde zich tot een verblijfplaats voor welgestelde stedelingen, voornamelijk uit Utrecht en Amsterdam, die buitenplaatsen gebruikten als zomerverblijf.⁸⁰ Rond deze tijd ontstond de Stichtse Lustwarande, een verzameling van meer dan honderd buitenplaatsen en landgoederen waar de buitenplaatsen van Zeist onderdeel van uitmaken. In de negentiende eeuw nam deze ontwikkeling verder toe,

⁷⁶ Van der Burg, *Boerendorp tot villadorp* (Zeist, 2019), 8-9.

⁷⁷ Gemeentearchief Zeist, 1020 Gemeentebestuur Zeist, 1599-1905, inv. nr. 102.

⁷⁸ V.A.M. van der Burg & R.P.M. Rhoen, *De gemeenteraad van Zeist 1851-1976*, (Zeist, 1994), 237-238.

⁷⁹ R.P.M. Rhoen, 'De bestuurlijke elite van Zeist van 1813 tot 1851' in *Seist* (2010, II), 3.

⁸⁰ Van der Burg, *Boerendorp tot villadorp*, 30.

mede door de verkaveling van grond die eerder tot Slot Zeist behoorde.⁸¹ Buitenplaatsen zoals Hoog Beek en Royen (1818), Ma Retraite (1816), De Breul (1827) en Schoonoord (1818) getuigen hiervan. Steeds meer vermogende families vestigden zich permanent in Zeist, waardoor lokale vertakkingen ontstonden van families zoals Nepveu, Huydecoper, Voomborgh, Calkoen, Labouchere, Van Asch van Wijck, Van de Poll en Walkart.

Een deel van deze families was gedurende lange tijd vertegenwoordigd in de gemeenteraad. Directe betrokkenheid van bestuurders bij slavernij kwam in deze periode minder vaak voor, mede doordat velen pas na de afschaffing actief werden. Wel hadden zij regelmatig voorouders met directe betrokkenheid bij koloniale slavernij, plantagefinanciering of handelscompagnieën zoals de VOC en WIC. Voor veel van deze bestuurders gold dat hun maatschappelijke positie (deels) was gebaseerd op eerder opgebouwd koloniaal vermogen.

De volgende voorbeelden illustreren hoe eerder vergaarde vermogens en netwerken doorwerkten in latere bestuurlijke posities. Zij laten zien hoe (koloniale) rijkdom en status generaties later bestuurlijke invloed konden blijven ondersteunen. In een periode van iets meer dan 100 jaar heeft Zeist vijf burgmeesters gehad. Ter herdenking aan de eerste vier burgemeesters, zijn bij de bouw van het huidige gemeentehuis de familiewapens van de eerste vier burgemeesters afgebeeld in de glas-in-loodramen van de oude raadszaal van het gemeentehuis.

De eerste burgemeester van Zeist was Frans Nicolaas van Bern (1786–1851), een vermogende grondbezitter uit de regio. Hij stamde uit een familie die invloedrijke posities had in lokale besturen. Via zijn netwerken verkreeg hij diverse functies, waaronder vanaf 1811 adjunct-maire van de gerechten Zeist en Stoetwegen en vanaf 1812 maire van Zeist.⁸² Hij bleef tot 1850 burgemeester. Van Bern beschikte over een aanzienlijk vermogen, dat voor een belangrijk deel voortkwam uit erfenissen van ongehuwde of kinderloze familieleden.⁸³ De omvang van dit vermogen blijkt uit zijn nalatenschap van ruim 100 pagina's uit 1851. Naast omvangrijk grondbezit omvatte deze ook een uiteenlopende aandelenportefeuille. Binnen deze portefeuille bevonden zich ook investeringen in koloniale aangelegenheden. Zo had Van Bern in 1851 twee aandelen in de plantage Mon Sort en Le Contement onder directie van Roquette & Van de Poll a 200 gulden, een obligatie 'op twintig plantagien in de kolonie Suriname' a 100 gulden, een bewijs van lijfrente in de Oost Indische Maatschappij en acht aandelen in de Nederlandse Handelmaatschappij met een waarde van 800 gulden.⁸⁴ De waarde van deze aandelen vormden een fractie van zijn totale bezit ter waarde van ruim 880.000 gulden dat hij naliet. Hoewel de aandelen die betrekking hadden op plantages weinig waard waren, kan tegelijkertijd geconstateerd worden dat Van Bern de aandelen niet weg heeft gedaan ten tijde van groeiende weerstand tegen het systeem van slavernij.

Tegelijkertijd moet worden vastgesteld dat de betrokkenheid van Van Bern bij de koloniale slavernij beperkt was. Zijn investeringen bestonden uit een klein aantal aandelen en vormden geen substantieel onderdeel van zijn vermogen. Dit wijst erop dat hij zelf geen actieve rol vervulde binnen het koloniale systeem. De aanwezigheid van deze investeringen laat echter zien

⁸¹ K. Volkers, *Zeist door de tijd. Een cultuurhistorische atlas*, (Utrecht, 2011), 139.

⁸² Rhoen, 'De bestuurlijke elite van Zeist, 1.

⁸³ Rhoen, 'De bestuurlijke elite van Zeist, 2.

⁸⁴ Utrechts Archief, 337-9 Memories van successie, kantoor Wijk bij Duurstede, inv.nr. 100.

dat deelname aan de plantage-economie onder de maatschappelijke bovenlaag niet ongebruikelijk was. Ook relatief beperkte participaties maakten deel uit van een breder financieel en sociaal netwerk waarin koloniale belangen een rol speelden.

Deze betrokkenheid was directer bij zijn opvolger. Willem Daniel Frans Schas (1821–1897) werd de tweede burgemeester van Zeist (1850–1863). Hij volgde Frans Nicolaas van Bern op nadat deze, vermoedelijk op last van Thorbecke, niet opnieuw was voorgedragen.⁸⁵ Schas trad in 1850 aan als burgemeester van Zeist. Op dat moment bevond de plantage Esthersrust zich nog in bezit van zijn familie.

Hoewel Schas niet direct betrokken was bij de koloniale slavernij, had zijn familie aanzienlijke rijkdom opgebouwd via het bezit van suiker-, koffie- en katoenplantages waarop honderden slaafgemaakten werkten. Zijn vader, Daniël François Schas (1772–1848), was lid van de Koloniale Raad in Suriname en bracht een groot deel van zijn leven daar door. In 1811, tien jaar voordat W.D.F. Schas werd geboren, verhuisde hij naar Nederland, waar hij onder meer woonde aan de Kromme Nieuwegracht 29 in Utrecht.

De familie Schas was eigenaar van meerdere plantages in Suriname, die in het Sranantongo bekendstonden als ‘Skassi’ of ‘Schassi’. Tot deze bezittingen behoorden onder meer de plantages Barbados, Esthersrust, Goudmijn, Ostage, Blackkreek, Welbedacht en Schassenburg. In 1853, twee jaar na het overlijden van D.F. Schas, werd de laatste plantage verkocht voor 32.500 gulden een bedrag dat grotendeels werd bepaald door de toen 158 slaafgemaakten op de plantage.⁸⁶ De opbrengst kwam ten goede aan de erven, waaronder W.D.F. Schas. Bij de afschaffing van de slavernij in 1863 ontving de weduwe van D.F. Schas, Johanna Maria Engelen, financiële compensatie voor de vrijlating van 236 tot slaaf gemaakten op de suikerplantage Vossenburg.

In datzelfde jaar nam W.D.F. Schas ontslag als burgemeester. Uit zijn afscheidsrede, waarvan verslag is gedaan in de notulen van de gemeenteraad, blijkt dat de verzekeringsmaatschappij, waarvan Schas bestuurder was, door wanbeheer failliet ging.⁸⁷ Hoewel hij niet direct betrokken was bij het dagelijks bestuur, achtte hij zijn positie onhoudbaar. Onder de 41 aandeelhouders bevonden zich verschillende prominente Zeistenaren, waaronder Jan Elias Huydecoper, heer van Zeist. Zij zouden hun inleg niet meer terugzien. Vermoedelijk was de schaamte richting de aandeelhouders dermate groot dat hij zich niet meer in Zeist wilde vertonen. Hij besloot Nederland te verlaten en naar Nederlands-Indië te vertrekken om zijn fortuin te hervinden.⁸⁸

Na zijn vertrek vestigde Schas zich op Midden-Java, waar hij vermoedelijk een cultuurmaatschappij oprichtte.⁸⁹ Het cultuurstelsel (1830–1870) functioneerde als een systeem van gedwongen arbeid, waarbij de Javaanse plattelandsbevolking werd verplicht exportgewassen zoals indigo, koffie, suiker en thee te verbouwen. Boeren moesten een deel van

⁸⁵ Rhoen, ‘De bestuurlijke elite van Zeist’, 2-3.

⁸⁶ N. Jouwe, M. Kuipers & R. Raben, *Slavernij en de stad Utrecht*, 125.

⁸⁷ Gemeentearchief Zeist, 1020 Gemeentebestuur Zeist, 1599-1905, inv. nr. 105.

⁸⁸ J.H. Heimel, *Familie Van de Poll, de Zeister Tak*, (Zeister Historisch Genootschap, 2020), 83-85.

⁸⁹ Bataviaasch Handelsblad 19-08-1873, 3.

hun land hiervoor afstaan, wat vaak leidde tot voedseltekorten en hongersnoden.⁹⁰ Het cultuurstelsel vormde een belangrijke inkomstenbron voor de Nederlandse staat. Via de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) werden onder dwang geproduceerde goederen verhandeld.⁹¹ De opbrengsten werden ingezet voor koloniale oorlogen, infrastructuur en economische ontwikkeling in Nederland, en werden ook gebruikt om de compensatie van slaveneigenaren na 1863 te financieren.⁹²

Na het overlijden van zijn vrouw in 1875 keerde hij terug naar Nederland. In 1897 overleed hij in de omgeving van Zutphen.⁹³ Hij liet een vermogen van circa 60.000 gulden na.⁹⁴ Opvallend is dat hij bij zijn overlijden geen aandelen in Nederlands-Indië bezat, terwijl meerdere van zijn negen kinderen, die allen in Zeist zijn geboren, zich daar vestigden en actief betrokken raakten bij het koloniale systeem. Voor de familie Schas fungeerde Zeist daarmee als een relatief korte fase tussen een verleden in Suriname en een toekomst in Nederlands-Indië. Voor zover bekend keerde na het vertrek in 1863 geen lid van de familie meer terug naar Zeist.

Ook bij de opvolger van W.D.F. Schas zijn sporen van het koloniale verleden bekend. Willem Karel Huydecoper (1830–1882) was burgemeester van Zeist van 1863 tot 1882. Hij was de zoon van Jan Elias, heer van Zeist, en Maria Isabella Anna Josina Charlotte barones Taets van Amerongen. Het koloniale verleden van de familie Huydecoper komt in paragraaf 4.2 uitgebreid aan bod.

Willem Karel had voor zover bekend zelf geen directe betrokkenheid bij slavernij, maar profiteerde vermoedelijk als zoon van Jan Elias Huydecoper indirect van de koloniale netwerken en het daarmee verbonden vermogen van zijn familie. Hij behoorde als hoogstaangeslagene tot de meest vermogende inwoners van Zeist. Dit betekende dat hij tot de groep behoorde die de hoogste directe belastingen betaalde en daarmee stemrecht had voor de Provinciale Staten.⁹⁵ Het vermogen vertaalde zich direct in politieke invloed. In 1856 liet Willem Karel het huis 'De Brink' bouwen.⁹⁶

Ook in de periode na zijn burgemeesterschap bleven de Huydecopers een prominente rol spelen binnen het gemeentebestuur van Zeist. Voor zijn aantreden, was zijn broer Jan Louis Reinier Anthony (1822–1886) lid van de gemeenteraad (1856–1863). Drie zoons van Jan Louis werden eveneens lid van de gemeenteraad: Jan Elias Huydecoper (1850–1916), Gijsbert Karel Duco Huydecoper (1851–1911) en Hendrik Maximiliaan Huydecoper (1857–1950). Zij volgden elkaar grotendeels op binnen de raad.

Van 1856 tot 1919 was, met uitzondering van de jaren 1912–1914, onafgebroken een lid van de familie Huydecoper in de gemeenteraad vertegenwoordigd. Deze familieleden waren op uiteenlopende manieren verbonden met het koloniale verleden. Zo was Hendrik Maximiliaan

⁹⁰ J. Breman & A. van Schaik, "12. Colonial Unfree Labor in the Nineteenth-Century Dutch East Indies" In *Slavery and The Dutch State: Dutch Colonial Slavery and Its Afterlives* ed. by Rose Mary Allen, Esther Captain, Matthias Rossum and Urwin Vyent, 175-188. Leiden: Leiden University Press, 2025, 179

⁹¹ Breman, "Colonial Unfree Labor," 180.

⁹² Breman, "Colonial Unfree Labor," 181.

⁹³ Gelders Archief, 0207 Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen 1811-1902, inv. nr. 4576.08 (71).

⁹⁴ Gelders Archief, 0222 Memories van Successie, Kantoor Zutphen, inv. nr. 139.

⁹⁵ J. Rupp & H. Schijf, *De status van de 'hoogstaangeslagenen'*, (2020), 59-60.

⁹⁶ Van der Burg, *De gemeenteraad van Zeist 1851-1976*, 90.

Huydecoper firmant van Crommelin & Huydecoper, een effectenhandel. De familie Crommelin kende eveneens een koloniale achtergrond, wat deze verwevenheid verder versterkte.⁹⁷ Zoals gebruikelijk in deze periode, versterkte de familie haar positie via huwelijksallianties met andere vooraanstaande families. Veel van deze families hadden eveneens banden met het slavernijverleden. Zo was Maria Theodora barones van Brakell, de echtgenote van Jan Elias Huydecoper (1850–1916), een afstammeling van Paulus Schuylenburg, commandant van Demerara en eigenaar van meerdere plantages.

Ook in het huidige Zeist zijn nog diverse verwijzingen van de prominente rol van de familie Huydecoper zichtbaar. Tijdens hun verblijf bezaten zij onder meer de buitenplaatsen Wulperhorst, Blikkenburg, De Brink en Slot Zeist. Het familiewapen is afgebeeld in het glas-inloodraam in de oude raadszaal van het gemeentehuis. Daarnaast is de Huydecoperweg in Zeist vernoemd naar Willem Karel Huydecoper.

Waar de familie Huydecoper vooral via het burgemeesterschap langdurig invloed uitoefende op het lokale bestuur, gold voor de familie Van de Poll een andere vorm van bestuurlijke aanwezigheid. Zij leverden geen burgemeesters, maar waren gedurende lange tijd vertegenwoordigd in de gemeenteraad. De familie Van de Poll behoorde, samen met de Huydecopers, tot de invloedrijkste families in de recente geschiedenis van Zeist. Hendrik van de Poll was de eerste Van de Poll die als bestuurder in Zeist actief was en nam van 1832 tot 1833 zitting in de gemeenteraad. Daarna waren Fredrik Harmen van de Poll (1823–1909) en zijn zoon Fredrik van de Poll (1860–1937) beiden langdurig lid van de gemeenteraad.⁹⁸ Naast hun bestuurlijke functies had de familie grote invloed op het gemeenschapsleven in Zeist. Zij waren onder meer betrokken bij de oprichting van diverse stichtingen en muziekverenigingen, waarmee zij hun maatschappelijke positie verder versterkten.⁹⁹

Het verleden van de familie Van de Poll was nauw verweven met de koloniale economie. De firma Harman van de Poll & Co. beheerde vanaf 1766 verschillende negotiaties die leningen verstrekten aan plantagehouders, verbonden aan ten minste 23 plantages. In de negentiende eeuw viel dit onder de directie van het Fonds J.S. van de Poll. De Zeister tak van de familie stamde af van deze Harman van de Poll. Het vermogen dat via deze activiteiten was opgebouwd, nam echter al aan het eind van de achttiende eeuw sterk af, onder meer door de teloorgang van de VOC en WIC.¹⁰⁰

Hoewel de Zeister tak vermoedelijk niet langer over substantieel koloniaal vermogen beschikte, bleef de familie via status en netwerk invloedrijk. Deze invloed uitte zich niet zozeer via direct bezit, maar via financiële en sociale verwevenheid. Zo was Jan Elias Huydecoper commissaris bij een aan de Van de Polls gelieerde firma, en hadden verschillende Zeister bestuurders en families aandelen in dergelijke fondsen. Via huwelijken en zakelijke relaties raakten families als Van de Poll en Huydecoper nauw met elkaar verbonden. Op deze manier bleef de naam Van de Poll een constante factor binnen het koloniale netwerk rond Zeist en fungeerde zij als een van de rode draden waarlangs koloniale belangen, kapitaal en lokaal bestuur met elkaar verweven bleven, ook nadat het oorspronkelijke familievermogen was afgenomen. In paragraaf 4.2 wordt

⁹⁷ K. Fatah-Black, L. Lauret & J. van den Tol, *Dienstbaar aan de keten? De Nederlandse Bank en de laatste decennia van de slavernij 1814-1863* (Leiden: Leiden University Press 2022), 68.

⁹⁸ Van der Burg, *De gemeenteraad van Zeist 1851-1976*, 157-161.

⁹⁹ J.C. Mollen-Hengeveld, *Markante Zeistenaren*, (Van de Poll-Stichting 1991) 85

¹⁰⁰ Heimel, *De familie Van de Poll, de Zeister tak*, 9.

deze betrokkenheid verder uitgewerkt. Een van deze families waarmee de familie Van de Poll via huwelijken was verbonden, was de familie Van Lennep.

Jan Hendrik van Lennep (1825–1897) behoorde tot een prominente regentenfamilie uit Amsterdam. Van 1859 tot 1870 was hij lid van de gemeenteraad, waarvan de laatste vijf jaar als wethouder. Binnen de familie Van Lennep waren onder meer kooplieden, politici en schrijvers actief. De familie had haar vermogen opgebouwd in de textielhandel en was via huwelijken verbonden met de Amsterdamse elite. Bovendien bestond er een nauwe band tussen de families Van Lennep en Van de Poll. De vader van Jan Hendrik van Lennep, David Jacob van Lennep (1774–1853), was twee keer met een Van de Poll getrouwd.

Hoewel leden van de familie Van Lennep prominente bestuursfuncties vervulden, zijn er weinig aanwijzingen voor directe betrokkenheid bij slavernij.¹⁰¹ Wel wijzen sommige bronnen op een kritische houding ten opzichte van het koloniale systeem. Als schrijver en uitgever publiceerde hij tijdens zijn verblijf in Zeist meerdere werken. In 1865, toen hij net wethouder was in Zeist, gaf hij het werk *Op de Zee* uit, waarin onder andere de reizen van Jan Jansz. Molenaar en Cornelis Houtman naar Oost-Indië in 1595 worden beschreven.¹⁰²

Een verhaal in dit werk beschrijft de omstandigheden aan boord van het slavenschip *Le Rôdeur*: ‘Hunne kreten zijn zoo verschrikkelijk, dat ik liefst niet in het ruim ga kijken. In den eersten tijd kon ik geen oog dicht doen: deze klanken deden mijn bloed stollen.’¹⁰³ Deze passage verwijst waarschijnlijk naar het incident met dit schip in 1819, waarbij zowel slaafgemaakten als bemanningsleden blind werden door een oogziekte. Volgens de overlevering zouden slaafgemaakten overboord zijn gegooid of zelf zijn gesprongen.

Waarom Van Lennep dit verhaal kort na de afschaffing van de slavernij publiceerde, is niet bekend. Tegelijkertijd bleef zijn betrokkenheid ambivalent, aangezien hij ook investeerde in koloniale ondernemingen. Bij zijn overlijden liet hij aandelen na in de NHM, de Javaansche Cultuumaatschappij en een suikerraffinaderij.¹⁰⁴ De bekende schrijver Jacob van Lennep (1802–1868) was zijn halfbroer. Hoewel hij niet in Zeist woonde, zijn zowel de Jacob van Lennepaan als het Jacob van Lennepplein naar hem vernoemd.

Een combinatie van bestuurlijke positie en koloniale betrokkenheid komt naar voren bij Charles Bernard Labouchere (1817–1897), die van 1873 tot 1889 lid was van de gemeenteraad. Als eigenaar van Slot Zeist bezat hij de titel heer van Zeist. Hij was afkomstig uit een zeer vermogende bankiersfamilie en was onder meer verbonden aan de firma’s De Lepel & Labouchere en Auguin & Cie.¹⁰⁵ Als hoogstaangeslagene behoorde hij tot de meest vermogende inwoners van de gemeente.

De familie Labouchere was gedurende meer dan een eeuw actief binnen de bankiersfirma Hope & Co, een instelling die een centrale rol speelde in de internationale slaveneconomie.¹⁰⁶ De

¹⁰¹ Fatah-Black, *Dienstbaar aan de keten?*, 51.

¹⁰² J.H. Van Lennep, *Op de zee*. (Leiden) 1865.

¹⁰³ Toegeschreven aan J.B. Romaine, ‘Het Blinde Schip’, in J.H. van Lennep, *Op de zee*, 184 (1865).

¹⁰⁴ Utrechts Archief, 337-9, 127, 160.

¹⁰⁵ Van der Burg, *De gemeenteraad van Zeist*, 109-110.

¹⁰⁶ Stadsarchief Amsterdam, 735 Archief van de Firma Hope & Co, beschrijving van het archief.

vader van Charles, Samuel Pierre Labouchere (1778–1867), werd in 1823 lid van Hope & Co en was hoofd van de firma S.P. Labouchere & Co in Rotterdam.

Hoewel de directe betrokkenheid van Hope & Co bij slavernij in de negentiende eeuw afnam, was deze nog niet helemaal verdwenen. In die periode was Samuel Pierre Labouchere namens Hope & Co betrokken bij de Sociëteit van Eigenaren van de Surinaamse plantages Anna Catharina en Jagtlust.¹⁰⁷ Daarnaast mengde hij zich actief in de discussie over de financiële compensatie voor slaveneigenaren bij de afschaffing van de slavernij. In 1857 ondertekende hij een petitie waarin werd gepleit voor hogere vergoedingen.¹⁰⁸ Samen met Insinger & Co trad hij op als gemachtigde van de grote katoenplantage Zeezigt en richtte zich in die hoedanigheid tot de Tweede Kamer. In deze discussie speelde de waardering van tot slaafgemaakten een rol. De ondertekenaars van de petitie, waaronder S.P. Labouchere, verzetten zich tegen het voorstel om tot slaafgemaakten die werken op katoenplantages aanzienlijk lager te waarderen dan die op suikerplantages.

In hoeverre Charles Bernard Labouchere zelf direct betrokken was bij slavernij is onduidelijk, mede door het ontbreken van volledige nalatenschaapsgegevens. Wel is aannemelijk dat hij indirect profiteerde van het binnen de familie opgebouwde vermogen en de positie binnen bankiersnetwerken. Zijn huwelijk in 1854 met Henriette Maria Jacoba Voombergh versterkte deze positie. Zij was een dochter van Albert Voombergh, die als firmant van Kettwich en Voombergh verbonden was aan een familie met een uitgebreid slavernijverleden. Deze alliantie illustreert hoe bestuurlijke, financiële en familiale netwerken elkaar versterkten.

Een later voorbeeld van de verwevenheid tussen de koloniale wereld en het lokale bestuur van Zeist is zichtbaar in de casus van gemeenteraadslid Charles Calkoen (1873–1963). Ook hier zijn er verbindingen met families als Van de Poll en Huydecoper.

Charles Calkoen vestigde zich in 1924 in Zeist en was van 1934 tot 1935 lid van de gemeenteraad. De familie Calkoen maakte deel uit van de Amsterdamse regentenklasse en was vanaf de zeventiende eeuw actief in internationale handel, met name in lakenstoffen en in de handel op Oost-Indië. Daarnaast bekleedden familieleden bestuursfuncties binnen het stadsbestuur van Amsterdam.

Een voorouder, Abraham Calkoen (1729–1796), was in 1766 commissaris van de firma Harman van de Poll & Co. In 1767 vervulde hij een vergelijkbare rol bij Tulleken de Vos & Co., een firma die betrokken was bij ten minste vijftien plantages.¹⁰⁹ Charles' vader was begin twintigste eeuw directeur van de Koloniale Bank, opgericht in 1888 in Nederlands-Indië. Deze bank verstreekte leningen aan landbouwondernemingen en speelde een rol in de financiering van suiker- en koffieproductie.

Charles Calkoen huwde in Zeist Susanna Johanna Francina Carolina Wilhelmina Insinger, lid van een familie met nauwe banden met het slavernijverleden.¹¹⁰ Uit dit huwelijk werd Albrecht

¹⁰⁷ De Kok, *Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO*, 104.

¹⁰⁸ Fatah-Black, *Dienstbaar aan de keten?*, 152.

¹⁰⁹ D. Berents & A. Doedens, *De Bilt en zijn slavernijverleden*, 57.

¹¹⁰ B. van Holsteijn, *Van slavernij tot liefdadigheid? Een onderzoek naar de herkomst van het kapitaal van de Insinger Stichting in relatie tot slavernij en andere vormen van koloniale dwang* (IISG, 2024), 41-42.

Frederik Calkoen geboren, die later huwde met een lid van de familie Huydecoper.¹¹¹ Hiermee werd de verwevenheid tussen deze families verder bestendigd.

De hiervoor genoemde voorbeelden illustreren een deel van de betrokkenheid van bestuurders in de gemeente Zeist bij het koloniale verleden. Het betreft families met een sterke verwevenheid met het slavernijverleden die bovendien een prominente rol speelden binnen het lokale bestuur. Behalve deze voorbeelden waren er meerdere families waarin dergelijke verwevenheid aanwezig was. Deze verbanden lagen vaak in de zeventiende en achttiende eeuw en manifesteerden zich via onderlinge verwantschappen tussen families. Bestuurders zoals Jacob Theodoor Grothe (1822–1894) en Karel Jacob Adriaan Hendrik Ram (1829–1911) waren bijvoorbeeld niet alleen onderling verwant, maar hadden ook een verleden waarin voorouders een prominente rol speelden in koloniale ondernemingen.¹¹² Deze voorbeelden maken duidelijk dat koloniale netwerken zich niet alleen via individuele personen tot uiting kwamen, maar ook via een dicht web van familiebanden dat het lokale bestuur structureel beïnvloedde. Daarmee kan worden gesproken van een bestuurlijke elite waarin herkomst en kapitaal een belangrijke rol speelden. Voor een deel van deze elite gold dat dit kapitaal via koloniale aangelegenheden werd vergaard.

3.3 Conclusie

Dit hoofdstuk laat zien dat de betrokkenheid van Zeist bij het koloniale en slavernijverleden niet zozeer tot uiting komt op het niveau van de gemeente als bestuurlijke organisatie, maar vooral via de privépersonen die het bestuur vormden. Uit de analyse van de gemeentearchieven zijn geen aanwijzingen naar voren gekomen dat de gemeente Zeist als instituut direct of indirect betrokken was bij slavernij of koloniale exploitatie. Evenmin zijn er signalen gevonden dat de gemeente zich expliciet uitsprak tegen deze praktijken. Dit wijst erop dat het koloniale systeem in bestuurlijke zin grotendeels buiten het lokale domein bleef en geen onderwerp van gesprek vormde binnen de gemeentelijke besluitvorming.

De afwezigheid van institutionele betrokkenheid hangt samen met de historische ontwikkeling en schaal van de gemeente. Zeist kreeg pas aan het begin van de negentiende eeuw vorm als bestuurlijke eenheid, in een periode waarin de organisatie van lokaal bestuur zich primair richtte op directe, lokale vraagstukken. De beperkte bestuurlijke reikwijdte en de geringe omvang van de bevolking droegen eraan bij dat internationale en koloniale kwesties nauwelijks een rol speelden binnen de gemeenteraad.

Tegelijkertijd blijkt dat institutionele afwezigheid niet betekent dat er geen verbindingen bestonden met het koloniale systeem. Integendeel, via individuele bestuurders en hun familieachtergronden waren er duidelijke en structurele relaties met koloniale netwerken. Veel bestuurders maakten deel uit van een maatschappelijke bovenlaag die haar positie (deels) ontleende aan vermogen dat in de koloniën was opgebouwd, bijvoorbeeld via plantagebezet, handel of financiële constructies zoals negotiaties.

De casussen in dit hoofdstuk illustreren hoe deze doorwerking tot uiting komt. Bij een figuur als Van Bern komt naar voren dat koloniale belangen en kapitaal nauwelijks een rol speelden in zijn maatschappelijke positie en bestuurlijke carrière. Zijn betrokkenheid beperkte zich tot een klein

¹¹¹ Van der Burg, *De gemeenteraad van Zeist*, 35.

¹¹² Van der Burg, *De gemeenteraad van Zeist*, 70-71, 164-165.

aantal aandelen en vormde geen wezenlijk onderdeel van zijn vermogen of bestuurlijke handelen. Tegelijkertijd laat zijn aandelenportefeuille zien dat ook beperkte investeringen in de plantage-economie binnen de maatschappelijke bovenlaag niet ongebruikelijk waren. In het geval van de families Huydecoper en Schas wordt zichtbaar dat deze verbanden niet incidenteel waren, maar onderdeel vormden van langdurige dynastieke en economische structuren. Deze families combineerden bestuurlijke invloed met economische belangen en sociale netwerken die terug te voeren zijn op het koloniale systeem. Daarnaast laat dit hoofdstuk zien dat deze netwerken ook tot uiting kwamen via familiebanden en huwelijksallianties. De verwevenheid tussen families zoals Van de Poll, Huydecoper en Van Lennep benadrukt hoe koloniale rijkdom en sociale status zich over generaties heen konden strekken en consolideren binnen lokale machtsstructuren.

In dit hoofdstuk wordt de relatie tussen Zeist en het slavernijverleden vooral zichtbaar als een indirect en sociaaleconomisch fenomeen. Waar de gemeente als instituut buiten beeld blijft, tonen de achtergronden van de bestuurders en hun netwerken juist hoe diep het koloniale systeem verankerd was bij een deel van de maatschappelijke bovenlaag. Sommige van de personen uit deze bovenlaag hadden slechts een aantal aandelen, andere hadden een verleden dat nauw verweven was met koloniale slavernij. Daarmee vormt hoofdstuk 3 een belangrijke schakel in het bredere beeld dat in dit rapport naar voren komt: ook in een ogenschijnlijk perifere gemeente als Zeist werkte het koloniale verleden door, zij het via minder zichtbare verbindingen.

4. Particuliere betrokkenheid bij koloniën en slavernij in Zeist

In dit hoofdstuk worden voorbeelden aangehaald van individuen en organisaties die zich vanuit Zeist bezighielden de koloniale slavernij.

4.1 Plantage-eigenaar te Berbice koopt Zeist

Het Slot Zeist is voor een groot deel van zijn bestaan eigendom geweest van personen en organisaties met koloniale banden. Nadat Cornelis Schellinger in 1745 de heerlijkheid van Zeist van de Van Nassau-Odijs kocht om de hernhutters te accommoderen en van waaruit tientallen zendelingen naar Suriname vertrokken, bleven de titel Heer van Zeist en het Slot Zeist jarenlang in het bezit van personen die aan de EBG gelieerd waren. Eerst aan Maria Agnes von Zinzendorf, de dochter van de stichter van de Broedergemeente, en vervolgens aan drie generaties van de familie Van Laer. Vanaf 1818 was het Slot Zeist eigendom van rentenier Coenraad Willem Wijborgh, die het in 1822 verkocht aan een andere religieuze groepering: de Evangelische Lutherse Gemeente te Berbice (hierna: Lutherse Gemeente). Het kapitaal dat de Lutherse Gemeente daarvoor betaalde kwam voort uit de verkoop van producten die zij met slavenarbeid op hun plantage Augsburg verkregen.¹¹³

De Lutherse Gemeente werd in 1743 te Berbice gesticht, nadat plantage-eigenaar Lodewijk Abbensets zestig lutherse protestanten – waaronder vele andere planters – in de slavenplantagekolonie samenbracht en met toestemming van het gouvernement een kerk en school stichtte.¹¹⁴ Abbensets was zelf eigenaar van de plantage Mara aan de oostkant van de Berbice-rivier en de plantage Solitude aan de andere oever. Hij trad op als provisioneel voorzitter van de kerkenraad zolang er nog geen predikant was gevonden en bleef daarna als ouderling aan de kerk verbonden.

Abbensets was als lid van de koloniale raad van Berbice betrokken bij een serie rechtszaken na de grote slavenopstand onder leiding van Cuffy in Berbice van 1763. Tijdens de terechtstelling van opstandelingen zou Abbensets erg partijdig zijn geweest. Zeer ‘streng en wreed voor de slaven van anderen, buitengewoon toegevend voor zijn eigen slaven, die hij liefst vrijspak om niet de schade te lijden dat hij door doodvonnissen eenige van hen zou verliezen.’¹¹⁵ Twee jaar later werd Abbensets uit zijn ambtelijke functie ontheven. Niet vanwege zijn partijdigheid, maar omdat hij na een woordenwisseling een andere planter heeft mishandeld.¹¹⁶ Weer twee jaar later, in 1767, kwam Abbensets te overlijden.

De Lutherse Gemeente te Berbice leidde in de achttiende eeuw een moeilijk bestaan. Door een reeks epidemieën overleden veel ouderlingen en kerkgemeenteleden, en tijdens de grote slavenopstand van 1763 waren velen anderen de kolonie ontvlucht. Pas toen Berbice in 1815

¹¹³ Transcriptie Paul Koulen van “Lijst van eigenaren van plantages en houders van hypotheek op plantages in Berbice, Demerara en Essequibo, 1818-1819,” noot 60 op p. 9. Digitaal raadpleegbaar via: <https://cbg.nl/documents/55/Berbice-Demerara-Essequibo.pdf>.

¹¹⁴ Tenzij anders vermeld, alles over de Lutherse Gemeente te Berbice uit: B. de Gaay Fortman, “De geschiedenis der Luthersche Gemeente te Berbice,” in *De West Indische Gids* nr. 24 (1942).

¹¹⁵ De Gaay Fortman, “Luthersche Gemeente te Berbice,” 23.

¹¹⁶ Nationaal Archief, 1.05.05 Sociëteit van Berbice, inv.nr. 137, scan 69-84.

officieel in handen kwam van Groot-Brittannië, leefde de suiker-, koffie- en katoenproductie weer op en daarmee ook dat van de plantage Augsburg, dat eigendom was van de Lutherse Gemeente.¹¹⁷ De financiële middelen van de Lutherse Gemeente waren zelfs zo sterk toegenomen dat de predikant een jaarsalaris van vierduizend gulden werd uitbetaald en de Lutherse Gemeente hem zes slaafgemaakten ter beschikking stelde.¹¹⁸ Ter vergelijking, het gemiddelde jaarlijkse inkomen in Nederland was in die tijd zo'n drie- tot vierhonderd gulden.¹¹⁹

De middelen van de Lutherse Gemeente bleven groeien en in 1818 had het een aanzienlijk tegoed bij de Amsterdamse bankier S.A. Westerlo & Co. openstaan. De Lutherse Gemeente besloot dat te investeren in 'een aansienlijk privat landgoed' om daarmee te rentenieren.¹²⁰ Firma S.A. Westerlo & Co. stuurde de Lutherse Gemeente daarop een prijslijst van opties in Europa en de keuze viel op aanschaf van de heerlijkheid Zeist en enkele onroerende goederen in de omgeving. Voor de aanzienlijke som van 120.000 gulden – tegenwoordig ongeveer 1.500.000 euro – kocht de Lutherse Gemeente in 1820 van de Amsterdamse rentenier Coenraad Willem Wijborgh de hoge- en vrije ambtsheerlijkheid van Zeist. Bij dit bezit hoorde nog een niet in de koopakte gespecificeerde reeks 'gebouwen, partijen land, bos en lanen, het rechthuis van Zeist aan de Dorpsstraat met nog enkele huizen en het grondrecht van de Zeisterstraat.'¹²¹

Hoeveel rendement de investering in de heerlijkheid Zeist de Lutherse Gemeente heeft opgebracht is niet bekend, maar in 1825 verkocht de Lutherse Gemeente twee percelen aan de Amsterdamse bankier Albert Voombergh, die er de buitenplaats Hoog Beek en Royen liet optrekken.¹²² Om inkomsten uit Slot Zeist te genereren werd het verhuurd, bijvoorbeeld van 1824 tot 1830 als zomerresidentie aan ene F. Stapert.¹²³ In 1830 verkocht de Lutherse Gemeente te Berbice de heerlijkheid Zeist met bijbehorend Slot Zeist voor 58.200 gulden aan Jan Elias Huydecoper.¹²⁴ De halve Blikkenburgse weg met beuken- en essenbomen, eveneens eigendom van de Lutherse Gemeente, werd datzelfde jaar verkocht aan Otto van Romondt, eigenaar en bewoner van de Zeister buitenplaats Schoonoord.¹²⁵ Daarmee kwam een eind aan een grofweg tienjarige – en zeer opmerkelijke – periode waarin een kerkgemeenschap in Berbice door belegging van een kapitaal dat uit slavenarbeid werd verkregen, grootgrondbezitter te Zeist was.

4.2 Betrokkenen bij Zuid-Amerikaanse slavenplantages

De nieuwe eigenaar van Slot Zeist in 1830 was Jan Elias Huydecoper (1798-1865), die zich daarmee heer van Zeist mocht noemen. Deze aankoop was voor Huydecoper het slotstuk in een

¹¹⁷ De Gaay Fortman, "Luthersche Gemeente te Berbice," 79, 80.

¹¹⁸ De Gaay Fortman, "Luthersche Gemeente te Berbice," 80.

¹¹⁹ J.L. van Zanden, "Lonen en arbeidsmarkt in Amsterdam, 1800-1865," in *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* nr. 9 (1983), 8, 9.

¹²⁰ Gemeentearchief Zeist, 2180 Huis Zeist, inv.nr. 41.

¹²¹ Ibidem.

¹²² Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, Rijksmonumentenregister, complexnummer 510232: Hoog Beek en Royen.

¹²³ A. Smith, 'Overzicht huurders Slot Zeist,' Geheugen van Zeist. Digitaal raadpleegbaar: <https://www.geheugenvanzeist.nl/articles/tijdvak-4a>.

¹²⁴ De Gaay Fortman, "Luthersche Gemeente te Berbice," 81.

¹²⁵ Gemeentearchief Zeist, 2204 Wegen en wateren te Zeist, inv.nr. 1xx.

reeks eerdere aankopen. Hij was al in het bezit van de in de buurt gelegen ridderhofstad Blikkenburg, landgoed Wulperhorst en de boerderijen Stoetwegen, Zomerdijk en De Rumst, en hij woonde van 1821 tot 1829 op buitenplaats Kersbergen.¹²⁶ Huydecoper liet zijn nieuwe aanwinst meteen grondig van binnen en buiten renoveren, want in de acht jaar dat de Lutherse Gemeente te Berbice het Slot Zeist als investeringsobject uitbaatte was het nauwelijks onderhouden.¹²⁷

De familie Huydecoper was doorspekt met koloniale aangelegenheden. Jan Elias' gelijknamige grootvader (1735-1808) was naast grootaandeelhouder in de VOC, namelijk ook directeur van de Sociëteit van Suriname en vader Joan Huydecoper (1769-1836) was directeur en commissaris van de koffie- en suikerplantages Hermitage, Jardin de Provenu en Herstelling in Berbice en Demerary in het huidige Guyana. In die hoedanigheid nodigde Joan Huydecoper zijn mededirecteuren bij hem thuis uit om plantagezaken te bespreken. In 1836 werd ten huize Huydecoper de tegenvallende opbrengsten van de plantages Herstelling en Jardin de Provenu sinds de afschaffing van slavernij onder Britse vlag in 1833 besproken. De vergadering beklaagde zich over de bepalingen van het Britse gouvernement 'van slegts 7,5 uur werken per dag, uit welke tijd het onmogelijk was op de oude manier de suiker te kunnen vervaardigen, waardoor dan ook sedert de emancipatie werkelijk vele guldens zijn uitgegeven om de negers in hunne vrije tijd als werklieden te huuren.'¹²⁸

Een deel van Jan Elias Huydecopers geërfde bezit bestond uit enkele kleinere aandelen en obligaties in slavenplantages, zoals een obligatie van 2.000 gulden ten laste van Willem Gideon Deutz te Suriname. Dit was op dat moment al een decenniaoude obligatie in een zogenoemde plantagenegotiatie, een financieringsvorm die de Amsterdamse bankier Willem Gideon Deutz in Nederland in 1753 introduceerde. Een plantagenegotiatie was een lening die een plantage-eigenaar bij een negotiatiekantoor tegen een vaste rente afsloot met als hypotheccair onderpand zijn plantage en alles daarop, inclusief de mensen die daar in slavernij werden gehouden. Om de grote bedragen voor deze negotiaties – die tot meer dan een miljoen gulden per lening kon oplopen – bij elkaar te brengen, werd het bedrag opgedeeld in kleinere aandelen of obligaties van elk meestal duizend gulden. Dat stelde zowel grote als kleine investeerders in staat te investeren in slavenplantagekoloniën in Zuid-Amerika. Als de plantage-eigenaar de schuld niet meer kon aflossen – en dat gebeurde vanaf eind achttiende eeuw vanwege oorlogsomstandigheden steeds vaker – kwamen de plantage en deels menselijke toebehoren toe aan het negotiatiekantoor. Vanaf dat moment voerde het negotiatiekantoor de directie over de plantage en werd zelf verantwoordelijk voor de uitbetaling van rente aan de aandeel- of obligatiehouders.

Jan Elias Huydecoper was commissaris van en aandeelhouder in het plantagenegotiatiefonds van de Amsterdamse firma Fraissinet & Van Baak. Dit handelshuis van Charles Marc Fraissinet en Hendrik Johannes van Baak voerde in de negentiende eeuw de directie over de koffie- en suikerplantages Mon Sort, Le Contentement, Des Tombesburg, Twijfelachtig, De Hoop,

¹²⁶ Utrechts Archief, 29-15 Huis Kersbergen te Zeist, inv.nr. 2.

¹²⁷ 'De geschiedenis van Slot Zeist in vogelvlucht,' website Slot Zeist. Digitaal raadpleegbaar: <https://www.slotzeist.nl/slot-zeist/geschiedenis>.

¹²⁸ Utrechts Archief, 67 Familiearchief Huydecoper, inv.nr. 686.

Mariënborg, Lunenburg, Nieuwe Hoop, Practica, Nieuw Clarenbeek en De Vier Kinderen.¹²⁹ Op Mon Sort en Le Contentement – waarin Huydecoper aandelen had geërfd – werden zo'n 130 mensen in slavernij gehouden toen de slavernij in 1863 werd afgeschaft. De compensatie die Fraissinet & Van Baak kreeg voor de vrijmaking van de voormalige slaafgemaakten op plantages onder hun directie werd pas in 1865 uitgekeerd. Jan Elias Huydecoper heeft geen compensatie gekregen voor zijn aandelen in plantage- en slavenbezit. Nog voor de uitkering, maar in hetzelfde jaar, overleed hij. Zijn aandelenbezit in plantagezaken – die nog altijd wat waard waren – liet hij aan zijn kinderen 2.000 gulden ten laste van W.G. Deutz te Suriname, 1.000 gulden ten laste van Van Santheuvel & Doorn te Essequibo en Demerary, 1.000 gulden ten laste van firma Rocquette & Van de Poll op de plantages Mon Sort en Le Contentement, en niet gewaardeerde certificaten in obligaties en aandelen in de plantage Louisenburg te Suriname na.¹³⁰ Ook liet Huydecoper ingetrokken aandelen na in de West-Indische Maatschappij, dat als Midden- en Zuid-Amerikaanse tegenhanger van de meer op Zuidoost-Azië gerichte Nederlandsche Handel Maatschappij werd opgericht. De West-Indische Maatschappij kwam echter door te grote internationale concurrentie nauwelijks van de grond en werd in 1863 opgeheven.¹³¹

De erfgenamen van Huydecoper verkochten Slot Zeist aan Henriëtte Maria Jacoba Voombergh (1830-1908) en haar echtgenoot en later gemeenteraadslid Charles Bernard Labouchère (1817-1897). Henriëtte was de kleindochter van de steenrijke Amsterdammer Dirk Jan Voombergh (1768-1824) en dochter van Albert Voombergh (1793-1851). Beide heren Voombergh waren firmant van de bankiersfirma Ketwich & Voombergh (hierna: K&V). Toen zijn dochter en schoonzoon Slot Zeist bewoonden was Albert Voombergh al overleden, maar bij leven bezat hij de buitenplaats Hoog Beek en Royen te Zeist. Het landgoed waarop Hoog Beek en Royen werd gebouwd, had Voombergh in 1825 van de Evangelische Lutherse Gemeente te Berbice gekocht.¹³²

Het te Amsterdam gevestigde Ketwich & Voombergh was als bankiersfirma betrokken bij de financiering van vele koloniale en niet-koloniale zaken, en voerde sinds 1772 de administratie en directie over meerdere plantagenegotiaties ten behoeve van planters in Suriname, Demerary, Berbice en Essequibo. K&V was daarnaast ook langdurig betrokken bij de in totaal negenentwintig plantagenegotiaties die de firma Harman van de Poll & Co. in 1766 onder 'Letter A' en in 1769 onder 'Letter C' organiseerde en die in de negentiende eeuw onder directie van het Fonds J.S. van de Poll stond.¹³³ De firma Harman van de Poll & Co. financierde onder de negotiatie 'Letter A' de plantages Monplaisir, Montaban, Bleyendaal, Purmerend, Sporksgift, Mariëndaal, Maria's Lust, Mijn Hoop, Zorg en Hoop, Hannover, Indigoveld, Johannes Zoon, La Patience, Overtoom, Agent Cour, Vreeland, de helft van Nieuw Clarenbeek, Beekvliet, Anna's Lust, Naaldwijk en Hoopwijk. Onder 'Letter C' viel de financiering van Munnikendam, Potribo, Beerensrust, Nieuw Roeland, Rouxgift, Betlehem, Johanna's Hoop en Boxtel. De Zeister tak van

¹²⁹ Nationaal Archief, 2.02.09.8, inv.nr. 227; Database website Suriname Plantages. Digitaal raadpleegbaar: <https://www.surinameplantages.com>.

¹³⁰ Utrechts Archief, 67 Familiearchief Huydecoper, inv.nr. 717.

¹³¹ B. de Gaay Fortman, "De West-Indische Maatschappij," in *Nieuwe West-Indische Gids*, vol. 11, ed. 1 (1930), p. 307-315.

¹³² Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, Rijksmonumentenregister, complexnummer 510232: Hoog Beek en Royen.

¹³³ Stadsarchief Rotterdam, 600 Ketwich & Voombergh, inv.nr. 692.

de familie Van de Poll stamt af van deze Harman van de Poll en heeft Zeist meerdere gemeenteraadsleden gebracht. Daarbij moet worden opgemerkt dat het vermogen dat via negotiaties was opgebouwd grotendeels was verdwenen op het moment dat de familie zich in Zeist vestigde. De familie behield echter haar maatschappelijke status en netwerk, wat haar in staat stelde lokaal invloed uit te oefenen en invloedrijke posities te verwerven.

Als gecommiteerde namens obligatiehouders in plantagenegotiaties van de Van de Polls was Albert Voombergh persoonlijk aanwezig bij vergaderingen over plantagezaken. Op 13 maart 1850 vergaderde Voombergh bijvoorbeeld met de heren A.J. van de Poll, J. Crommelin, F. Rendorp, J. Amersfoordt en S.P. Labouchère – de vader van zijn schoonzoon – over de verslechterende stand van zaken op de suikerplantage Potribo.¹³⁴ Door sterfte onder de slavenbevolking produceerde Potribo steeds minder suiker, maar nieuwe aanvoer van slaafgemaakte mensen werd door het sinds 1808 geldende verbod op slavenhandel belemmerd. De nog aanwezige slaafgemaakten moesten des te harder werken om dit te ondervangen.

Voombergh en de anderen bespraken de mogelijke aankoop van de plantage Des Tombesburg, van het fonds van Fraissinet & Van Baak, zodat de daarbij behorende slavenbevolking naar Potribo overgebracht kon worden. De vergadering voelde er weinig voor te investeren in ‘eene Surinaamsche aangelegenheid bij de onzekere toestand der staatkundige gesteldheid van Europa, het wisselende der staat van zaken in Suriname, het bedenkelijke van alle coloniale opgaven en berekeningen (...), en eindelijk bij de twijfelachtige gesteldheid der suikermarkt alhier,’ maar besloot uit bittere noodzaak toch in te stemmen.¹³⁵ Het fonds Fraissinet & Van Baak trok echter even later om onbekende reden de verkoop in. De plantage Potribo moest het rooien met de 111 aanwezige slaafgemaakte mensen, die volgens een door Voombergh ondertekend rapport, alles bij elkaar genomen toch ‘voortdurend alle reden tot volkomen tevredenheid’ gaven.¹³⁶

Behalve bij negotiaties in Suriname zoals die van Harman van de Poll & Co., was Ketwich & Voombergh ook betrokken bij financiering en administratie van plantages in Berbice, Essequibo en Demerary. Toen deze drie slavenplantagekoloniën in 1815 in Britse handen vielen en onder de naam Brits-Guyana werden samengevoegd, bleven de Nederlandse hypothecaire leningen op een aantal plantages aldaar bestaan. Dat leidde er in 1833 – toen Groot-Brittannië de slavernij onder zijn vlag afschafte – toe dat enkele Nederlanders van de Britse overheid een tegemoetkoming voor de onteigening van hun slavenbezit ontvingen. Albert Voombergh, die persoonlijk directeur was van de negotiaties op de plantages Covent Garden in Demerary en Zorg en Hoop in Berbice, ontving zodoende in 1835 in totaal 7.985 Britse ponden als compensatie voor de 215 mensen die op dat moment op Covent Garden en Zorg en Hoop uit hun slavernij werden vrijgemaakt.¹³⁷ Het is goed mogelijk dat Voombergh in ieder geval een deel van deze compensatie in Zeist heeft uitgegeven, want een klein jaar later, in 1836, liet hij namelijk een extra verdieping op zijn landhuis op Hoog Beek en Royen te Zeist bouwen.¹³⁸

¹³⁴ Stadsarchief Amsterdam, 600 Ketwich & Voombergh, inv.nr. 697, p. 332.

¹³⁵ Stadsarchief Amsterdam, 600 Ketwich & Voombergh, inv.nr. 697, p. 333.

¹³⁶ Stadsarchief Amsterdam, 600 Ketwich & Voombergh, inv.nr. 697, p. 338.

¹³⁷ ‘Albert Voombergh,’ Legacies of British Slavery Database, <https://www.ucl.ac.uk/lbs/person/view/8748>.

¹³⁸ ‘Hoog Beek en Royen, Zeist,’ Database Monumenten.nl, monumentnummer 510233. <https://www.monumenten.nl/monument/510233>.

Niet alleen was Albert Voomborgh betrokken bij koloniale slavernij. De familie van zijn echtgenoot Agnes Henriette van Loon (1800—1879) kent eveneens een lang en uitgebreid verleden dat verbonden is met de koloniale slavernij. Aan haar vaderskant zijn verschillende bewindvoerders in de VOC en WIC bekend. Tot 1863 bleven leden van de familie Van Loon actief binnen de plantage-economie. Leden van de familie van Loon vormden een spil binnen de bankiershuizen Borski, Van Loon & Co, Hope & Co en Kettwich & Voomborgh. Eén van de drie dochters¹³⁹ van Albert Voomborgh en Agnes Henrietta van Loon, trouwde met Jan Willem van Loon (1816-1876). Jan Willem van Loon trad op als commissaris en toezichthouder namens een van de aandeelhouders in de Sociëteit van Eigendom van de Weduwe van Poll. In die functie was hij mede-eigenaar van een aantal plantages, waaronder plantage Zorg en Hoop.

De familie Voomborgh was nog lang in Zeist woonachtig en zou beeldbepalend zijn voor Zeist. Naast Hoog Beek en Royen gaf Albert Voomborgh huize Pavia als huwelijksgeschenk aan zijn middelste dochter. Andere dochters waren bewoner van Slot Zeist en de buitenplaats Sparrenheuvel. Zowel het Slot Zeist, Pavia als het huis Hoog Beek en Royen bestaan nog altijd. Dat geldt niet voor de originele buitenplaats Ma Retraite, dat van alle buitenplaatsen in Zeist qua naam het meest in verband stond met slavernij.

De eigenaar, Laurens Jan Nepveu (1751-1823), was eigenaar van de koffieplantages Ma Retraite en La Singularité in Suriname, waar zo'n 150 mensen voor zijn financiële gewin in slavernij werden gehouden.¹⁴⁰ Laurens Jan Nepveu was de zoon van Jan Nepveu (1719-1779), de gouverneur-generaal van Suriname van 1768 tot 1779, die zich veel heeft beziggehouden met het sluiten en handhaven van vredesakkoorden met de marrongemeenschappen van Suriname. Laurens Jan werd in Paramaribo geboren en is als gouverneurszoon opgegroeid in een milieu dat geheel in het teken stond van slavenhandel en slavernij. Laurens Jans vader bezat acht plantages waarop zo'n 1.100 mensen in slavernij werden gehouden én nog iets meer dan 80 slaafgemaakten die in Paramaribo tewerkgesteld werden.¹⁴¹

Als jongvolwassene keerde Nepveu terug naar Nederland. De exacte datum is onbekend, maar in ieder geval voor 1780 toen hij Margaretha Roosmale te Utrecht trouwde en waar hij ging wonen. Nepveu werd lid van het stadsbestuur van Utrecht en was na het overlijden van zijn vader in 1779 eigenaar van de twee koffieplantages Ma Retraite en La Singularité, en een aanzienlijk vermogen van 600.000 gulden – nu zo'n 15.000.000 euro.¹⁴² Het beheer daarvan liet hij over aan lokale plantagedirecteurs, die hem regelmatig op de hoogte hielden van wat er op de plantages gebeurde. Nepveu behandelde zijn plantages en de mensen die daarop in slavernij werden gedwongen koffiebonen te telen, puur zakelijk. In 1785 schreef hij bijvoorbeeld een brief aan de lokale plantagedirecteur waarin hij hem vroeg om niet te ruw met de slaafgemaakten om

¹³⁹ Nederlands Instituut voor de Kunstgeschiedenis, *De drie zusters Voomborgh, 1846*, https://rkddb.rkd.nl/rkddb/digital_book/201509761.pdf

¹⁴⁰ Universiteit Utrecht, onderzoeksproject Gebouwen Slavernijverleden, 'Janskerkhof 15a'. <https://gebouwen-slavernijverleden.sites.uu.nl/2024/06/11/janskerkhof-15a/>.

¹⁴¹ 'Annotatiën van Jan Nepveu,' Stadsarchief Amsterdam, 23-04-2019. <https://www.amsterdam.nl/stadsarchief/themasites/amsterdam-slavernij/annotatie-jan-nepveu/>.

¹⁴² Universiteit van Utrecht, 'Janskerkhof 15A,' project Gebouwen Slavernijverleden Universiteit Utrecht. Digitaal raadpleegbaar: <https://gebouwen-slavernijverleden.sites.uu.nl/2024/06/11/janskerkhof-15a/>.

te gaan; niet vanuit compassie, maar omdat de oorlogsomstandigheden tussen Groot-Brittannië en Nederland de slavenhandel bemoeilijkt en nieuwe aanvoer duur zou zijn.¹⁴³

In 1795 verkocht Nepveu de plantage Ma Retraite voor 180.000 gulden aan plantage-eigenaar Francois Ewoud Becker.¹⁴⁴ La Singularité hield Nepveu tot omstreeks 1819 aan. De slaafgemaakte mensen op Nepveus plantage werden volgens de overlevering bovengemiddeld slecht behandeld. Tussen 1779 en 1800 was het aantal slaafgemaakten op La Singularité van 283 naar 151 gedaald. Sommige mensen overleefden de erbarmelijke omstandigheden op een plantage niet, maar een flink aantal slaafgemaakten probeerde zichzelf uit hun slavernij te bevrijden door te ontsnappen en aansluiting te zoeken bij de marrongemeenschappen in de moerassen en bossen van Suriname. Het is waarschijnlijk dat de sterke populatiedaling op La Singularité eerder door gevluchte dan door overleden slaafgemaakten werd veroorzaakt. In 1810 ontdekte een bospatrouille van planters namelijk een groot marronkamp in het achterland van de plantage van Nepveu, die meteen na ontdekking werd vernield.¹⁴⁵

Van het originele huis Ma Retraite te Zeist van Nepveu is niets meer over. Het bleef tot aan zijn overlijden in 1823 in zijn bezit en werd na het overlijden van zijn weduwe Margaretha Roosmale-Nepveu in 1829 doorverkocht. Eind negentiende eeuw werd het originele huis afgebroken toen de nieuwe eigenaar Jan van Marwijk Kooy, medeoprichter van de Amstel Brouwerij, er in 1897 een geheel nieuw buitenhuis in Italiaanse eclectische stijl liet bouwen. Het enige van de oorspronkelijke buitenplaats Ma Retraite dat herinnert aan de Surinaamse slavenplantages van Nepveu, is de naam.

4.3 Plantagebestuurders op afstand: Joachim Ferdinand de Beaufort & Jan Kol

In de geschiedenis van Zeist zijn, naast Jan Elias Huydecoper, meerdere personen bekend die betrokken waren bij het beheer van plantages op afstand. De casussen van Joachim Ferdinand de Beaufort en Jan Kol laten zien hoe bestuurlijke en financiële betrokkenheid bij slavernij zich kon manifesteren zonder fysieke aanwezigheid in de koloniën.

Joachim Ferdinand de Beaufort (1719-1807) vestigde zich pas op latere leeftijd in Zeist. Hij was al 78 toen hij in 1797 een gedeelte van Slot Zeist huurde van de Evangelische Broedergemeente.¹⁴⁶ Hij woonde daar twee jaar tot hij in 1799 de buitenplaats Veelzigt, verwierf. Destijds was dit één van de duurste huizen in Zeist.¹⁴⁷ Voor De Beaufort was de aankoop vermoedelijk geen probleem. Zijn komst naar Zeist volgde op een lange bestuurlijke carrière en een positie binnen invloedrijke netwerken rond het Huis Oranje-Nassau.¹⁴⁸ Hij volgde onder

¹⁴³ Alex van Stipriaan, *Surinaams contrast. Roofbouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie 1750-1863*, 319.

¹⁴⁴ L. van de Poel, 'Stiksels naar slavernij,' Centraal Museum Utrecht, 11-02-2025. <https://www.centraalmuseum.nl/nl/ontdek/stiksels-naar-slavernij>.

¹⁴⁵ 'Geschiedkundige aantekeningen September,' *Surinaamsche Almanak voor het jaar 1895*, 57.

¹⁴⁶ R. Melchers, *De Beaufort; geschiedenis van een aanzienlijke familie van 1613 tot 1876*, (Hilversum, 2014), 130.

¹⁴⁷ Melchers, *De Beaufort*, 124.

¹⁴⁸ R. Paesie, "Slavenhandel werd Zelfs Gestimuleerd," Juni 7, 2014, <https://www.paesie.nl/pdf/slavenhandel.pdf>.

andere zijn vader, Pieter Benjamin (1688-1777), op als beheerder van de goederen van het Huis Oranje-Nassau en als drost van IJsselstein.¹⁴⁹

De Beaufort was op meerdere manieren bij het slavernijsysteem betrokken. Enerzijds verwierf hij belangen via erfenissen en huwelijk, anderzijds trad hij actief op als investeerder, bemiddelaar en beheerder van plantages. De vader van Joachim Ferdinand, had via verschillende leningen geïnvesteerd in Surinaamse plantages, waarschijnlijk afgesloten in de bloeiperiode van de West-Indische Compagnie.¹⁵⁰ Door vererving profiteerde hij van de winsten die zodoende gemaakt werden.

Via zijn vrouw Anna van Digna van Gelre raakte hij betrokken de plantages Sinabo en Gelre.¹⁵¹ Na het overlijden van een familielid vond een omvangrijke taxatieprocedure van de plantages plaats om de nalatenschap te kunnen verdelen.¹⁵² Joachim Ferdinand de Beaufort trad hierin op als zaakwaarnemer voor een aantal erfgenamen. Uit de correspondentie die gevoerd werd rondom deze nalatenschap, komen de complexe financiële constructies rondom de plantages naar voren. De briefwisselingen van De Beaufort illustreren hoe vanuit Zeist werd gediscussieerd over het reilen en zeilen op de plantages.

Uit de correspondentie van De Beaufort met andere betrokkenen blijkt hoe complex het beheer van de plantages was en welke financiële afwegingen daarbij een rol speelden. In 1770 verkocht hij de plantages Sinabo en Gelre aan Samuel Felleman voor 250.000 gulden.¹⁵³ Felleman financierde deze aankoop gedeeltelijk met een lening van 100.000 gulden bij Marcellus Broen, een Amsterdamse bankier en eigenaar van het handelshuis Broen & Co. De familie Gelre behield het recht op hypotheek.

Na het overlijden van Felleman bleek zijn familie niet in staat de schulden af te lossen. Broen trad daarop op als bemiddelaar en zorgde ervoor dat de plantages opnieuw in handen kwamen van de familie Gelre.¹⁵⁴ Tegelijkertijd verwierf hij zelf een financieel belang. Hoewel De Beaufort deze constructie als ongunstig beschouwde, was dit op dat moment de enige optie om de plantages voor de familie te behouden. Vanaf 1784 ontstond een gedeeld eigenaarschap tussen de familie Gelre en Broen. In deze periode kreeg De Beaufort formeel de verantwoordelijkheid over de correspondentie en administratie van de plantages.¹⁵⁵

Tijdens zijn verblijf in Zeist (1795–1807) bleef De Beaufort intensief betrokken bij het beheer. In zijn correspondentie met zijn neef J.H. de Lange besprak hij voortdurend de financiële situatie, onderhandelingen en strategische keuzes rondom de plantages. Hieruit blijkt dat hij actief deelnam aan de besluitvorming. De brieven laten ook zien dat economische overwegingen

¹⁴⁹ Melchers, *De Beaufort*, 15.

¹⁵⁰ Melchers, *De Beaufort*, 104.

¹⁵¹ Utrechts Archief, 53 Stukken Betreffende de Scheiding Tussen de Geïnteresseerden in de Suikerplantages Boxtel en Sinabo en de Koffieplantage Gelre, Alle in Suriname, Waarbij de Plantage Boxtel Toebedeeld Wordt aan de Erfgenamen van Anna van Gelre en Paul van der Veen en de Plantages Sinabo en Gelre, aan de Kinderen en Erfgenamen van Jan Herman van Gelre, 1767-1769, inv.nr. 2006.

¹⁵² Utrechts Archief, 53 Briefwisseling van Joachim Ferdinand de Beaufort met de Medegeïnteresseerden in de Plantages, 1783-1801, inv.nr. 2022

¹⁵³ Utrechts Archief, 53 Briefwisseling van Joachim Ferdinand de Beaufort, inv.nr. 2022

¹⁵⁴ Utrechts Archief, 53 Briefwisseling van Joachim Ferdinand de Beaufort, inv.nr. 2022

¹⁵⁵ Utrechts Archief, 53 Briefwisseling van Joachim Ferdinand de Beaufort, inv.nr. 2022

centraal stonden. De Beaufort benadrukte herhaaldelijk de noodzaak om nieuwe tot slaaf gemaakten aan te schaffen om de productiviteit te herstellen.¹⁵⁶ De plantages verkeerden in een moeilijke positie, mede als gevolg van internationale conflicten die de handel in koloniale producten verstoorden. In een brief uit 1796 constateerde hij dat veel plantage-eigenaren hun bezit dreigden te verliezen.¹⁵⁷

Om de financiële situatie te verbeteren stelde De Beaufort een herstructurering voor, waarbij Broen een derde van het eigendom zou verkrijgen in ruil voor het laten vervallen van renterechten. Hiermee zouden de schulden worden verminderd en zou Broen als partner meedelen in zowel de risico's als de opbrengsten. De Beaufort drong erop aan dat de overige erfgenamen van de familie Gelre hierover gezamenlijk een besluit namen.¹⁵⁸ Dit leidde tot een intensieve correspondentie tussen De Beaufort en De Lange over de onderhandelingen.

In 1801 kondigde De Lange aan De Beaufort in Zeist te willen bezoeken om de situatie verder te bespreken. Het bleek dat de onderhandelingen moeizaam verliepen. Broen hield vast aan een hoge uitkoopprijs en toonde zich weinig bereid tot concessies. Hij waardeerde de plantage Sinabo op 180.000 gulden, een bedrag dat De Lange als onrealistisch beschouwde.¹⁵⁹ Rond 1800 maakten De Beaufort en De Lange daarom zelf een schatting van de waarde, waarbij de waarde grotendeels werd gebaseerd op het aantal tot slaaf gemaakten. Uit hun briefwisseling bleek de zakelijke manier waarop naar slaafgemaakten werd gekeken. De Beaufort en Lange bediscussieerden de waarde van de '104 koppen' die tot het plantagebezit behoorden.¹⁶⁰ De slaafgemaakten werden door De Beaufort en De Lange gewaardeerd op ongeveer 2.000 gulden per persoon, wat resulteerde in een totale waarde van 208.000 gulden. Deze berekening bracht Broens vraagprijs in een ander perspectief, maar desondanks vond De Beaufort het financiële risico te groot. Het was de vraag of de plantages nog genoeg zouden opbrengen om een dergelijke investering terug te verdienen. Ook na het overlijden van De Beaufort bleef de eigendomsstructuur deels intact: in 1826 stonden Broen en De Lange nog als eigenaren van de plantages vermeld.¹⁶¹ Vermoedelijk was Broen eigenaar van Gelre en De Lange van Sinabo.

Naast zijn betrokkenheid bij plantages had De Beaufort ook directe belangen in de trans-Atlantische slavenhandel. Hij investeerde in slavenschepen en ontving opbrengsten uit slaventransporten. Ver voor hij naar Zeist trok, in de jaren 1760, had hij geïnvesteerd in een Zeeuws slavenschip en bezat hij aandelen in het fregat *Goede Voornemen*.¹⁶² Tussen 1790 en 1794 maakte dit schip twee slavenreizen tussen de kust van Guinea en Suriname.¹⁶³ Hoewel de opbrengsten niet uitzonderlijk hoog waren, schreef De Beaufort dat er toch 'een zoet winsje' werd gemaakt.¹⁶⁴

¹⁵⁶ Ibidem

¹⁵⁷ Ibidem

¹⁵⁸ Ibidem

¹⁵⁹ Ibidem

¹⁶⁰ Ibidem

¹⁶¹ Database website Suriname Plantages. Digitaal raadpleegbaar: <https://www.surinameplantages.com>.

¹⁶² Paesie, "Slavenhandel werd zelfs Gestimuleerd."

¹⁶³ Paesie, "Slavenhandel werd zelfs Gestimuleerd."

¹⁶⁴ Paesie, "Slavenhandel werd zelfs Gestimuleerd."

Tegelijkertijd was hij actief in financiële en verzekeringsconstructies die onderdeel uitmaakten van de koloniale handel. Hij fungeerde als tussenpersoon bij plantageleningen waar hij provisie ontving en was actief in assurantiën die cruciaal waren voor slavenschepen en koloniale handel.¹⁶⁵ In de late achttiende eeuw werkte hij samen met Herman Albrecht Insinger, grondlegger van de latere handelsfirma Insinger & Co, een bedrijf dat diepe wortels en winst had in slavernij en koloniale exploitatie. De Beaufort bleef ook later bij dit bedrijf betrokken.¹⁶⁶

Joachim Ferdinand de Beaufort overleed in 1817 op 98-jarige leeftijd in Zeist.¹⁶⁷ Uit zijn huwelijk bereikten slechts twee kinderen de volwassen leeftijd. Zijn zoon, Willem Hendrik de Beaufort (1775–1829), onderhield nauwe contacten met Johannes Bernardus Stoop, een vermogende bankier die tussen 1826 en 1846 omvangrijke gronden in Zeist en Woudenberg verwierf en ontwikkelde.^{168 169} Via het huwelijk van Joachim de Beauforts kleinzoon, Aernoud Jan de Beaufort (1799–1866), met Anna Aleida Stoop (1812–1885), de enige dochter van J.B. Stoop, kwam in de loop van de negentiende eeuw de bezittingen van de familie Stoop in handen van de familie De Beaufort.¹⁷⁰ Hierdoor breidde de familie haar ruimtelijke en economische invloed in en rond Zeist verder uit.

Tot deze bezittingen behoorden onder meer Huis Molenbosch en gronden rond Austerlitz. Op deze locatie liet Aernoud Jan de Beaufort een kerk bouwen, die sinds 1989 bekendstaat als het Beauforthuis.¹⁷¹ Aernoud Jan de Beaufort was voor zover bekend niet betrokken bij de koloniale slavernij. Desondanks had hij vermoedelijk een deel van zijn maatschappelijke status en positie te danken aan zijn voorouders en het kapitaal van zijn schoonfamilie. Het Beauforthuis herinnert alleen in naam aan Joachim Ferdinand de Beaufort.

Een vergelijkbare vorm van betrokkenheid is zichtbaar bij Jan Kol II (1789–1848), lid van een vermogende bankiersfamilie en commissaris van de plantage *De Nieuwe Vigilantie* in Berbice.¹⁷² Zijn overgrootvader, ook genaamd Jan Kol (1726-1805), was een van de oprichters van de bank Vlaer & Kol. Hij vergaarde een groot vermogen en was betrokken bij koloniale ondernemingen. Zo was hij 1/600ste eigenaar van de plantages Vredenburg en Louisenburg onder directie van Rocquette & Van de Poll.¹⁷³ Tevens was hij gecommiteerde van de Utrechtse Sociëteit voor de plantage Utrecht.¹⁷⁴ Dit hield in dat hij namens de aandeelhouders toezicht hield op de plantagebeheerders. Jan Kol was de eerste Kol die zich in Zeist vestigde. In 1772 kwam hij in bezit van landgoed Rijnwijk. Daarnaast had hij op een gegeven moment ook De Breul (1779) en

¹⁶⁵ Ibidem.

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ Openbare Verkoop, toegangsnummer 34-4 Notarissen in de stad Utrecht 1560-1905, inventaris nummer: 2347, archieven.nl

¹⁶⁸ L. Vork, “De Geschiedenis van het Beauforthuis,” Beauforthuis, November 2025, <https://www.beauforthuis.nl/de-geschiedenis-van-het-beauforthuis/>.

¹⁶⁹ Johannes Bernardus Stoop was zelf ook betrokken bij het koloniale verleden. Hij was de rechterhand van weduwe Borski en handelde namens haar op de Amsterdamse Beurs. Later werd hij firmant van Hope & Co.

¹⁷⁰ Vork, “De Geschiedenis van het Beauforthuis.”

¹⁷¹ Ibidem.

¹⁷² Utrechts Archief, 715-1 Familie Kol en bankiersfirma’s Vlaer & Kol, inv. nr. 93.

¹⁷³ Utrechts Archief, 715-1 Familie Kol en bankiersfirma’s Vlaer & Kol, inv. nr. 28.

¹⁷⁴ Jouwe, *Slavernij en de stad Utrecht*, 70.

Heerewegen (1784) in bezit.¹⁷⁵ Jan Kol II betrok in 1832 de buitenplaats De Breul. Hij kocht een groot aantal hectares grond rondom de Breul en liet het landschap verder ontwikkelen. Als commissaris was Kol verantwoordelijk voor het financiële en administratieve toezicht op de plantage. Zijn werkzaamheden omvatten onder meer het bijhouden van productiegegevens, financiële resultaten en de omvang en samenstelling van de tot slaaf gemaakte bevolking. De administratie toont een systematische benadering waarin opbrengsten, kosten en ‘bezit’ nauwkeurig werden geregistreerd. Net als bij De Beaufort blijkt uit de correspondentie dat deze betrokkenheid diep ingreep in het dagelijks functioneren van de plantage. Kol hield zich niet alleen bezig met financiële vraagstukken, maar ook met beslissingen over aankoop, verkoop en waardering van tot slaaf gemaakten.

Veelal werd de waarde van een plantage direct gekoppeld aan de waarde van de tot slaaf gemaakte bevolking. In 1829, toen de financiële situatie van de plantage verslechterde, vond hierover correspondentie plaats tussen Marcellus Broen en Jan Kol.¹⁷⁶ Om de financiële positie te bepalen, maakten zij een schatting waarbij werd uitgegaan van een bedrag van 180 gulden per tot slaaf gemaakte. Op basis hiervan concludeerden zij dat de totale waarde van de plantage lager lag dan de schuldenlast. In de daaropvolgende correspondentie werd besproken of verkoop noodzakelijk was en of de plantage en de tot slaaf gemaakten gezamenlijk of afzonderlijk moesten worden verkocht.

In een later opgesteld document werden instructies gegeven voor deze verkoop.¹⁷⁷ De tot slaaf gemaakten dienden in principe per familie te worden verkocht, maar er werd ruimte gelaten om vrouwen en kinderen afzonderlijk te verkopen indien zich geschikte kopers aandienen. Tegelijkertijd moesten ook de koffievoorraden, grond en overige bezittingen worden verkocht waarbij de opbrengsten naar Nederland werden overgemaakt. Hoewel er in instructies werd gesproken over verkoop per familie, bleef de logica primair financieel: mensen werden beschouwd als verhandelbare goederen. Kol had als commissaris directe invloed op deze beslissingen, ondanks zijn fysieke afstand tot de plantage.

De casussen van De Beaufort en Kol tonen aan hoe de betrokkenheid vanuit Zeist tot uiting kwam via bestuurlijke en financiële structuren op afstand. Vanuit plaatsen als Zeist werd actief bijgedragen aan het functioneren en in stand houden van het systeem, zij het via minder zichtbare, maar structureel bepalende vormen van betrokkenheid.

4.4 Betrokkenen bij koloniale dwangarbeid in Azië

Een van de vroegste koloniale connecties tussen Azië en Zeist kan worden gevonden in de levensloop van Johannes Bastianus van Naamen (1731-1812). Van Naamen vergaarde een aanzienlijk vermogen als onderkoopman en muntmeester in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en vervolgens als advocaat-fiscaal aan het koloniale hof in Kaapstad.¹⁷⁸ Toen hij in 1769 naar Amsterdam terugkeerde, gebruikte hij zijn in Nederlandse koloniën

¹⁷⁵ Utrechts Archief, 715-1 Familie Kol en bankiersfirma's Vlaer & Kol, inv. nr. 395.

¹⁷⁶ Utrechts Archief, 715-1 Familie Kol en bankiersfirma's Vlaer & Kol, inv. nr. 93.

¹⁷⁷ Ibidem.

¹⁷⁸ N.M. Welle, "Landgoed Scherpenzeel, een geschiedenis van beheer en exploitatie," masterscriptie Rijksuniversiteit Groningen (2015), 118. https://www.rug.nl/research/kenniscentrum-landschap/voor-studenten/masterscripties/masterscriptie_n.m._welle_augustus_2015.pdf; J.V.M. Out, *De Ambachtsheerlijkheden van de beide Eemnessen (1714-1922)*, 120.

verkregen vermogen als startkapitaal voor zijn nieuwe zaak als kredietverlener en handelaar in onroerend goed. Zo kwam hij in 1788 in het bezit van landgoed De Breul in Zeist en nog meer landgoederen in de provincie Utrecht, zoals de niet ver van Zeist gelegen buitenplaats Sandwijck in De Bilt. In 1793 deed Van Naamen zijn bezit in Zeist voor 9.000 gulden weer van de hand. Dat was met winst, want vijf jaar eerder had hij er 7.300 gulden voor betaald.¹⁷⁹ De buitenplaats De Breul bestaat vandaag de dag nog, maar niets herinnert aan Van Naamen.

De eerdergenoemde Jan Elias Huydecoper, van 1830 tot 1848 heer van Zeist en tot 1865 eigenaar van Slot Zeist, breidde zijn koloniale zakelijke connecties met het voormalige Nederlands-Indië in de negentiende eeuw sterk uit.¹⁸⁰ Zo was hij in de periode 1830-1864 parteneigenaar van in totaal acht schepen die uitsluitend op Java en Sumatra voeren. Dit waren de *IJstroom* (1/8^e part), *Elize Henriette* (1/8^e part), *Kijkduin* (1/15^e part), *Anna Digna* (1/18^e part), *Philips van Marnix* (1/20^e part), *Minister Fransen van de Putte* (1/20^e part), *Huydecoper* (1/30^e part).¹⁸¹ De schepen van Huydecoper vervoerden producten als koffie en suiker die met koloniale dwangarbeid op Java en Sumatra werden verbouwd. Dat transport gebeurde veelal in opdracht van en in samenwerking met de Nederlandsche Handel Maatschappij (NHM), waarin Huydecoper bij zijn overlijden voor zo'n 54.000 gulden aan aandelen aan zijn kinderen naliet.

In 1871 werd in Den Dolder – het noordelijkste puntje van de gemeente Zeist – het buitenhuis Prins Hendriksoord gesticht. Dit oord van Willem Frederik Hendrik van Oranje-Nassau was deel van het landgoed Ewijckshoeve, waarop hij ook de boerderij Ernst Sillemhoeve liet bouwen. Als zoon van Koning Willem II groeide prins Hendrik op in Paleis Soestdijk, niet ver van het toekomstige Prins Hendriksoord. Van kind af aan was hij al geïnteresseerd in de maritieme wereld en klom op in de rangen van de marine. Hendriks maritieme praktijkervaring maakte hem de eerste van het Oranjehuis die Suriname, Curaçao, Aruba en het voormalige Nederlands-Indië bezocht. Hij stond dan ook bekend als prins Hendrik de Zeevaarder. Op maatschappelijk vlak zette Hendrik zich met verve in voor de bevordering van het Nederlandse zeewezen en was onder meer betrokken bij de oprichting van de Koninklijke Nederlandsche Yachtclub en legde een basis voor het Maritiem Museum Rotterdam.

Prins Hendriks bevordering van het Nederlandse zeewezen kwam ook tot uiting in zijn actieve investeringen in de koloniale handelsvaart op de Indonesische Archipel. Zo was hij als investeerder onder andere betrokken bij de oprichting van de Stoomvaart-Maatschappij Nederland (hierna: SMN), die passagiers en goederen tussen Noordwest-Europa en het voormalige Nederlands-Indië vervoerde. Naast koffie en suiker, vervoerde de SMN ook tin, dat werd gewonnen door de in 1852 opgerichte Billiton Maatschappij. Prins Hendrik was grootaandeelhouder en beschermheer van deze Maatschappij.¹⁸²

De Billiton Maatschappij was actief in de exploitatie van tinmijnen op het eiland Belitung bij Sumatra. Geheel volgens de normen van de koloniale hiërarchie waren de hogere leidinggevende functies alleen weggelegd voor Europeanen. 'Het was echter moeilijk personeel voor Billiton te krijgen,' zo werd in het gedenkboek naar aanleiding van het 75-jarige jubileum van

¹⁷⁹ J.C. Kort, 'Repertorium op de lenen van de hofstede Stoutenburg 1300-1797,' p. 65. Digitaal raadpleegbaar: https://www.onsvoorgeslacht.nl/wp-content/plugins/typify-databank/download.php?item_id=4483.

¹⁸⁰ Utrechts Archief, 67 Familiearchief Huydecoper, inv.nr. 717.

¹⁸¹ Maritiem Historische Databank ID's 14772, 15999, 15545, 14949, 14829, 16521, 10516 en 16095.

¹⁸² J.C. Mollema, *Gedenkboek Billiton 1852-1927*, 3, 17, 37.

de Billiton Maatschappij gememoreerd. ‘De salarissen moesten zeer laag gehouden worden; over de kans, dat de exploitatie loonend zou worden, liepen de gevoelens uiteen; velen dachten daarover pessimistisch; de vele sterfgevallen onder het Europeesch personeel maakten dienstneming niet aantrekkelijk.’¹⁸³

De Billiton Maatschappij liet daarop werkkrachten uit China overkomen, om als opzichters toe te zien op het fysiek zware werk dat aanvankelijk Javanen, maar later ook ongeschoolde Chinese arbeiders, tegen schamel loon moesten uitvoeren. Hoewel Chinezen volgens de witte Europeaan hoger op de door henzelf gedefinieerde trap van ontwikkeling stonden dan Javanen, was er weinig sprake van cultureel begrip of vertrouwen. Zo schreef D.W. Rost van Tonningen, vertegenwoordiger van de Billiton Maatschappij, in 1874 over Chinese arbeiders: ‘Het is een krachtig menschenras, maar men moet hen steeds zorgvuldig in het oog houden en doen gevoelen, dat geene afwijkingen van den goeden weg, welke ook, zouden geduld worden. (...) Zoo onderdanig als de Chinees is zolang hij u noodig heeft, zoo aanmatigend is hij wanneer hij zich onafhankelijk waant. Waar zijne belangen in het spel zijn, bekreunt hij zich weinig om de billijkheid en is hij zelden voor rede vatbaar en wanneer zijne hartstochten zijn opgewekt, slaat hij lichtelijk tot geweld over.’¹⁸⁴

Die hartstocht wekte de Billiton Maatschappij zelf ook onder zijn Chinese arbeiders, die volgens de bedrijfsleiding wel arbeidsvreugd konden ervaren, maar op Belitung verstoken bleven van familiegeluk. ‘Zoveel mogelijk deed men alles om het den Chineezzen op Billiton aangenaam te maken. In 1862 werden ruim 100 Javaansche vrouwen daarheen gezonden, die, na aankomst, aan de Chinezen werden uitgehuwelijkt. Zij, die zich het beste gedroegen en zich bij de tinwinning het verdienstelijkst maakten, hadden de eerste keuze. Toch is deze immigratie van vrouwen geen succes geweest. Er is zoo goed als geen nageslacht uit voortgekomen.’¹⁸⁵ Of deze vrouwen de keuze hadden om door de Billiton Maatschappij te worden uitgehuwelijkt is onbekend.

De Chinese en Javaanse arbeiders van de Billiton Maatschappij vielen eind negentiende eeuw onder de zogenoemde ‘koelie-ordonnantie’, wat betekende dat de Europese leidinggevenden de arbeiders naar eigen inzicht en zonder tussenkomst van een rechter mochten straffen wanneer hij meende dat er contractbreuk was.¹⁸⁶ Prins Hendrik maakte de koloniale wantoestanden die daardoor werden veroorzaakt echter niet mee. Hij overleed in 1879. Als grootaandeelhouder had prins Hendrik een miljoenenkapitaal aan de uitbuitende koloniale tinwinning van de Billiton Maatschappij overgehouden. Na zijn overlijden liet Hendrik zijn vermogen van ruim twaalf miljoen gulden – waarvan een derde uit aandelen in de Billiton Maatschappij bestond – en zijn landgoed in de gemeente Zeist na aan zijn broer koning Willem III en diens vrouw Sophie.

Een jaar na prins Hendriks overlijden, in 1880, kocht Isaac Dignus Fransen van de Putte (1822-1902) de buitenplaats Schaerweijde, midden in Zeist. Fransen van de Putte had op dat moment al een lange carrière achter de rug, die vrijwel geheel in het teken stond van Nederlandse koloniën. In 1838 vertrok hij op zestienjarige leeftijd als matroos in dienst van de Rotterdamse reder Anthony van Hoboken – die na het opheffen van de VOC in 1800 een groot gedeelte de

¹⁸³ Mollema, *Gedenkboek Billiton*, 12.

¹⁸⁴ D.W. Rost van Tonningen, ‘Billiton voorheen en thans,’ *De Gids*, jaargang 39 (1875), 345.

¹⁸⁵ Mollema, *Gedenkboek Billiton*, 21.

¹⁸⁶ Mollema, *Gedenkboek Billiton*, 60.

Nederlandse vaart op de Indonesische Archipel overnam. In tien jaar werkte Fransen van de Putte zich op tot stuurman in Van Hobokens rederij, maar koos in 1849 voor vaste grond onder de voeten. Hij vestigde zich op Java en trouwde de daar uit een militaire familie geboren Lucie Henriette Cornets de Groot.

Op Oost-Java was Fransen van de Putte achtereenvolgens administrateur en eigenaar van de suikeronderneming Pandji en later ook mede-eigenaar van de tabaksplantage Soekowono en de suikerfabriek Gayam. In het voormalige Nederlands-Indië gold toen het zogenoemde cultuurstelsel (1830-1860), waarin lokale landbewerkers gedwongen werden een vijfde van hun land te beplanten met producten die het Nederlandse koloniale gouvernement bepaalden en die met grote winsten werd verkocht. De lokale boeren verdienden nauwelijks genoeg aan de gedwongen koffie-, suiker-, thee- en indigoteelt om rond te komen en wie geen eigen grond bezat, werd gedwongen aan infrastructuur als wegen, bruggen en havens te werken.¹⁸⁷

Het cultuurstelsel buitte Javanen uit en zorgde in 1845 zelfs voor een regelrechte hongersnood, omdat rijstboeren hun velden moesten aanpassen voor het verbouwen van onder meer suikerriet en de totale rijstproductie niet meer volstond ten opzichte van de vraag.¹⁸⁸ Het systeem werkte bovendien corruptie in de hand. Nederlandse ambtenaren en regenten die commissie kregen voor het toezichthouden op de cultures, claimden de beste en vruchtbaarste gronden voor zichzelf en legden beslag op vaak meer dan een vijfde aan producten om wat voor zichzelf te houden.¹⁸⁹ De tabaksplantage en twee suikerfabrieken op Oost-Java die Fransen van de Putte beheerde, opereerden onder dit cultuurstelsel. De vermoedelijk niet geringe inkomsten die hij daaruit verwierf, had hij verdiend aan koloniale dwangarbeid van Javaanse boeren.

In 1859 keerde Fransen van de Putte terug naar Nederland, waar hij in 1862 voor het kiesdistrict Rotterdam tot Tweede Kamerlid werd verkozen. Fransen van de Putte was nog maar enkele maanden politiek actief toen het wetsontwerp voor de afschaffing van slavernij in Suriname en de Caribische eilanden inhoudelijk ter bespreking aan de Tweede Kamer werd voorgelegd. Fransen van de Putte toonde zich een progressief, maar gematigd liberaal in de beraadslagingen die van 2 tot en met 10 juli 1862 duurden. Hij nam vooral het woord wanneer het ging over het tienjarige staatstoezicht – waarin de vrijgemaakten na de emancipatie nog tien jaar lang verplicht werden om door te werken op de plantages voordat ze hun eigen arbeidskeuzes mochten maken.

‘Wanneer wij nu het staatstoezicht niet in deze wet opnemen, wat zal de Minister dan moeten doen? Hij zal het dan aan de politie te Suriname moeten overlaten, en nu vrees ik, den dag na de emancipatie, veel meer de politiematregelen van het koloniale gouvernement, dan het staatstoezicht. (...) De spreker uit Gorinchem heeft ons de sommen medegedeeld, die de vrijgegeven slaven zelf opgebracht hebben om andere slaven vrij te koopen. Het zal ieder onze genoeg doen dit te vernemen en het strekt om de pogingen van hen, die zooveel aan de vrijmaking der slaven hebben toegebracht, te doen toejuichen. Maar laten wij toch niet te ver gaan. Het is zeker, dat zij, die door de commissie in Suriname belast zijn geweest om die slaven vrij te koopen, de besten er uit gekozen hebben, en die gebleven zijn onder den invloed en de zachte leiding der Moravische Broeders [EBG]. (...) Maar ik geloof dat geen onzer daaruit het gevolg mag trekken, dat het lendemain der emancipatie ons dergelijke geëmancipeerden zal

¹⁸⁷ Reggie Baay, *Daar werd iets gruwelijks verricht* (Singel Uitgeverijen, 2015), 227.

¹⁸⁸ K. ter Laan, *Multatuli Encyclopedie*, re. Chantal Keijsper (SDU Uitgeverij, 1995), 108, 403.

¹⁸⁹ De Graaf, *Voor Handel en Maatschappij*, 48.

toonen. Mijns inziens zal politietoezicht veel erger zijn dan staatstoezicht, en als wij nu den Minister zich zien verklaren voor dat staatstoezicht van hoogstens tien jaar, dan geloof ik, dat men daarmede tevreden kan zijn. (...) Ik wil nog even een punt releveren, dat meermalen besproken is, dat is, dat de slaven den dag na de emancipatie geen dak, geene woning en geen grond zullen hebben. Dit is eene van de voornaamste redenen waarom ik voor dat staatstoezicht gestemd ben. Als zij geen dak, geene woning en geen grond hebben, zal er des te meer aanleiding voor de slaven zijn naar de bosschen te gaan en te verwilderen.¹⁹⁰

Fransen van de Putte was dus een pragmatische voorstander van het staatstoezicht voor de vrijgemaakten. Ondanks dat het de bewegingsvrijheid van de voormalige slaafgemaakten beperkte, geloofde hij dat het alternatief juist ook voor de vrijgemaakten rampzaligere gevolgen had. Tijdens de debatten van vier dagen later, kwam Fransen van de Putte met een aanvulling. 'De wet voorziet te weinig in het geval dat de vrijgemaakte slaaf door goed gedrag en zedelijkheid een stuk grond in eigendom bekommt; ik geloof niet dat men zulks mag overlaten aan de grootmoedigheid der plantage-eigenaren. (...) Ik wensch dit met het oog op de vrijgemaakten en ook met het oog op de immigranten, vooral omdat dit zal tegemoet komen in de kosten.'¹⁹¹ Ook hier toonde Fransen van de Putte zich weer van zijn pragmatische zijde en woog het belang van de vrijgemaakte af tegen het Nederlandse economische belang.

Op 9 juli 1862 werd het wetsvoorstel voor afschaffing van de slavernij in Suriname per 1 juli 1863, inclusief alle amendementen en wijzigingen vanuit de Tweede Kamer, mede door Fransen van de Putte met 47 stemmen voor en 11 tegen aangenomen. Een dag later volgde de afschaffing van slavernij op de Caribische eilanden met 44 voorstemmen en 7 tegen. Fransen van de Putte was nog geen jaar Tweede Kamerlid toen hij zijn zetel voor de functie van minister van Koloniën vervulde. Die functie vervulde hij zelfs tweemaal: van 1863 tot 1866 en van 1872 tot 1873. In zijn eerste termijn werden onderdelen van het uitbuitende cultuurstelsel en de dwangarbeid in gouvernementsbossen op Java afgeschaft en kwam er een verbod op lijfstraffen met rotanstokken. In zijn tweede termijn kwam Fransen van de Putte tot overeenstemming met Groot-Brittannië over het afstaan van de Nederlandse bezittingen aan de kust van Guinea – dat bijna twee eeuwen het centrum van de Nederlandse slavenhandel vormde – in ruil voor Britse terugtrekking uit Sumatra ter uitbreiding van de Nederlandse koloniale bezetting van de Indonesische Archipel.

Na zijn werk als Tweede Kamerlid en minister van Koloniën, werd Fransen van de Putte in 1880 lid van de Eerste Kamer. Datzelfde jaar kocht hij ook buitenplaats Schaerweijde en andere percelen in Zeist.¹⁹² Deze breidde hij uit tot een aanzienlijke lap grond van 240 hectare. Dat was 'een spaarpot voor zijn kleinkinderen,' vertelde Fransen van de Putte aan de lokale aannemer J.A. van Nie die voor hem grond in Zeist aankocht.¹⁹³ Na Fransen van de Puttes overlijden in 1902 werd de NV Schaerweijder Bosschen opgericht, die het grondgebied als een villapark zou gaan exploiteren. Tegenwoordig staat het gebied bekend als het Lyceumkwartier.

¹⁹⁰ Notulen zitting Tweede Kamer 4 juli 1862. Digitaal te raadplegen via: https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/18611862/0000431255/1/pdf/SGD_18611862_0000161.pdf.

¹⁹¹ Notulen zitting Tweede Kamer 8 juli 1862. Digitaal te raadplegen via: https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/18611862/0000431258/1/pdf/SGD_18611862_0000164.pdf.

¹⁹² Zeister Historisch Genootschap, *Markante Zeistenaren*, Zeist (1991), 53, 54.

¹⁹³ J. H. Heimel, 'Lyceumkwartier,' website Geheugen van Zeist. Digitaal raadpleegbaar: <https://www.geheugenvanzeist.nl/articles/lyceumkwartier/>.

Koloniale aangelegenheden liepen als een rode draad door de carrière van Isaac Dignus Fransen van de Putte. De op het eerste oog wellicht tegenstrijdige keuzes van Fransen van de Putte kwamen voort uit de liberale idealen van de negentiende eeuw. Zo was hij absoluut tegen slavernij en lijfstraffen, maar was als oprichter en eigenaar van een suiker- en koffieonderneming wel actief deelnemer aan het uitbuitende cultuurstelsel in het voormalige Nederlands-Indië. Als Tweede Kamerlid was hij persoonlijk betrokken bij de inhoudelijke behandeling van het wetsvoorstel dat leidde tot de Nederlandse afschaffing van slavernij. In zijn twee termijnen als minister van Koloniën zette hij zich vervolgens in om delen van het cultuurstelsel af te schaffen. Net als de Lutherse Gemeente te Berbice, Van Naamen en anderen, belegde Fransen van de Putte zijn met koloniale aangelegenheden vergaarde vermogen te Zeist in groen en steen, naar eigen zeggen als investering voor zijn nageslacht.

De dochter van Fransen van de Putte, Jeanne Fransen van de Putte (1857-1932) trouwde met jonkheer Frederik van Rheenen (1850-1916). Hij was lid van de gemeenteraad in Zeist van 1891 tot 1905. Ook deze familie was op verschillende manieren verbonden met het koloniale verleden en verweven in de elite van Zeist. De grootvader van Frederik van Reenen, Jacobus Hendricus van Reenen (1783-1845), was rijkscommissaris bij de Nederlandse Handel-Maatschappij (NHM). De moeder van Frederik van Reenen behoorde tot de familie Van de Poll.

Pieter van den Arend (1818–onbekend), telg uit een vooraanstaand koopmansgeslacht. In 1861 richtte Pieter van den Arend (1818-onbekend), telg uit een vooraanstaand koopmansgeslacht, een onderneming op gericht op de productie en handel in tabak op Java.¹⁹⁴ Samen met Jacobus Nienhuys breidde hij deze activiteiten uit naar Sumatra, waar zij grote stukken land exploiteerden voor tabaksteelt.¹⁹⁵ De organisatie van arbeid binnen deze ondernemingen laat zien hoe koloniale productie afhankelijk was van gecontroleerde en vaak gedwongen arbeidsvormen. Van den Arend gaf Nienhuys toestemming om Chinese contractarbeiders te werven en lokale Karo-Batak boeren via financiële voorschotten aan zich te binden.¹⁹⁶ De teelt was zeer arbeidsintensief en vereiste langdurige en zware inzet. Het gebied was dunbevolkt en de lokale arbeiders weigerden regelmatig om zes dagen per week van zonsopgang tot zonsondergang te werken.¹⁹⁷

De opbrengsten uit deze tabaksproductie werden deels geïnvesteerd in vastgoed in Nederland. In 1871 verwierf Van den Arend het huis Lommerlust, waarna hij kort daarop een nabijgelegen terrein een nieuwe buitenplaats liet ontwikkelen. Voor de bouw liet hij een bestaand huis slopen en vervangen door een nieuw buitenverblijf genaamd Arendsburg. – een naam die hij later opnieuw gebruikte voor zijn tabaksmaatschappij.¹⁹⁸ Hoewel hij er zelf niet woonde, bleef het landgoed tot 1890 in zijn bezit. Arendsburg bestaat nog altijd.

Het landgoed Blanda draagt verwijst met zijn naam eveneens naar de koloniale geschiedenis van Nederlands-Indië. Het oorspronkelijke terrein waarop Blanda werd gebouwd was eigendom

¹⁹⁴ P.W. Janssen, “Medan, 1932,” Koloniale Monumenten, Januari 2016. <https://kolonialemonumenten.nl/2016/01/07/p-w-janssenbank-medan-1932/>.

¹⁹⁵ Janssen, “Medan, 1932.”

¹⁹⁶ K.J. Pelzer, *Planter and Peasant: Colonial Policy and the Agrarian Struggle in East Sumatra 1863-1947*. Vol. 84. (Brill, 1978), 34.

¹⁹⁷ Pelzer, *Planter and peasant*, 35.

¹⁹⁸ H. van Asperen, “Omtrekkende Bewegingen,” April 2025, <https://hannekevanasperen.nl/omtrekkende-bewegingen/>.

van Frans Nicolaas van Bern, de eerste burgermeester van Zeist.¹⁹⁹ Zijn kleinzoon verkocht het later aan de Amsterdamse predikant Herman Anton George Brumond, die er in 1877 een buitenhuis liet bouwen. Het landgoed bleef tot 1893 in bezit van de familie Brumond.²⁰⁰

De naam Blanda – afkomstig uit het Maleis en verwijzend naar ‘Hollander’ of ‘blanke’ – was een bewuste keuze van H.A.G. Brumond. Zijn oudere broer Jan Frederik Gerrit Brumond werkte als zendeling in Nederlands-Indië.²⁰¹ De naam van de buitenplaats verwees daarmee rechtstreeks naar de koloniale context waarin de familie Brumond actief was.

De geschriften die H.A.G. Brumond en zijn broer Jan Frederik Gerrit Brumond publiceerden, bieden inzicht in het ideologische kader dat deze koloniale betrokkenheid legitimeerde. In hun publicaties over Java presenteerden zij de christelijke zending als een beschavingsmissie. Slavernij en geweld werden daarin weliswaar veroordeeld, maar tegelijkertijd werd de Nederlandse aanwezigheid in de koloniën gerechtvaardigd als noodzakelijk voor de ontwikkeling van de lokale bevolking. In 1854 verscheen J.F.G. Brumonds *Indiana* over de volken en geschiedenis van de Indische Archipel. In *Indiana* omschrijft Brumond slavernij en zeeroverij als de ‘nachtelijke kinderen van den nog barbaarschen toestand der volken.’²⁰² Hiermee veroordeelde hij slavernij moreel en typeerde hij deze als kenmerk van een gewelddadige en onbeschaafde samenleving. Deze opvattingen tonen de complexe positie van Brumond. Hoewel hij slavernij scherp afwees, ondersteunde hij tegelijkertijd de Nederlandse koloniale aanwezigheid als middel om de lokale bevolking te ‘bevrijden’ en ‘beschaven’. Daarbij stelde hij dat Europese begrippen als vrijheid, rechtspraak en staatsbestuur niet onverkort aan de Javanen moesten worden toegepast, omdat zij volgens hem “niet rijp” waren voor dergelijke vormen van vrijheid en wetgeving.²⁰³ Zijn visie was daarmee sterk paternalistisch: Brumond zag de inheemse bevolking als afhankelijk van Nederlandse leiding, terwijl hij voorbijging aan het feit dat elders in het rijk, slavernij nog bestond.

4.5 Conclusie

Dit hoofdstuk bevat verschillende voorbeelden van particuliere betrokkenheid bij koloniale slavernij verspreid over voormalige Nederlandse koloniën. Niet alleen vond er vanuit Zeist investering in de koloniale slavernij plaats, ook andersom was dit het geval. In 1822 besloot een groep planters uit Berbice hun opbrengsten uit de plantages te investeren in Slot Zeist. Geld dat verdiend werd met slavenarbeid werd zo rechtstreeks geïnvesteerd in Zeist.

Dit was bij lange na niet de laatste connectie van Slot Zeist met het koloniale verleden. Op het moment dat Jan Elias Huydecoper het in verval geraakte slot aankocht, was hij commissaris en aandeelhouder in het plantagenegotiatiefonds van de Amsterdamse firma Fraissinet & Van Baak. Samen met Jan de Beaufort en Jan Kol vormde hij een groep bestuurders die aan het eind van de achttiende en begin van de negentiende eeuw vanuit Zeist toezicht hielden op plantages

¹⁹⁹ B. van Wijk, *Geschiedenis Villa Blanda – Zeist* (Zeist: Van de Poll-Stichting 1988), 16.

²⁰⁰ Buitenplaats Blanda,” Buitenplaatsen in Nederland. Digitaal raadpleegbaar: <https://www.buitenplaatsenin nederland.nl/zeist-blanda.html>.

²⁰¹ “Buitenplaats Blanda.”

²⁰² J.F.G. Brumond, *Indiana. Verzameling van Stukken van Onderscheiden Aard, over Landen, Volken, Oudheden en Geschiedenis van den Indischen Archipel* (Van Kampen, 1854), 69.

²⁰³ Brumond, *Indiana*, 163.

in Suriname en Berbice. Uit de brieven van De Beaufort en Kol blijkt een vergaande bemoeienis met de gang van zaken op de plantages. Wat opvalt is de ontmenselijking van slaafgemaakten op de plantages. De slaafgemaakten werden in de eerste plaats als handelswaar beschouwd. Openlijk wordt gesproken over het uit elkaar halen van moeders en kinderen voor financieel gewin en de waarde van de 'koppen' is een terugkerend onderwerp.

Met de komst van Albert Voomborgh, vestigde een andere direct betrokkene bij de koloniale slavernij zich in Zeist. Niet alleen was hij zelf in bezit van een aantal slaafgemaakten, via het handelshuis Kettwich en Voomborgh was hij betrokken bij verschillende negotiaties. De Voomborghs waren nauw verweven met andere families met een slavernijverleden en zouden de vormgeving van Zeist sterk bepalen. Vandaag de dag zijn Hoog Beek en Royen en Pavia twee van de nog bestaande gebouwen die door hen gebouwd werden.

De sporen in Zeist wijzen niet alleen naar betrokkenheid in Zuid-Amerika. Verschillende personen hielden zich bezig met de exploitatie en uitbuiting in Nederlands-Indië. Op allerlei manieren werd door deze figuren geprofiteerd van de opbrengsten uit de toenmalige kolonie. Via tinmijnen, tabaksteelt, suikerondernemingen, en handelsmaatschappijen vloeide de opbrengsten terug naar Nederland en kwamen onder andere terecht in Zeist. Gebouwen die nog altijd een prominente plek innemen in Zeist herinneren aan deze geschiedenis.

5. Conclusie: historisch onderzoek

Dit onderzoek bestrijkt de periode van circa 1677, beginnend met de bouw van Slot Zeist, tot het begin van de twintigste eeuw en omvat zowel de betrokkenheid in Zuid-Amerika als Azië. Centraal staat de vraag in hoeverre de gemeente Zeist als bestuurlijke organisatie en haar inwoners verbonden waren met het koloniale slavernijverleden.

Uit het onderzoek blijkt dat de gemeente Zeist als bestuurlijke organisatie geen directe rol speelde in slavernij of koloniale exploitatie. In de gemeentearchieven zijn geen aanwijzingen gevonden voor institutionele betrokkenheid of andere vormen van positionering ten aanzien van slavernij. Deze afwezigheid hangt samen met de historische ontwikkeling van Zeist: als relatief klein en laat gevormde gemeente had zij beperkte invloed en was primair gericht op lokale aangelegenheden.

Deze institutionele afwezigheid betekent echter niet dat er geen verbindingen bestonden. Integendeel, voor een deel van de bestuurlijke elite blijkt een verwevenheid met het koloniaal systeem op individueel en familiaal niveau. Een deel van deze elite had het vermogen en de status (deels) te danken aan een verleden in de koloniën, zoals plantagebezit, handel, financiële constructies of investeringen. Zij vestigden zich veelal in Zeist nadat zij hun vermogen hadden vergaard en gingen deel uitmaken van de bestuurlijke elite.

De aard van deze betrokkenheid veranderde in de loop van de tijd. In de achttiende en vroege negentiende eeuw was sprake van relatief directe betrokkenheid, bijvoorbeeld via plantagebezit en bestuurlijke functies binnen koloniale ondernemingen. In latere perioden verschoof dit naar meer indirecte vormen, zoals investeringen, financiële participatie en bestuurlijk toezicht op afstand. Tegelijkertijd verplaatste het zwaartepunt van de koloniale activiteiten zich geleidelijk van de Zuid-Amerika naar Nederlands-Indië.

De analyse van individuele casussen en familieverbanden laat zien dat deze betrokkenheid niet op zichzelf stond, maar onderdeel was van bredere netwerken. Via huwelijken, investeringen en gezamenlijke ondernemingen waren families uit de maatschappelijke elite met elkaar verbonden. Deze netwerken maakten het mogelijk dat koloniale rijkdom en invloed, generaties later doorwerkten en een rol speelden in het lokale bestuur en de maatschappelijke verhoudingen in Zeist.

De impact van deze koloniale verbondenheid is ook zichtbaar in de ruimtelijke ontwikkeling van de gemeente. Een deel van het huidige landschap van Zeist, met name de buitenplaatsen en landgoederen, is tot stand gekomen met kapitaal dat (direct of indirect) voortkwam uit koloniale activiteiten. Dit geldt naar alle waarschijnlijkheid ook voor een deel van de andere buitenplaatsen en landgoederen buiten Zeist die deel uitmaken van de Stichtse Lustwarande. Slot Zeist en buitenplaatsen zoals Hoog Beek en Royen, Pavia, De Breul, Arendsburg en Blanda vormen tastbare uitingen van deze geschiedenis. Ook in de openbare ruimte blijft deze erfenis zichtbaar. Bijvoorbeeld in de vorm van straatnamen die verwijzen naar historische figuren.

Dit onderzoek laat zien dat de relatie tussen Zeist en het koloniale slavernijverleden vooral indirect maar niet incidenteel was. Hoewel de gemeente zelf geen actieve rol speelde, waren een deel van haar bestuurders en invloedrijke inwoners nauw verweven met koloniale netwerken en kapitaalstromen. Daarmee wordt duidelijk dat ook een relatief kleine en landinwaarts gelegen gemeente als Zeist deel uitmaakte van een breder systeem van koloniale exploitatie, waarvan de sporen tot op heden zichtbaar zijn.

Tegelijkertijd past deze ontwikkeling in een breder patroon dat ook zichtbaar is in omliggende gemeenten binnen de Stichtse Lustwarande, waar vermogende families zich vestigden en waarvan een deel kapitaal aan koloniale activiteiten te danken had, investeerden in buitenplaatsen. In die zin is de geschiedenis van Zeist niet uitzonderlijk. Wat Zeist echter onderscheidt, is de aanwezigheid van zowel Slot Zeist als de Evangelische Broedergemeente. Deze combinatie zorgde voor een unieke samenkomst van bestuurlijke, economische en religieuze verbindingen met de koloniale wereld, waardoor de lokale verwevenheid met het koloniale verleden een eigen karakter kreeg.

6. Huidige inwoners van Zeist over de omgang met het slavernijverleden

Steeds vaker wordt de vraag gesteld hoe de huidige tijd zich verhoudt tot het koloniaal en slavernijverleden. In de afgelopen decennia is door wetenschappelijke publicaties de geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel en slavernij in Amerika, Afrika en Azië uitgebreid belicht.²⁰⁴ Deze studies over de Nederlandse slavernij zijn nauw verbonden met de vraag hoe de erfenissen van slavernij voortleven in het heden. Opvallend daarbij zijn de actuele maatschappelijke discussies in Nederland.²⁰⁵ Daarnaast groeit de belangstelling voor onderzoek naar de relatie tussen onderwijsachterstanden, lichamelijke gezondheidsproblemen en intergenerationeel trauma onder hedendaagse met het slavernijverleden.²⁰⁶

Met dit hoofdstuk wordt getracht om de koppeling te maken tussen de uitkomsten uit het historische onderzoek en de huidige tijd. Hoe kijken huidige inwoners naar het koloniaal en slavernijverleden en hoe zouden zij graag zien dat de gemeente hiermee omgaat? Via het panel van Kieskompas zijn 537 vragenlijsten afgenomen onder inwoners uit de gemeente. Deze inwoners is hun mening gevraagd over ervaren doorwerkingen, discriminatie en de omgang met het verleden. Daar waar mogelijk worden de resultaten uitgesplitst naar relevante achtergrondkenmerken.

6.1 Doorwerkingen en discriminatie

Het eerste deel van de vragenlijst ging over de vraag of inwoners van Zeist doorwerkingen van het slavernijverleden ervaren. Hieraan gekoppeld is het thuis voelen in de gemeente en de mate waarin ongelijkheid en discriminatie worden ervaren. Eén van de doorwerkingen van het koloniaal en slavernijverleden is het ontstaan van ongelijkheid, sociaaleconomisch maar ook in wereldbeeld. Er zijn aanwijzingen dat het wereldbeeld, dat de witte mens boven de mensen van kleur staat, sporen heeft nagelaten in zowel het bewuste als het onderbewuste, bij zowel witte personen als bij mensen van kleur.²⁰⁷

Zeistenaren voelen zich thuis, maar ervaren racisme en kloof tussen arm en rijk

De Zeistenaren is gevraagd naar de manier waarop zij hun leven in Zeist ervaren aan de hand van een aantal stellingen (figuur 6.1). De Zeistenaren zijn erg positief over Zeist voor wat betreft het thuis voelen en de ruimte die er is voor verschillende meningen. Bijna 80 procent van de inwoners voelt zich (erg) thuis in Zeist en een iets kleiner deel (73 procent) geeft aan dat er (veel)

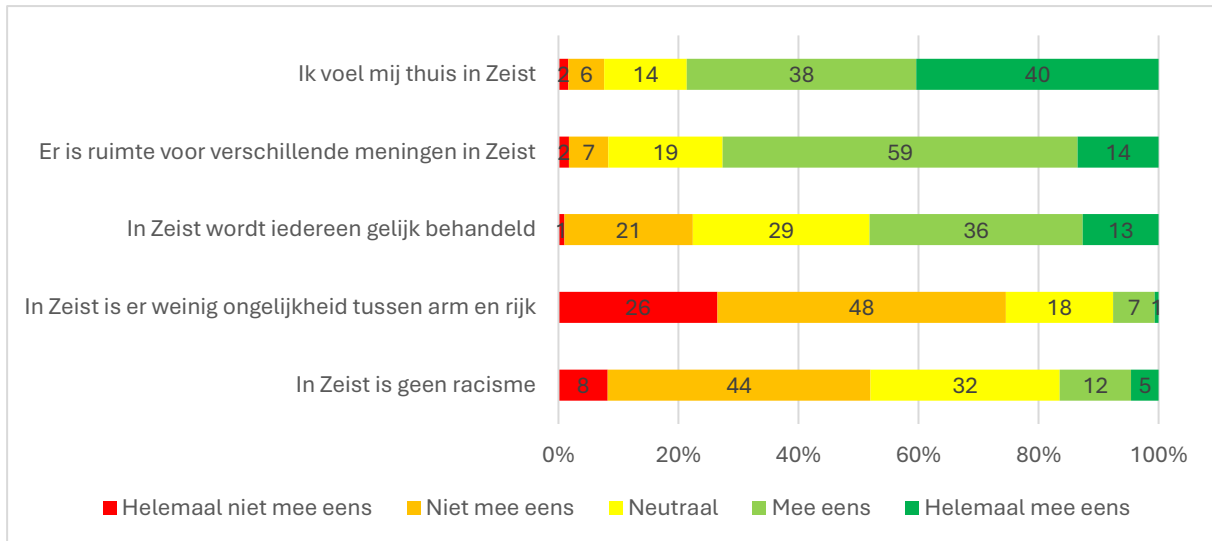
²⁰⁴ R. Welie, "Slave trading and slavery in the Dutch colonial empire: A global comparison" in *New West Indian Guide* 82 (1&2) (2008), 47.

²⁰⁵ R.M. Allen, E. Captain, M. van Rossum & U. Vyent, "Dutch Colonial Slavery and Its Afterlives: Introduction," in *Slavery and The Dutch State: Dutch Colonial Slavery and Its Afterlives* ed. by R.M. Allen, E. Captain, M. Rossum & U. Vyent, (Leiden: Leiden University Press, 2025), 13.

²⁰⁶ A. van Stipriaan, "Literatuurverkenning over de doorwerkingen van het Koloniaal en Slavernijverleden," in *Het Koloniaal en Slavernijverleden Onder de Aandacht: Een Onderzoek naar het Draagvlak Onder Zuid-Hollanders* (Risbo, 2024), 40.

²⁰⁷ Van Stipriaan, "Literatuurverkenning over de doorwerkingen", 40.

ruimte is voor verschillende meningen. Er zijn echter ook tekenen dat er ongelijkheid wordt ervaren. Een vijfde van de Zeistenaren is het (helemaal) oneens met de stelling dat in Zeist iedereen gelijk wordt behandeld, drie op de vier Zeistenaren is het (helemaal) oneens met de stelling dat er weinig ongelijkheid is tussen arm en rijk in de gemeente en slechts 17 procent van de Zeistenaren is van mening dat er geen racisme is in Zeist. Meer dan de helft geeft aan dat er wel sprake is van racisme in Zeist.

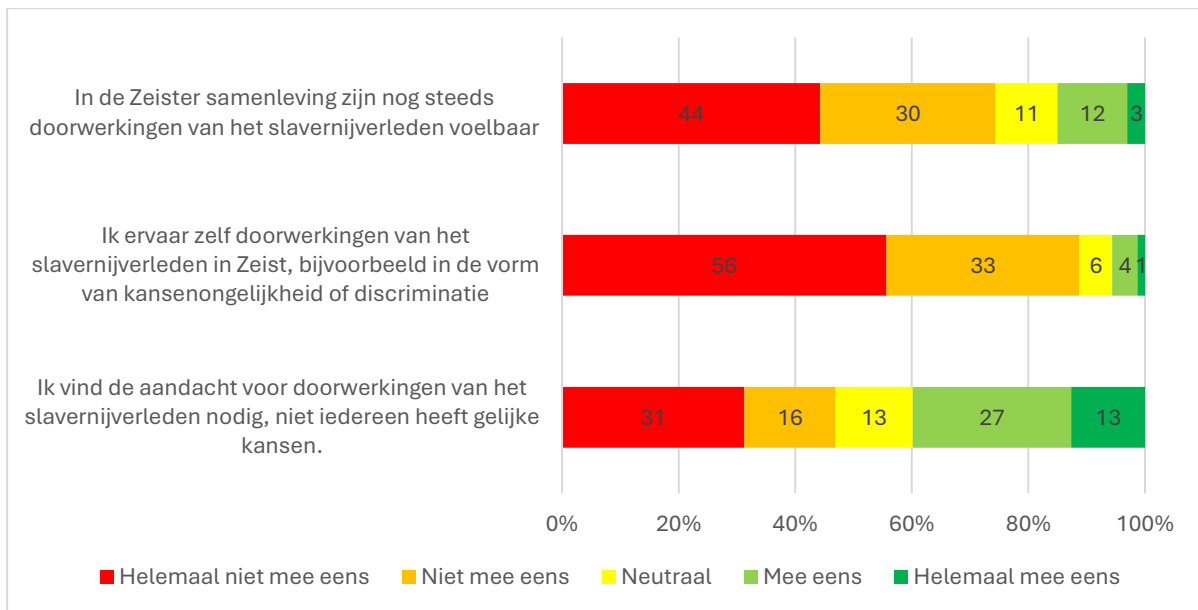

Figuur 6.1: Mate waarin Zeistenaren het eens zijn met stellingen over het leven in Zeist (in procenten). Bron: Risbo/Kieskompas

Om te kijken of er verschillen bestaan in de mate waarin personen met verschillende achtergronden zich thuis voelen in Zeist, is gekeken naar de antwoorden van zowel personen met een Nederlandse herkomst als personen met een herkomst in voormalig Nederlandse koloniën op deze stellingen (zie tabel b6.1 in de bijlage). Personen met een herkomst in de voormalig Nederlandse koloniën zijn het vaker (helemaal) oneens zijn met de stellingen dan personen met een Nederlandse herkomst. Dit zien we het sterkst bij de stelling “In Zeist wordt iedereen gelijk behandeld”: 46 procent van de personen met een herkomst in voormalig koloniën is het hier niet mee eens, ten opzichte van 17 procent van de personen met een Nederlandse herkomst. Bovendien zien we dat bijna een kwart van de personen met een herkomst uit voormalig koloniën het (helemaal) oneens is met de stelling dat er ruimte is voor verschillende meningen in Zeist, terwijl slechts 5 procent van de personen met een Nederlandse herkomst hetzelfde vindt. Met andere woorden, er zijn grote verschillen in de beleving van personen met een herkomst uit de voormalig koloniën en personen zonder migratieachtergrond.

Merendeel inwoners ziet en ervaart geen doorwerking van slavernijverleden

Een belangrijke vraag waar moeilijk een concreet antwoord op is te geven, is welke doorwerkingen het koloniaal en slavernijverleden vandaag de dag nog kent. Veel van deze ervaringen zijn persoonlijk en afhankelijk van de achtergrond van de respondent. Aan inwoners van Zeist is daarom gevraagd of er doorwerkingen van de slavernij in de gemeente voelbaar zijn, of zij die doorwerkingen zelf ervaren en of het nodig is om aandacht te geven aan deze doorwerkingen (zie figuur 6.2).

Figuur 6.2: Mate waarin Zeistenaren het eens zijn met stellingen over de ervaren doorwerking van het slavernijverleden in Zeist (in procenten). Bron: Risbo/Kieskompas

Bijna drie op de vier Zeistenaren is van mening dat er geen tot weinig doorwerkingen van het slavernijverleden in Zeist voelbaar zijn. Ongeveer tien procent is neutraal en vijftien procent ervaart wel (sterke) doorwerkingen. Vervolgens is gevraagd in hoeverre de respondent zelf doorwerkingen van het slavernijverleden ervaart. Bijna 90 procent van de Zeistenaren geeft aan geen doorwerkingen te ervaren.

Om een beter beeld te krijgen, is gekeken of er verschillen zijn in de antwoorden van personen met verschillende herkomst (zie tabel b6.2 in de bijlage). Personen zonder migratieachtergrond geven in vergelijking met personen met een achtergrond uit één van de voormalige koloniën minder vaak doorwerkingen van het slavernijverleden op te merken in Zeist. Van de personen met een herkomst uit de voormalige koloniën merkt één op de drie personen (36 procent) nog doorwerkingen van het slavernijverleden in Zeist. Ook bij een uitsplitsing naar leeftijdscategorieën zien we verschillen in antwoorden: jongere personen (18-34 jaar) zien vaker doorwerkingen in de huidige samenleving dan personen van ouder dan 35 jaar. Dezelfde analyse is gedaan voor de mate waarin Zeistenaren zelf doorwerkingen ervaren. Waar van de personen met een Nederlandse herkomst slechts vijf procent doorwerkingen ervaart, is dit bij personen met een herkomst in voormalig Nederlandse koloniën 25 procent.

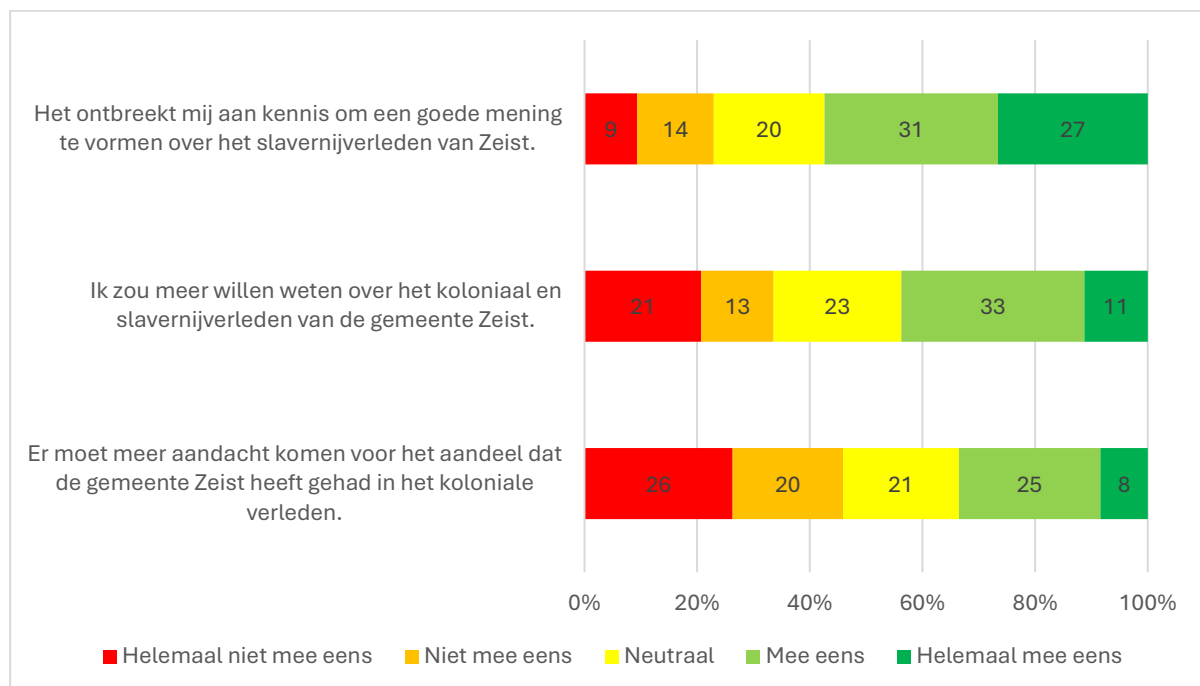
Vervolgens is de vraag gesteld in hoeverre de aandacht voor doorwerkingen anno nu nodig is. De uitkomsten op deze vraag duiden op verdeeldheid onder de bevolking. Vier op de tien Zeistenaren is het (helemaal) eens met de stelling dat de aandacht voor de doorwerkingen nodig is omdat niet iedereen gelijke kansen heeft. Een iets grotere groep inwoners is het daar juist (helemaal) niet mee eens (47 procent). Opvallend genoeg is de neutrale middengroep met 13 procent relatief klein. Ook hier zien we dat leeftijd een rol speelt bij hoe iemand deze stelling beantwoordt: jongere personen zijn het vaker eens met deze stelling dan oudere personen. Iemand's herkomst is minder van invloed op de antwoorden op deze stelling.

6.2 Kennis over het slavernijverleden

Uit het voorgaande bleek dat Zeistenaren zich over het algemeen thuis voelen in de gemeente en dat er ruimte is voor verschillende meningen. Tegelijkertijd kwam naar voren dat een relatief groot deel benoemt dat er sprake is van racisme binnen de gemeente, maar dat er weinig doorwerkingen van het koloniaal en slavernijverleden worden ervaren. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat vormen van ongelijkheid en racisme niet samenhangen met het slavernijverleden, of niet als zodanig worden herkend. Het is dan ook relevant om te weten in welke mate Zeistenaren kennis hebben over het slavernijverleden en of zij er meer over zouden willen weten.

Inwoners hebben weinig kennis over slavernijverleden Zeist en wat gemeente doet rondom het onderwerp

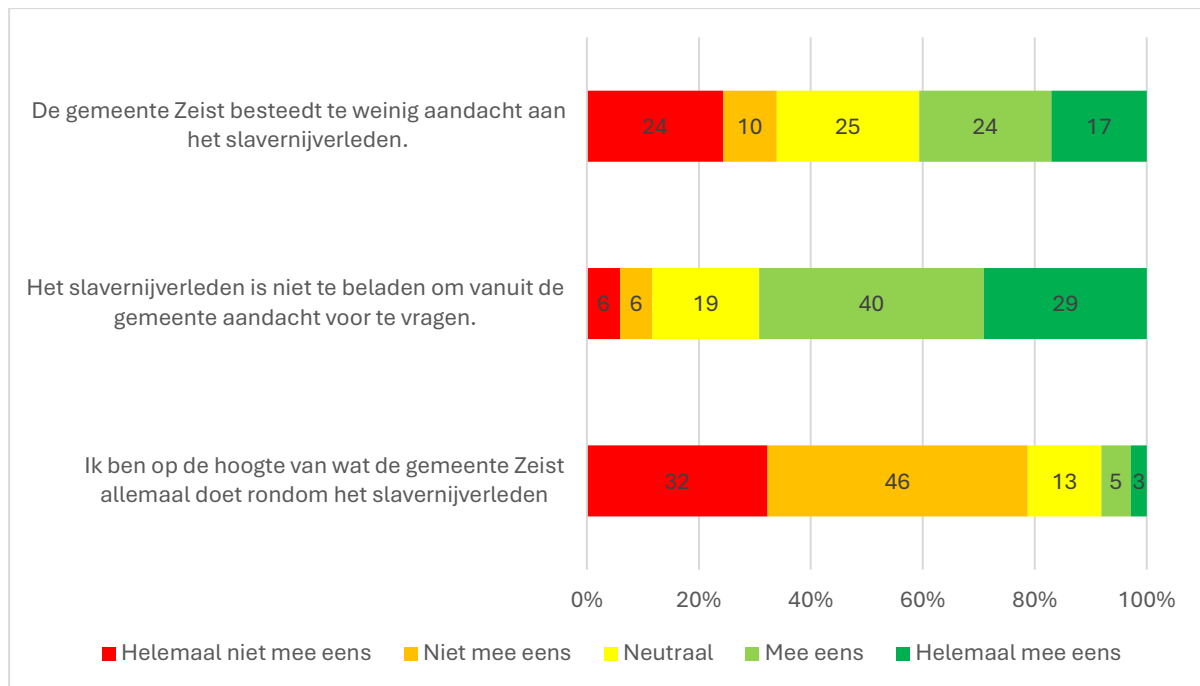
De Zeistenaren zijn verschillende stellingen voorgelegd over hun kennis en kennisbehoefte (figuur 6.3).

Figuur 6.3: Mate waarin Zeistenaren het eens zijn met stellingen over hun kennis(behoefte) over het slavernijverleden van de gemeente Zeist (in procenten). Bron: Risbo/Kieskompas

Een meerderheid (58 procent) van de Zeistenaren geeft aan dat het ontbreekt aan voldoende kennis om een goede mening te vormen over het slavernijverleden van Zeist. Ongeveer 45 procent van de Zeistenaren zou dan ook meer willen weten over het koloniaal en slavernijverleden van de gemeente Zeist. Jongeren geven in verhouding vaker aan dat zij meer zouden willen weten over het slavernijverleden dan ouderen; 67 procent van hen geeft aan het eens te zijn met deze stelling ten opzichte van bijvoorbeeld 34 procent van de 65-plussers (zie tabel b6.3 in de bijlage). Het aandeel inwoners dat vindt dat er meer aandacht moet komen voor het slavernijverleden van de gemeente Zeist is kleiner dan het aandeel inwoners dat dit niet vindt (33 procent versus 46 procent).

Figuur 6.4 heeft betrekking op stellingen die gaan over de rol van de gemeente rondom de omgang met het koloniaal en slavernijverleden.

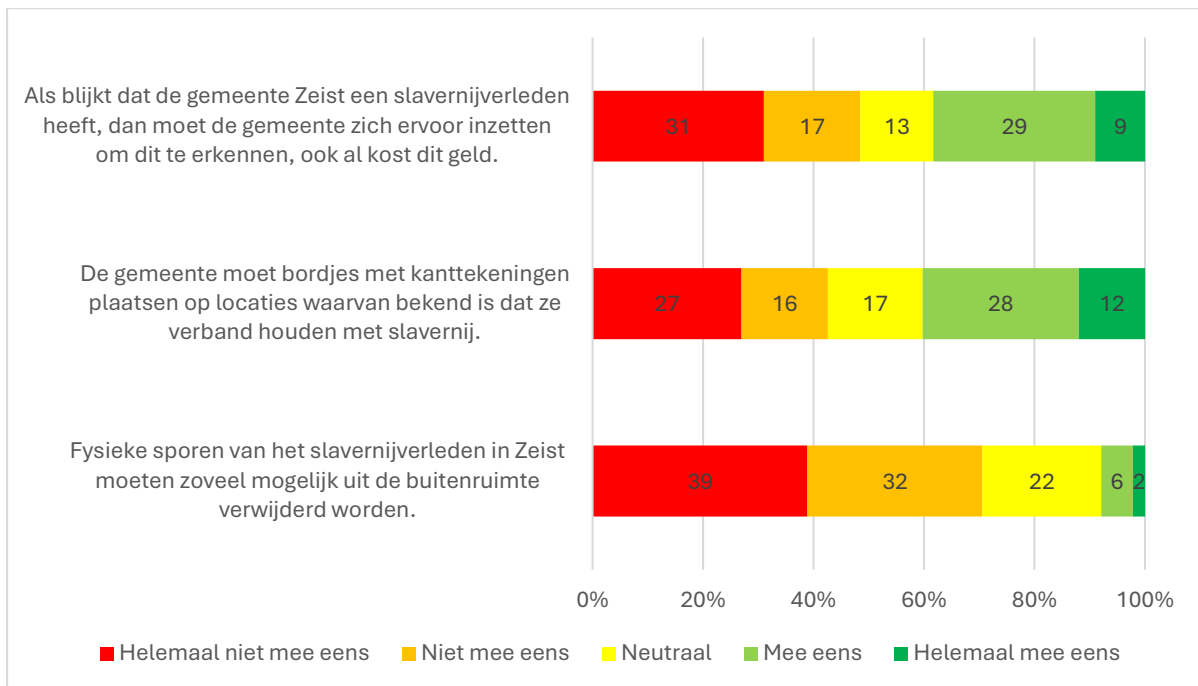
Figuur 6.4: Mate waarin Zeistenaren het eens zijn met stellingen over aandacht voor het slavernijverleden in de gemeente Zeist (in procenten). Bron: Risbo/Kieskompas

De meningen zijn verdeeld wanneer het gaat over de aandacht die de gemeente Zeist besteedt aan het koloniale verleden. Ruim 40 procent vindt dat er te weinig aandacht aan het slavernijverleden is besteed terwijl iets meer dan eenderde het daar niet mee eens is. Personen zonder migratieachtergrond vinden iets minder vaak dat de gemeente meer aandacht moet besteden aan het koloniale verleden dan personen met een herkomst uit de voormalige Nederlandse koloniën (33 procent versus 43 procent). Leeftijd speelt ook een rol: hoe ouder iemand is, hoe minder zij vinden dat de gemeente aandacht moet besteden aan dit onderwerp (zie tabel b6.4 in de bijlage).

Opvallend is dat ongeveer 90 procent van de Zeistenaren geen goed beeld heeft van wat de gemeente allemaal doet rondom het herdenken van het slavernijverleden. Minder dan tien procent zegt dit wel te weten. Het merendeel van de inwoners vindt dat het onderwerp niet te beladen is om vanuit de gemeente aandacht voor te vragen (69 procent).

Verdeeldheid over de omgang met slavernijverleden van de gemeente Zeist

De Zeistenaren is aan de hand van een aantal stellingen gevraagd naar hun mening over de omgang met mogelijke sporen van het slavernijverleden die nog steeds zichtbaar kunnen zijn, zoals straatnamen, parken en andere plekken in de openbare ruimte (figuur 6.5).

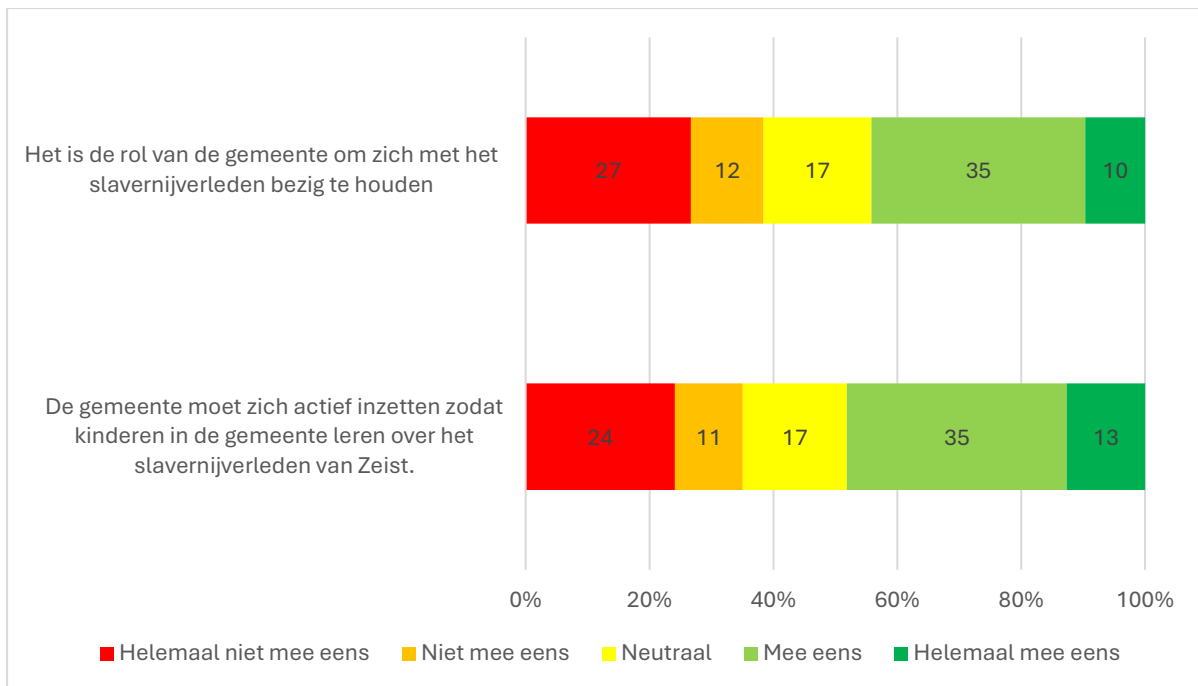
Figuur 6.5: Mate waarin Zeistenaren het eens zijn met stellingen over de sporen van het slavernijverleden in de gemeente Zeist (in procenten) Bron: Risbo/Kieskompas

Bijna de helft van de inwoners geeft aan dat zij het oneens zijn met de stelling dat wanneer de gemeente Zeist een slavernijverleden heeft, de gemeente zich moet inzetten om dit te erkennen, ook wanneer dit geld zou kosten (48 procent). De meningen lopen hier wel uiteen: zo'n 38 procent wil juist wel dat de gemeente deze erkenning zou tonen. Hoe jonger iemand is, hoe vaker zij het eens zijn met de stelling (zie tabel b6.4 in de bijlage).

Zeistenaren geven wel een meer unaniem antwoord op de stelling over het verwijderen van fysieke sporen uit de buitenruimte: 71 procent van de inwoners is het hier niet mee eens. Inwoners uit de gemeente zien er meer heil in bordjes met kanttekeningen te plaatsen, 40 procent van de inwoners staat hier positief tegenover. De groep die het hier niet mee eens is, is ongeveer even groot.

6.3 Rol van de gemeente

De Zeistenaren is gevraagd naar in hoeverre zij het eens zijn met stellingen over het verspreiden van kennis over (de doorwerking van) het slavernijverleden in de gemeente Zeist (figuur 6.6).

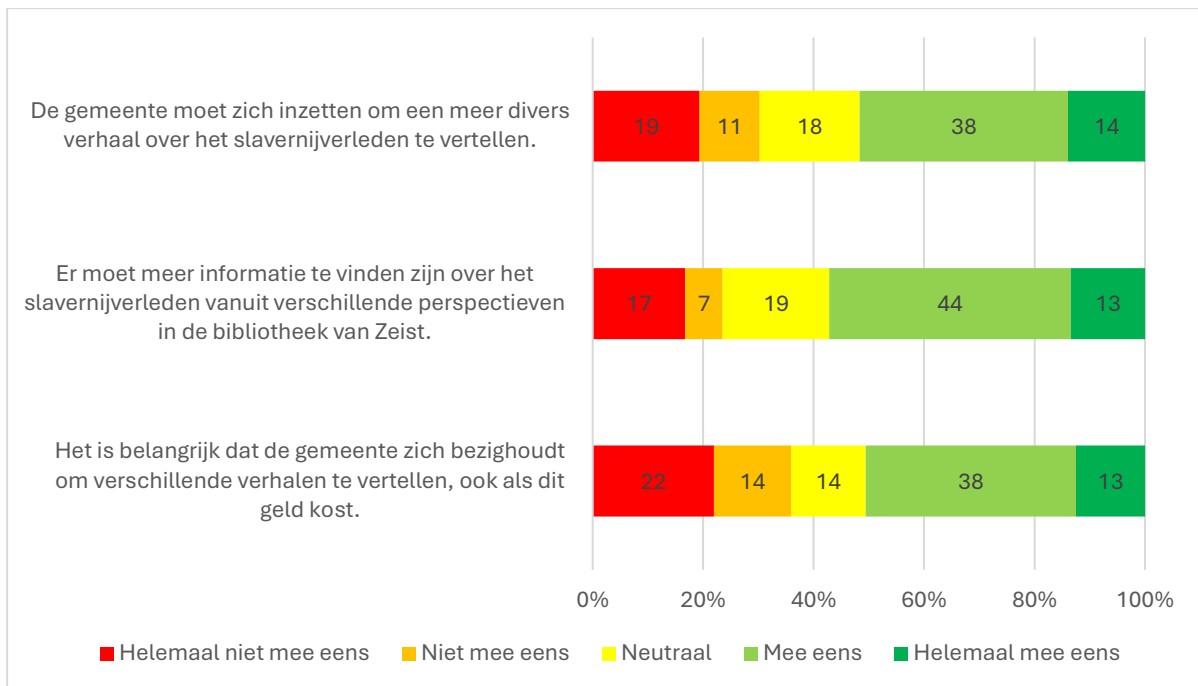

Figuur 6.6: Mate waarin Zeistenaren het eens zijn met stellingen over het verspreiden van kennis over (de doorwerking van) het slavernijverleden door de gemeente Zeist (in procenten). Bron: Risbo/Kieskompas

Bijna vier op de tien Zeistenaren vindt dat het niet de rol is van de gemeente om zich met het slavernijverleden bezig te houden, terwijl 45 procent van de inwoners dit juist wel vindt. Eenzelfde beeld zien we bij de stelling over een actieve rol van de gemeente bij het leren over het slavernijverleden aan kinderen; 35 procent is het hier niet mee eens, terwijl 48 procent het hier wel mee eens is.

Helft van inwoners vindt het vertellen van een divers verhaal over slavernijverleden belangrijk

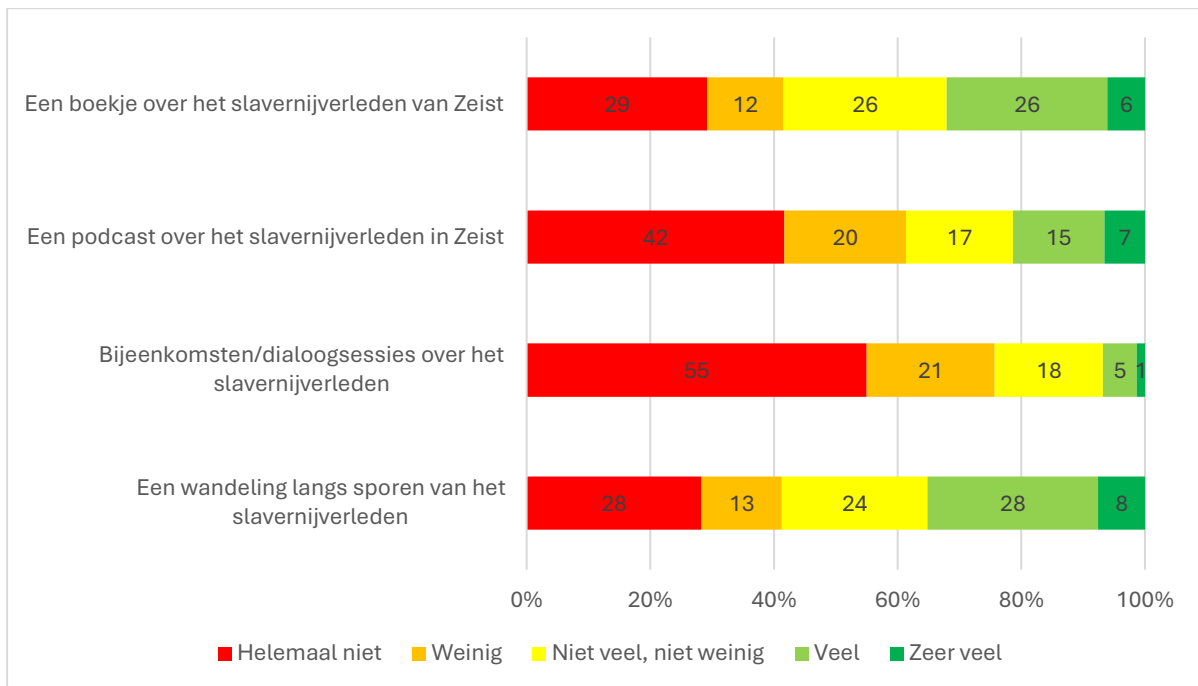
Het beeld over het slavernijverleden is vaak gebaseerd op het perspectief van de Nederlandse machthebbers. Het verhaal van (nazaten van) tot slaafgemaakten en contractarbeiders is daarom vaak onderbelicht gebleven. De inwoners zijn gevraagd naar hun mening over het delen van diverse verhalen (figuur 6.7).

Figuur 6.7: Mate waarin Zeistenaren het eens zijn met stellingen over de inzet van de gemeente Zeist om meer diverse verhalen over het slavernijverleden aandacht te geven (in procenten). Bron: Risbo/Kieskompas

Meer dan de helft van de inwoners vindt dat de gemeente zich moet inzetten om een meer divers verhaal te vertellen over het slavernijverleden (52 procent), dat er meer informatie te vinden moet zijn over het slavernijverleden vanuit verschillende perspectieven in de bibliotheek in Zeist (57 procent) en dat het belangrijk is dat de gemeente zich inzet om verschillende verhalen te vertellen, ook wanneer dit geld kost (51 procent). Voor alle stellingen zien we echter ook dat een kwart tot een derde van de inwoners het niet eens is met deze activiteiten voor de gemeente Zeist.

Uit eerdere vragen komt naar voren dat een substantieel deel van de Zeistenaren niet goed weet wat de gemeente doet op het gebied van doorwerking van het slavernijverleden, het ontbreekt aan kennis over slavernijverleden en het belangrijk vindt dat de gemeente zich bezighoudt met dit verleden. De Zeistenaren is gevraagd op welke manieren zij het liefste zouden zien dat informatie over het slavernijverleden verschijnt (zie figuur 6.8) .

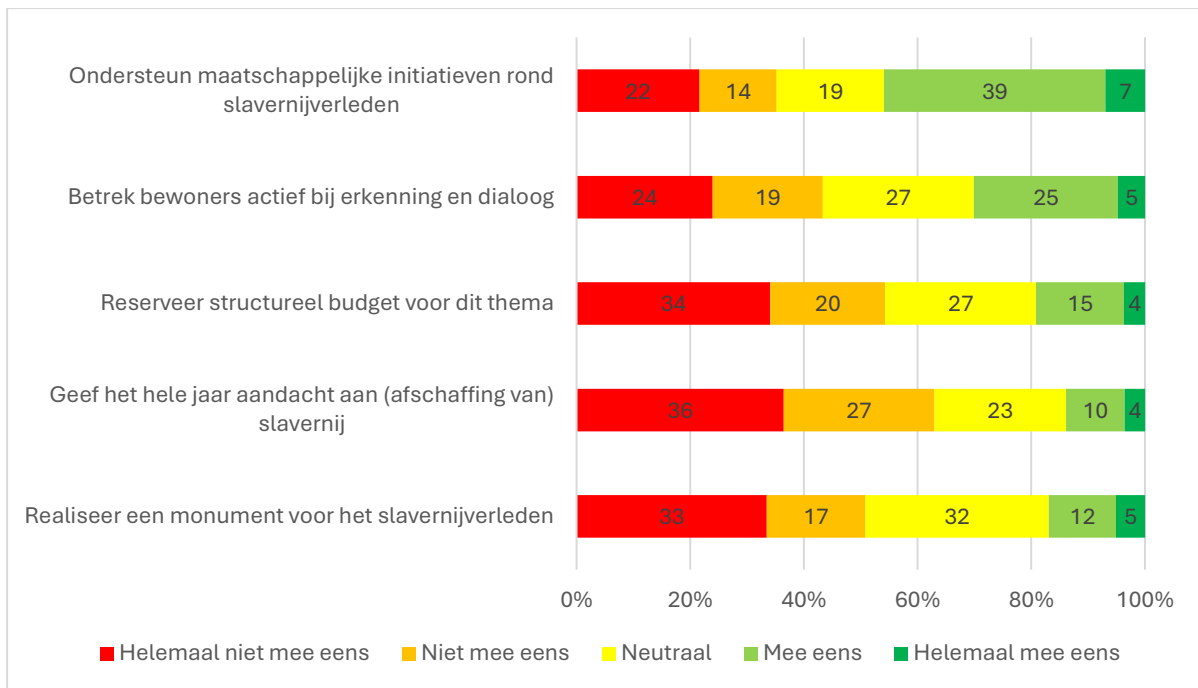

Figuur 6.8: Mate waarin Zeistenaren interesse hebben in verschillende manieren van informatieoverdracht over het slavernijverleden vanuit de gemeente Zeist (in procenten). Bron: Risbo/Kieskompas

De Zeistenaren is gevraagd in hoeverre zij zelf interesse zouden hebben in een boekje, een podcast, bijeenkomsten/dialogosessies en een wandeling langs sporen van het slavernijverleden. Een boekje over het slavernijverleden van Zeist en een wandeling langs sporen van het slavernijverleden kennen de meeste interesse: respectievelijk 32 procent en 36 procent van de inwoners heeft hier interesse in. De andere twee opties, een podcast en een bijeenkomst/dialogosessie, kunnen op weinig enthousiasme rekenen: respectievelijk 62 procent en 76 procent geeft aan hier weinig tot geen interesse in te hebben. Personen met een herkomst uit de voormalig koloniën van Nederland en jongere personen (18-34 jaar) zijn enthousiaster over de verschillende vormen van kennisoverdracht dan anderen (zie tabel 6.5 in de bijlage).

Hoewel eerder bleek dat inwoners meer zouden willen leren over de rol van de gemeente Zeist in het slavernijverleden en een relatief groot deel van de inwoners het belangrijk vindt dat de gemeente hier aandacht aan besteed, blijkt maar een klein deel interesse te hebben in deze mogelijke concrete vormen informatievoorziening over het slavernijverleden van de gemeente Zeist.

Als laatste is de Zeistenaren gevraagd naar hun mening over hoe het slavernijverleden van de gemeente Zeist kan worden herdacht (figuur 6.9).

Figuur 6.9: Mate waarin Zeistenaren het eens zijn met stellingen rondom de manier waarop de gemeente Zeist het slavernijverleden kan herdenken (in procenten). Bron: Risbo/Kieskompas

Uit figuur 6.9 blijkt dat het draagvlak voor verschillende vormen van herdenken verschilt. De meeste steun is er voor het ondersteunen van maatschappelijke organisaties en het actief betrekken van inwoners bij de erkenning van dit verleden. De minste steun is er voor een meer structurele aandacht het jaar rond. Ook het oprichten van een monument of structureel budget beschikbaar stellen om het slavernijverleden te herdenken kan op relatief weinig steun rekenen.

6.4 Klankbordgroep

Een deel van de bewoners van Zeist zijn bij dit onderzoek in een klankbordgroep betrokken. Op basis van vrijwillige aanmelding is er een groep opgericht bestaande uit inwoners van Zeist die een band ervaren met het koloniale verleden. Zo waren er mensen aanwezig die zelf nazaat zijn, in een voormalig kolonie hebben gewoond, of lid zijn van de EBG. In totaal hebben er drie bijeenkomsten plaatsgevonden. De eerste bijeenkomst focuste op kennismaking en het delen van de eerste bevindingen. De tweede bijeenkomst verdiepte de bevindingen en ging uitgebreider in op de specifieke rol van verschillende partijen bij het slavernijverleden. Tijdens de laatste bijeenkomst zijn de eindresultaten van het onderzoek besproken. Bij alle bijeenkomsten is beoogd om ruimte te creëren voor de leden om hun perspectief te geven over de bevindingen en de verantwoordelijkheid van de gemeente.

Het is belangrijk om in acht te nemen dat de leden van de klankbordgroep niet als representatief gezien kunnen worden voor de gehele populatie van Zeist. De meningen vanuit de klankbordgroep verschillen in sommige opzichten aanzienlijk van de resultaten uit de vragenlijst. Dit is mogelijk te verklaren doordat de personen die zich hebben aangemeld voor de klankbordgroep meer affiniteit en verbondenheid voelen met het onderwerp.

Betrokkenheid van Zeist bij slavernijverleden

In de bijeenkomsten stond centraal wat “betrokkenheid” betekent in een gemeente zonder directe institutionele slavernijbanden. Meerdere leden van de klankbordgroep benadrukten dat

koloniale inkomsten, sociale netwerken en maatschappelijke status nauw met elkaar zijn verweven. Deze indirecte vorm van betrokkenheid wordt door hen gezien als relevant voor het begrijpen van de Zeister geschiedenis. Er wordt de vraag gesteld of de gemeente als organisatie los kan worden gezien van de individuele betrokkenheid bij het koloniale verleden van sommige bestuurders.

Doorwerking van slavernijverleden in Zeister samenleving

Waar in de vragenlijst ‘slechts’ 15 procent van de ondervraagden doorwerking van het slavernijverleden ziet in de huidige Zeister samenleving en een nog kleiner percentage (5 procent) dit zelf ervaart, ervaart een groot deel van de deelnemers van de klankbordgroep deze doorwerking juist wel, ongeacht hun herkomst. Een aantal leden uit de klankbordgroep met een achtergrond uit een van de voormalige koloniën geeft aan geen doorwerkingen van het slavernijverleden te ervaren in Zeist. Er wordt daarbij benoemd dat het lastig is om een ervaring in de huidige samenleving te relateren aan de doorwerking van het slavernijverleden: de leden vinden het moeilijk om te stellen dat een bepaalde situatie die zij hebben meegemaakt door hun huidskleur kwam of door andere factoren.

Eerder bleek uit de vragenlijst dat jongere personen (18-34 jaar) vaker doorwerkingen van het slavernijverleden in de huidige Zeister samenleving zien dan personen boven de 35 jaar. Dit beeld wordt onderkend door een aantal leden van de klankbordgroep. Ook zij zijn van mening dat de jongere generatie meer bezig is met identiteit, familiegeschiedenis en koloniale erfenissen.

Vanuit de resultaten uit de vragenlijst weten we dat de helft van de Zeistenaren vindt dat in Zeist iedereen gelijk wordt behandeld, terwijl een vijfde dit niet zo ervaart. In de klankbordgroep zijn juist alle deelnemers zich bewust van de mogelijke verschillen in privileges en behandeling op basis van huidskleur en achtergrond. Verschillende leden wezen op hedendaagse ongelijkheden, onder andere in huisvesting, startposities en het medische systeem. De deelnemers legden zo duidelijke verbanden tussen koloniale geschiedenis en huidige maatschappelijke verschillen. De manier waarop wordt omgegaan met de doorwerking van het slavernijverleden verschilt. Zo vertelde een van de leden met een Surinaamse achtergrond trots te zijn op haar voorouders, die niet alleen de verschrikkelijke overtocht over de Atlantische oceaan overleefden, maar daarna langdurig zwaar werk op plantages verrichtten. Die geschiedenis geeft haar veerkracht en motivatie en laat zien dat doorwerkingen niet alleen verwijzen naar pijn of achterstelling, maar ook naar kracht, trots en doorzettingsvermogen.

Erkennen van verleden: een rol voor het onderwijs

In de klankbordgroep lopen de meningen over erkenning voor het slavernijverleden en rectificatie sterk uiteen, net als in de vragenlijst. Sommige leden willen dat er meer focus komt op de schaduwkanten van mensen uit de geschiedenis met een koloniale link, terwijl andere van mening zijn dat dit niet nodig is en dat je de acties van mensen moet bekijken vanuit de kennis en positie van toen. Wel heerst er binnen de klankbordgroep de behoefte om zelf en om de gemeente actie te laten ondernemen.

Onderwijs speelt hierin een grote rol volgens de leden. Via die weg zou er een groter bewustzijn ontwikkeld kunnen worden over het slavernijverleden van Zeist. De klankbordgroep deed verschillende suggesties: lokale geschiedenis integreren in het onderwijs, lesmateriaal over slavernij en kolonialisme vanaf een jonge leeftijd, toelichting bij erfgoed zoals informatiepanelen bij buitenplaatsen en straatnamen, en het betrekken van EBG-leden en ervaringsdeskundigen bij

gastlessen. Daarnaast werd er gepleit voor een officiële Zeister herdenkingsdag, meer zichtbaarheid van het multiculturele verleden in toeristische projecten en de ontwikkeling van een audiotour of podcast over de koloniale geschiedenis van Zeist. Opvallend in vergelijking met de uitkomsten op de vragenlijst, is dat bij nagenoeg iedereen van de klankbordgroep draagvlak is voor het plaatsen van extra informatie in de buitenruimte bij plekken die verband houden met het koloniale verleden. Ook is de onder de leden van de klankbordgroep meer draagvlak voor het ontwikkelen van een podcast over het slavernijverleden van Zeist, terwijl 62 procent van de deelnemers van de vragenlijst hier niet op zit te wachten. Vanuit de klankbordgroep is er dus een behoefte aan actie, verdieping en educatie. Binnen de klankbordgroep bestaat de wens voor verder onderzoek over de betrokkenheid van specifieke personen bij het slavernijverleden, zoals Nassau-Odijk. Binnen de scope van dit onderzoek is daar geen ruimte voor, maar de nieuwsgierigheid naar verdere informatie leeft bij de klankbordgroep.

Een van de leden verwees in een klankbordgroep bijeenkomst naar het wandkleed, Draden van ons Slavernijverleden, gepresenteerd in Utrecht. Het ontbreken van Zeist in dit kunstwerk benadrukt dat het lokale verhaal nog onvoldoende zichtbaar is, wat volgens dit specifieke lid de urgentie van het voorliggende onderzoek benadrukt.

6.5 Conclusie

Hoe kijken huidige inwoners naar het koloniaal en slavernijverleden en naar de rol van de gemeente hierin? De resultaten laten zien dat er verdeeldheid bestaat onder inwoners van Zeist, zowel over de doorwerking van het slavernijverleden als over de rol die de gemeente hierin zou moeten spelen. Daarnaast wijzen de uitkomsten erop dat personen van verschillende herkomst en leeftijden anders kijken naar de omgang met dit verleden.

Over het algemeen voelen Zeistenaren zich thuis, maar signaleren zij wel ongelijkheid in de samenleving in de vorm van racisme en een kloof tussen arm en rijk. De mate waarin deze ongelijkheid en de doorwerking van het slavernijverleden worden ervaren, verschilt sterk. Personen met een herkomst in voormalig Nederlandse koloniën en jongeren geven aanzienlijk vaker aan dat zij (zelf) doorwerkingen ervaren, terwijl het merendeel van de overige Zeistenaren dit niet doet. Ook de klankbordgroep ervaart deze doorwerking duidelijker dan de gemiddelde respondent.

Deze verschillen vertalen zich in uiteenlopende opvattingen over de rol van de gemeente. Inwoners hebben vaak een sterke, maar uiteenlopende mening: zij zijn of (helemaal) voor, of (helemaal) tegen aandacht voor het slavernijverleden en gemeentelijke betrokkenheid, terwijl een neutrale positie relatief weinig voorkomt. Leeftijd en herkomst spelen een rol in hoe deze vraag beantwoord is: personen met een herkomst uit voormalig Nederlandse koloniën en jongeren staan positiever tegenover een uitgebreidere rol van de gemeente bij erkenning van het verleden dan anderen. Tegelijkertijd geeft het merendeel van de inwoners aan dat zij weinig kennis heeft over het slavernijverleden van de gemeente Zeist. Ongeveer de helft van de inwoners zou hier meer over willen weten, vooral jongeren. Deze behoefte aan kennis vertaalt zich niet direct in interesse in de genoemde manieren van informatieverschaffing. Een boekje over het slavernijverleden van Zeist en een wandeling langs sporen van het slavernijverleden wordt door een derde van de inwoners als interessant beschouwd. Ook hier geldt: jongeren zijn enthousiaster over initiatieven met betrekking tot informatieverspreiding dan ouderen.

Hoewel eerder bleek dat inwoners meer zouden willen leren over de rol van de gemeente Zeist in het slavernijverleden en een relatief groot deel van de inwoners het belangrijk vindt dat de gemeente hier aandacht aan besteed, blijkt maar een klein deel interesse te hebben in

informatievoorziening over het slavernijverleden van de gemeente Zeist. Desalniettemin vindt meer dan de helft van de inwoners dat de gemeente zich moet inzetten om een meer divers verhaal te vertellen over het slavernijverleden, ook als dit geld kost. Inwoners voelen, van de gegeven opties, het meeste voor het ondersteunen van maatschappelijke organisaties en het actief betrekken van inwoners bij de erkenning van het verleden. Het oprichten van een monument of structureel budget beschikbaar stellen om het slavernijverleden te herdenken kan op relatief weinig steun rekenen.

Afgaande op de uitkomsten uit de vragenlijst kan geconcludeerd worden dat er sprake is van enige verdeeldheid onder inwoners van Zeist rondom omgang met het koloniale verleden en de aandacht die hiervoor gevraagd wordt. Bijna even grote delen van de Zeistenaren vinden dat er wel genoeg aandacht voor dit verleden is geweest en dat verdere inzet om dit verleden voor het voetlicht te brengen onnodig is. Tegelijkertijd is een deel van de Zeistenaren juist positief ten opzichte van initiatieven om meer aandacht voor dit verleden te vragen.

De uitkomsten worden gekenmerkt door een paar tegenstrijdigheden. Aan de ene kant geven Zeistenaren aan niet veel te weten over het koloniale verleden en hier graag meer over te willen weten. Er lijkt echter weinig interesse in de geopereerde suggesties om kennis over dit verleden te delen. Ook op voor wat de rol van de gemeente betreft valt op dat 90 procent geen beeld heeft van wat de gemeente doet rondom het slavernijverleden. Ondanks dat er weinig kennis is over wat de gemeente doet op dit gebied, is er wel een kritische houding onder een deel van de Zeistenaren waarneembaar over de aandacht die de gemeente aan het koloniale verleden besteedt.

In de context van dit onderzoek is het belangrijk om te realiseren dat er verschillen zijn in de ervaren doorwerkingen in de Zeist gelet op herkomst. Personen met een herkomst in een van de voormalig koloniën zien niet alleen vaker doorwerkingen van het koloniale verleden in Zeist, zij ervaren deze ook veel vaker zelf. Ondanks dat we een gedeeld verleden hebben, is er nog geen gedeelde beleving van dit verleden.

7. Aanbevelingen

Dit onderzoek heeft een breed palet aan sporen van het koloniale en slavernijverleden in Zeist blootgelegd. Deze sporen zijn niet alleen historisch van aard, maar ook in het heden zichtbaar en merkbaar. Enerzijds gaat het om fysieke verwijzingen in de openbare ruimte, zoals buitenplaatsen en namen van historische figuren. Anderzijds wordt door een deel van de inwoners nog altijd een doorwerking ervaren, onder meer in de vorm van discriminatie en kansenongelijkheid.

Uit de vragenlijst en de gesprekken met de klankbordgroep blijkt dat het slavernijverleden voor een deel van de inwoners relevant is, maar dat de mate van betrokkenheid, urgentie en de gewenste rol van de gemeente sterk uiteenlopen. Deze diversiteit aan perspectieven maakt het lastig om beleid te formuleren dat op brede steun kan rekenen: ongeacht de gekozen koers zal een deel van de inwoners zich daarin niet herkennen. Voor de gemeente ligt er daarmee een opgave om zorgvuldig te bepalen welke rol zij wil en kan vervullen en hoe zij daarbij recht doet aan de verschillende opvattingen binnen de samenleving.

De aanbevelingen in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op de uitkomsten van het onderzoek, de vragenlijst en de klankbordgroep. Daaruit komt naar voren dat het draagvlak voor aandacht voor het slavernijverleden groter is onder jongeren en inwoners met een herkomst in voormalig Nederlandse koloniën. Tegelijkertijd zijn de opvattingen binnen de bredere bevolking verdeeld, wat betekent dat beleidskeuzes weerstand kunnen oproepen. Daarom is het van belang dat de gemeente in haar afwegingen niet alleen kijkt naar de algemene populatie, maar ook naar de behoeften van nazaten. Bewustwording en erkenning van het koloniale en slavernijverleden kunnen bijdragen aan een inclusievere samenleving en sluiten aan bij bredere opgaven rond het tegengaan van racisme en discriminatie, die door een deel van de inwoners nog steeds als doorwerking van dit verleden worden ervaren.

7.1 Verbindt als gemeente de verschillende perspectieven die leven in de samenleving

De antwoorden op de vragenlijst tonen aan dat er sprake is van uiteenlopende meningen onder inwoners van Zeist. Een deel van de inwoners vindt het belangrijk dat er meer aandacht voor dit verleden komt terwijl een ander deel dit juist niet wil. Hoe de gemeente ook omgaat met de uitkomsten van dit onderzoek, er zullen voor- en tegenstanders zijn. In onze ogen is het belangrijk om daarbij rekening houden met de ongelijkheid in de beleving tussen personen met een herkomst in een van de voormalig koloniën en personen zonder migratieachtergrond. Dat personen met een herkomst in de voormalig koloniën meer doorwerkingen zien en ervaren, zou kunnen wijzen op een gebrek aan bewustzijn over dit verleden bij een deel van de personen zonder migratieachtergrond. Dit zou een reden kunnen zijn om als gemeente initiatief te blijven nemen om dit verleden onder de aandacht te brengen, zonder daarmee andere perspectieven uit het oog te verliezen.

7.2 Zorg voor context in de openbare ruimte

In Zeist zijn verschillende verwijzingen naar het koloniale verleden aanwezig in de buitenruimte, maar zonder duiding blijven deze voor veel inwoners betekenisloos. Het toevoegen van context, bijvoorbeeld via informatiepanelen, digitale toepassingen of publieksinformatie, kan bijdragen aan bewustwording en erkenning. Betrek bij de ontwikkeling van deze informatie verschillende lokale gemeenschappen en deskundigen, zodat meerdere perspectieven zichtbaar worden.

Door de gemeente heen verspreid staan al diverse informatieborden die historische context bieden. Mogelijk kunnen deze borden aangepast worden zodat er ook aandacht aan het koloniale verleden vermeld staat.

7.3 Ontwikkel toegankelijke publieksinformatie

Er is behoefte aan meer kennis, maar beperkte interesse in traditionele vormen van informatieoverdracht. Dit vraagt om toegankelijke en aantrekkelijke vormen van publieksinformatie. Een publieksgerichte publicatie kan hierbij een rol spelen, mits deze visueel, verhalend en begrijpelijk is. Overweeg daarnaast digitale vormen, zoals een interactieve website of kaart, om een breder publiek te bereiken.

7.4 Veranker het onderwerp in educatie

Door de koloniale geschiedenis van Zeist te betrekken in het onderwijs, wordt de bewustwording over het slavernijverleden en de doorwerkingen hiervan gestimuleerd. Met name jongeren geven aan behoefte te hebben aan meer kennis over het koloniale verleden. De gemeente kan hierin een faciliterende rol spelen door samenwerking met scholen, culturele instellingen en bibliotheken te bevorderen.

Mogelijke vormen zijn gastlessen, projecten, themadagen of het ontwikkelen van wandelroutes langs historische plekken die samenhangen met het verleden van Zeist. Door de lokale geschiedenis te koppelen aan bredere nationale en mondiale ontwikkelingen, wordt het onderwerp concreter en relevanter.

7.5 Versterk de rol van de bibliotheek als kennis- en ontmoetingsplek

De bibliotheek kan fungeren als laagdrempelige plek voor informatie, ontmoeting en dialoog. De gemeente zou de bibliotheek kunnen stimuleren of aandacht te schenken aan het koloniale verleden, waaronder de slavernij. Ondersteun initiatieven zoals lezingen, leesgroepen en thematische bijeenkomsten en stimuleer een diverse en actuele collectie over slavernij en kolonialisme.

7.6 Verbind het onderwerp aan inclusie- en antidiscriminatiebeleid

Een deel van de inwoners ervaart doorwerkingen van het koloniale verleden in het heden, onder meer in de vorm van discriminatie en kansenongelijkheid. Het onderwerp kan daarom niet los worden gezien van bredere beleidsvelden. De gemeente kan bijdragen door zich bewust te blijven van haar eigen positie met betrekking tot inclusie- en antidiscriminatiebeleid, aanvullend op wat zij al doet.

7.7 Ondersteun maatschappelijke initiatieven

Er bestaat meer draagvlak voor het ondersteunen van initiatieven vanuit de samenleving dan voor top-down maatregelen. De gemeente kan dit faciliteren door subsidies, samenwerking en ondersteuning te bieden aan bestaande organisaties, zoals lokale comités en historische verenigingen. Hiermee wordt ruimte geboden aan initiatieven die aansluiten bij verschillende perspectieven binnen de samenleving.

7.8 Verbeter toegang tot archieven en stimuleer (familie)onderzoek

De aanwezigheid van een gemeentelijk archief biedt kansen voor verdere verdieping. Vergroot de toegankelijkheid van archiefmateriaal en onderzoek hoe inwoners, met name nazaten, ondersteund kunnen worden bij het onderzoeken van hun familiegeschiedenis. Waarschijnlijk leidt het spoor snel uit Zeist, maar het kan wel een belangrijk startpunt zijn. Dit kan bijdragen aan persoonlijke betekenisgeving en historisch bewustzijn.

Bronnen

Boeken en artikelen

- Allen, R.M., E. Captain, M. van Rossum & U. Vyent, “Dutch Colonial Slavery and Its Afterlives: Introduction,” in *Slavery and The Dutch State: Dutch Colonial Slavery and Its Afterlives* ed. by R. M. Allen et al. Leiden: Leiden University Press, 2025.
- Baay, R. *Daar werd iets gruwelijks verricht*. Amsterdam: Singel Uitgeverijen, 2015.
- Beumer, J.T.A., et al. *Zeist: levende parel van de Stichtse Lustwarande*. Zeist, 2003.
- Breman, J. & A. van Schaik. "12. Colonial Unfree Labor in the Nineteenth-Century Dutch East Indies" in *Slavery and The Dutch State: Dutch Colonial Slavery and Its Afterlives* ed. by R. M. Allen et al. Leiden: Leiden University Press, 2025.
- Brumund, J.F. G. *Indiana. Verzameling van stukken van onderscheiden aard, over landen, volken, oudheden en geschiedenis van den Indischen archipel*. Van Kampen, 1854.
- De Gaay Fortman, B. “De West-Indische Maatschappij.” *Nieuwe West-Indische Gids* 11 (1930): 307–315.
- De Gaay Fortman, B. “De geschiedenis der Luthersche Gemeente te Berbice.” *De West-Indische Gids* 24 (1942).
- De Jong, E. “Landgoed Blikkenburg” Geheugen van Zeist. Digitaal raadpleegbaar: <https://www.geheugenvanzeist.nl/articles/landgoed-blikkenburg/>.
- De Kok, G. & P. Brandon. *Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO. Een onderzoek naar Hope & Co en R. Mees & Zoonen*. Amsterdam: IISG, 2022.
- Den Heijer, H. *Slavernijverleden van Zeeland*. Zeeland, 2023.
- Fatah-Black, K., L. Lauret & J. van den Tol. *Dienstbaar aan de keten? De Nederlandse bank en de laatste decennia van de slavernij 1814–1863*. Leiden: Leiden University Press, 2022.
- Galen, C.W. van. “Wat zal er met ons gebeuren als wij geen slaven meer hebben? De EBG en de Surinaamse slavenregisters, 1830–1863.” In *Hernhutters in beweging: 250 jaar grote kerkzaal Broedergemeente Zeist*, 97–105. 2019.
- Groenedijk, T. *Nederlandse plaatsnamen*. Hoogeveen: Slingenberg Boekproducties, 2020
- Heimel, J.H. *Familie Van de Poll, de Zeister tak*. Zeist: Zeister Historisch Genootschap, 2020.
- Jouwe, N., M. Kuipers & R. Raben. *Slavernij en de stad Utrecht*. Walburg Pers B.V., 2021.
- Kalff, S. “Franchsen in Suriname.” *De West-Indische Gids* 11 (1929–1930): 326.
- Kort, J.C. *Repertorium op de lenen van de hofstede Stoutenburg 1300–1797*, Houten, 2010.
- Lauret, L. “Dutch Politics and Slavery in the Nineteenth Century.” In *Slavery and the Dutch State: Dutch Colonial Slavery and Its Afterlives*, edited by R.M. Allen et al., 139–. Leiden: Leiden University Press, 2025.
- Legene, S. *De bagage van Blomhoff en Van Breugel. Japan, Java, Tripoli en Suriname in de negentiende-eeuwse Nederlandse cultuur van het imperialisme*. Amsterdam, 1998.
- Mollen-Hengeveld, J.C. *Markante Zeistenaren*. Zeist: Van de Poll-Stichting, 1991.
- Moolenaar, A. “Willem Adriaan I van Nassau-Odijk.”

- Nimako, K. "Dutch Atlantic Chattel Slavery," in *Slavery and the Dutch State: Dutch Colonial Slavery and Its Afterlives*, ed. R.M. Allen, E. Captain, M. van Rossum & U. Vyent. Leiden University Press, 2025. 133.
- Rhoen, R.P.M. *De bestuurlijke elite van Zeist 1813–1851*.
- Romeijn, A. *De stadsregering van Tholen (1577–1795)*. Tholen, 2001.
- Tjon A Yong-Nahar, R. "Cornelis Winst Blijd 1860–1921." In *Emancipatie 1863–1963*, 122–. 1964.
- Van der Burg, V.A.M. & R.P.M. Rhoen. *De gemeenteraad van Zeist 1851–1976*. Zeist, 1994.
- Van der Burg, V.A.M., en R.P.M. Rhoen. *Zeist van boerendorp tot villadorp*. Zeist, 2019.
- Van der Burg, V.A.M., en R.P.M. Rhoen. "Zeister bedrijven Koninklijk onderscheiden." *Seijst* 32, nr. 3/4 (2002): 100.
- Van Eekeren, H.J. *De Oude Kerk te Zeist*. Zeist, 1974.
- Van Haaren, S. *Een regentengeslacht in beeld. Geschiedenis en collectie van de familie Van de Poll*. Zwolle, 1997.
- Van Lennep, Jan Hendrik. *Op de zee*. Leiden, 1865.
- Van Stipriaan, A. *Rotterdam in slavernij*. Amsterdam: Boom, 2020.
- Van Stipriaan, A. *Surinaams Contrast: Roofbouw en Overleven in Een Caraïbische Plantagekolonie, 1750-1863*. Vol. 13. Brill, 1993.
- Van Stipriaan, A. "Literatuurverkenning over de doorwerkingen van het koloniaal en slavernijverleden." In *Het koloniaal en slavernijverleden onder de aandacht*. Risbo, 2024.
- Van Zanden, J. L. "Lonen en arbeidsmarkt in Amsterdam, 1800–1865." *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 9 (1983): 8–9.
- Vlier, M.L.E. *Beknopte geschiedenis der kolonie Suriname*. Amsterdam, 1863.
- Welie, R. "Slave trading and slavery in the Dutch colonial empire: A global comparison" in *New West Indian Guide* 82 (1&2) (2008).
- Wels, H. *Hernhutters in Zeist*. Abcoude, 2011.
- Wolbers, J. *De slavernij in Suriname*. Amsterdam, 1853.

Archiefbronnen

- Nationaal Archief. Collecties WIC en Sociëteit van Suriname.
- Utrechts Archief. Diverse toegangen, waaronder familiearchieven en Zendingsgenootschap.
- Zeeuws Archief. Staten van Zeeland.
- Gemeentearchief Zeist.
- Stadsarchief Amsterdam.
- Stadsarchief Rotterdam.
- Gelders Archief.

Kranten

- Algemeen Handelsblad.
- Bataviaasch Handelsblad.
- Java-Bode.
- De West.
- De Locomotief.
- Javasche Courant.

- Weekbode Zeist, Driebergen en Omstreken.

Digitale bronnen

- Geheugen van Zeist. <https://www.geheugenvanzeist.nl>
- Zeister Historisch Genootschap. <https://zhg.nl>
- Suriname Plantages Database. <https://www.surinameplantages.com>
- Evangelische Broedergemeente Suriname. <https://ebgs.sr>
- Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. <https://www.cultureelerfgoed.nl>
- Monumenten.nl. <https://www.monumenten.nl>
- Universiteit Utrecht, project slavernijverleden.
- Erfgoed Leiden en Omstreken. <https://www.erfgoedleiden.nl>

Bijlage 1: Methodologische toelichting vragenlijst

Introductie

De dataverzameling voor dit onderzoek vond plaats van 13 tot 26 januari 2026. Daarvoor is gebruik gemaakt van het Kieskompas burgerpanel in Zeist.

Deze dataverzameling heeft geleid tot een gewogen steekproef van 537 respondenten. Om de resultaten generaliseerbaar te maken voor stemgerechtigde inwoners van de gemeente Zeist, heeft Kieskompas een weging op de resultaten van het onderzoek uitgevoerd. De resultaten zijn gewogen naar geslacht, leeftijd, opleiding, migratieachtergrond en stemgedrag om de data ten aanzien van deze variabelen (binnen de gebruikte categorieën) representatief voor de gemeente Zeist te maken. Deze representativiteit trekt zich door naar variabelen en categorieën waarop niet gewogen is, maar zal nooit volledig corrigeren.

Response

Op 26 januari hadden 570 mensen het onderzoek volledig ingevuld, waarvan 564 mensen via het Zeist-panel (1680 panelleden; response rate 33.6%) en 6 mensen via de anonieme link. Om respondenten een gewicht toe te kennen, moet hun gemeente, leeftijd, geslacht, migratieachtergrond, opleiding, en het stemgedrag bij de Tweede Kamerverkiezingen bekend zijn, hetgeen 537 Zeistenaren met ons deelden.

Weging

Om de resultaten generaliseerbaar te maken voor stemgerechtigde inwoners van Zeist, is een weging uitgevoerd op de resultaten van het onderzoek. Hierbij wordt gebruikt gemaakt van een iteratieve poststratificatiemethode op basis van verschillende populatie-eigenschappen. Er is gewogen met een joint distribution (Gouden Standaard van CBS) voor

- leeftijd (4 categorieën)
- geslacht (2 categorieën)

Daarnaast is er voor opleiding en migratieachtergrond een marginal distributions gebruikt (AlleCijfers: <https://allecijfers.nl/gemeente/zeist/>)

- opleiding (2 categorieën)
- migratieachtergrond (3 categorieën)

De laatste verdeling betreft de laatste verkiezingsresultaten van de Tweede Kamerverkiezingen in Zeist (bron: verkiezingsuitslagen.nl van de Kiesraad). Hierbij wordt elke zetelende partij afzonderlijk gewogen, net als alle andere partijen samen, blanco-stemmers en niet-stemmers.

Bijlage 2: Aanvullende tabellen

Tabel 6.1. Mate waarin Zeistenaren het eens zijn met stellingen over het leven in Zeist, uitgesplitst naar herkomst en leeftijd (in aantallen en procenten)

		Herkomst						Leeftijd							
		Nederland		Voormalige koloniën		Anders		18-34		35-49		50-64		65+	
		#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
Ik voel mij thuis in Zeist	Helemaal niet mee eens	3	0.8%	0	0.0%	5	8.8%	2	1.4%	0	0.0%	5	3.3%	2	1.5%
	Niet mee eens	24	5.6%	8	14.9%	1	1.2%	9	7.6%	8	5.4%	14	8.3%	2	1.9%
	Neutraal	55	13.0%	9	18.3%	9	15.0%	11	9.9%	12	8.6%	23	14.0%	27	23.6%
	Mee eens	159	37.5%	19	35.9%	27	45.2%	55	48.5%	68	47.8%	44	26.9%	37	32.5%
	Helemaal mee eens	182	43.0%	16	30.9%	18	29.7%	37	32.6%	54	38.2%	78	47.5%	47	40.5%
In Zeist wordt iedereen gelijk behandeld	Helemaal niet mee eens	4	1.2%	0	0.0%	0	0.0%	3	3.5%	0	0.0%	0	0.3%	1	0.7%
	Niet mee eens	57	16.7%	19	45.9%	16	35.9%	26	27.9%	23	18.7%	24	18.1%	18	23.6%
	Neutraal	106	30.9%	5	13.3%	14	32.6%	14	15.5%	39	31.3%	51	37.8%	22	28.8%
	Mee eens	128	37.1%	17	40.8%	8	18.1%	41	44.4%	39	31.8%	45	33.7%	27	34.1%
	Helemaal mee eens	48	14.0%	0	0.0%	6	13.3%	8	8.7%	22	18.2%	13	10.1%	10	12.9%

In Zeist is er geen racisme	Helemaal niet mee eens	29	8.5%	0	0.0%	6	13.2%	2	1.8%	15	12.4%	16	11.9%	2	2.5%
	Niet mee eens	138	40.9%	23	54.1%	27	55.4%	48	55.0%	46	37.9%	58	41.8%	36	44.0%
	Neutraal	110	32.4%	18	42.9%	8	15.6%	32	36.0%	30	24.5%	46	33.1%	28	34.4%
	Mee eens	45	13.2%	1	3.0%	5	10.7%	6	7.2%	25	21.0%	9	6.8%	10	12.2%
	Helemaal mee eens	17	5.1%	0	0.0%	2	5.2%	0	0.0%	5	4.1%	9	6.4%	6	7.0%
Er is weinig ongelijkheid tussen arm en rijk	Helemaal niet mee eens	112	27.6%	7	16.3%	16	26.5%	42	40.0%	36	26.0%	44	28.2%	13	11.5%
	Niet mee eens	204	50.4%	16	35.8%	25	41.4%	37	35.3%	73	52.0%	71	45.6%	65	58.8%
	Neutraal	56	13.8%	21	45.9%	15	24.5%	23	21.9%	13	9.6%	28	18.3%	26	23.9%
	Mee eens	32	7.8%	1	2.0%	3	4.7%	3	2.8%	17	12.3%	9	5.7%	6	5.8%
	Helemaal mee eens	2	0.4%	0	0.0%	2	3.0%	0	0.0%	0	0.0%	3	2.2%	0	0.0%
Er is ruimte voor verschillende meningen in Zeist	Helemaal niet mee eens	1	0.1%	7	13.4%	1	2.4%	0	0.0%	0	0.0%	8	5.1%	1	0.7%
	Niet mee eens	20	5.2%	11	21.3%	2	3.1%	14	13.5%	3	1.9%	14	9.1%	2	2.1%
	Neutraal	75	19.5%	6	11.4%	13	22.7%	15	14.5%	32	24.2%	25	15.9%	23	21.5%
	Mee eens	227	58.5%	26	51.7%	40	69.8%	61	61.2%	72	55.3%	90	58.5%	68	62.9%
	Helemaal mee eens	64	16.6%	1	2.2%	1	2.0%	11	10.8%	24	18.6%	18	11.4%	14	12.9%

Bron: Risbo/Kieskompas

Tabel 6.2. Mate waarin Zeistenaren het eens zijn met stellingen over de ervaren doorwerking van het slavernijverleden in Zeist, uitgesplitst naar herkomst en leeftijd (in aantallen en procenten)

		Herkomst						Leeftijd							
		Nederland		Voormalige koloniën		Anders		18-34		35-49		50-64		65+	
		#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
In de Zeister samenleving zijn nog steeds doorwerkingen van het slavernijverleden voelbaar	Helemaal niet mee eens	146	46.4%	12	30.7%	19	41.8%	26	31.9%	61	55.3%	54	46.3%	37	39.4%
	Niet mee eens	89	28.5%	11	27.7%	20	42.9%	27	34.2%	28	25.1%	30	26.2%	35	37.2%
	Neutraal	39	12.4%	2	6.1%	1	2.1%	10	12.4%	14	12.4%	5	4.2%	14	15.0%
	Mee eens	33	10.5%	14	35.5%	1	1.7%	17	21.5%	4	3.4%	20	17.1%	7	7.5%
	Helemaal mee eens	7	2.2%	0	0.0%	5	11.6%	0	0.0%	4	3.8%	7	6.1%	1	0.9%
Ik ervaar zelf doorwerkingen van het slavernijverleden in Zeist, bijvoorbeeld in de vorm van kansenongelijkheid of discriminatie	Helemaal niet mee eens	239	61.7%	16	32.2%	22	35.8%	40	39.4%	85	63.2%	98	63.8%	52	49.6%
	Niet mee eens	112	28.9%	21	42.5%	32	52.8%	45	44.5%	40	29.8%	38	24.4%	41	39.2%
	Neutraal	26	6.7%	0	0.7%	1	2.5%	6	5.5%	6	4.3%	7	4.3%	10	9.1%
	Mee eens	10	2.5%	12	24.5%	0	0.0%	11	10.6%	4	2.7%	6	3.7%	2	1.5%
	Helemaal mee eens	1	0.3%	0	0.0%	5	8.9%	0	0.0%	0	0.0%	6	3.7%	1	0.6%
Ik vind de aandacht voor doorwerkingen van het slavernijverleden nodig, niet iedereen heeft gelijke kansen	Helemaal niet mee eens	129	31.2%	16	30.7%	19	32.2%	18	16.4%	52	37.5%	56	35.2%	37	32.7%
	Niet mee eens	66	15.9%	3	6.0%	13	21.7%	10	8.6%	15	10.6%	31	19.1%	27	23.7%
	Neutraal	47	11.4%	13	24.7%	10	16.5%	20	17.7%	16	11.5%	19	12.1%	14	12.6%
	Mee eens	112	27.0%	14	26.2%	18	29.1%	43	38.5%	38	27.0%	35	21.7%	27	24.0%
	Helemaal mee eens	60	14.4%	6	12.5%	0	0.6%	21	18.8%	19	13.4%	19	11.8%	8	6.9%

Bron: Risbo/Kieskompas

Tabel 6.3. Mate waarin Zeistenaren het eens zijn met de stelling dat zij meer willen weten over het koloniaal en slavernijverleden van de gemeente Zeist, uitgesplitst naar herkomst en leeftijd (in aantallen en procenten)

		Herkomst						Leeftijd							
		Nederland		Voormalige koloniën		Anders		18-34		35-49		50-64		65+	
		#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
Ik zou meer willen weten over het koloniaal en slavernijverleden van de gemeente Zeist	Helemaal niet mee eens	77	18.2%	13	24.5%	21	35.3%	13	11.4%	35	24.6%	36	21.9%	27	23.6%
	Niet mee eens	66	15.5%	1	2.9%	2	2.6%	6	5.7%	27	19.0%	20	12.4%	15	12.9%
	Neutraal	96	22.8%	7	13.4%	18	29.3%	18	15.6%	24	17.1%	45	27.4%	34	29.7%
	Mee eens	137	32.4%	22	42.1%	15	24.9%	54	47.7%	40	28.1%	50	30.2%	30	26.3%
	Helemaal mee eens	47	11.0%	9	17.0%	5	7.9%	22	19.6%	16	11.2%	13	8.0%	9	7.5%

Bron: Risbo/Kieskompas

Tabel 6.4. Mate waarin Zeistenaren het eens zijn met stellingen over aandacht voor het slavernijverleden in de gemeente Zeist, uitgesplitst naar herkomst en leeftijd (in aantallen en procenten)

		Herkomst						Leeftijd							
		Nederland		Voormalige koloniën		Anders		18-34		35-49		50-64		65+	
		#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
Er moet meer aandacht komen voor het aandeel dat de gemeente Zeist heeft gehad in het koloniale verleden	Helemaal niet mee eens	103	26.0%	9	18.1%	21	35.0%	17	16.8%	43	32.0%	47	29.7%	26	23.2%
	Niet mee eens	84	21.0%	12	24.0%	4	6.3%	20	19.4%	22	16.6%	31	19.7%	26	23.3%
	Neutraal	77	19.5%	7	14.7%	19	32.5%	21	20.4%	22	16.3%	28	17.8%	33	29.8%
	Mee eens	101	25.5%	15	30.3%	11	18.2%	36	35.4%	32	23.6%	38	24.0%	21	19.2%
	Helemaal mee eens	31	7.9%	6	12.9%	5	8.0%	8	7.9%	16	11.5%	14	8.8%	5	4.4%
Als blijkt dat de gemeente Zeist een slavernijverleden heeft, dan moet de gemeente zich ervoor inzetten om dit te erkennen, ook al kost dit geld	Helemaal niet mee eens	123	30.1%	9	17.7%	29	48.2%	22	20.7%	59	43.1%	53	32.6%	27	24.0%
	Niet mee eens	61	14.9%	20	39.4%	10	16.1%	23	21.3%	6	4.5%	23	14.4%	39	33.7%
	Neutraal	61	14.8%	3	6.4%	5	8.2%	13	12.0%	18	12.8%	26	16.3%	12	10.4%
	Mee eens	124	30.4%	12	23.8%	16	26.8%	43	40.2%	37	27.3%	42	25.9%	30	26.4%
	Helemaal mee eens	40	9.8%	6	12.7%	0	0.6%	6	5.9%	17	12.3%	17	10.7%	6	5.5%

Bron: Risbo/Kieskompas

Tabel 6.5. Mate waarin Zeistenaren interesse hebben in verschillende manieren van informatieoverdracht over het slavernijverleden vanuit de gemeente Zeist, uitgesplitst naar herkomst en leeftijd (in aantallen en procenten)

		Herkomst						Leeftijd							
		Nederland		Voormalige koloniën		Anders		18-34		35-49		50-64		65+	
		#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%	#	%
Een boekje over het slavernijverleden van Zeist	Helemaal niet mee eens	130	30.8%	11	20.8%	15	25.2%	21	18.9%	55	38.9%	41	25.0%	38	33.5%
	Niet mee eens	46	11.0%	9	16.7%	11	18.0%	3	3.0%	13	8.9%	25	15.4%	25	21.5%
	Neutraal	115	27.1%	7	12.7%	20	33.1%	28	24.4%	38	26.7%	52	31.6%	24	20.7%
	Mee eens	111	26.3%	19	38.1%	8	13.4%	57	49.9%	33	23.2%	27	16.6%	22	19.0%
	Helemaal mee eens	20	4.8%	6	11.6%	6	10.4%	4	3.8%	3	2.3%	19	11.5%	6	5.4%
Een podcast over het slavernijverleden in Zeist	Helemaal niet mee eens	174	41.3%	19	38.0%	26	47.9%	43	37.9%	62	45.3%	56	34.2%	58	51.9%
	Niet mee eens	84	20.0%	14	27.8%	5	10.1%	23	20.3%	25	17.9%	33	20.1%	23	20.7%
	Neutraal	79	18.7%	2	3.7%	10	18.6%	24	21.5%	15	11.0%	33	20.5%	18	15.9%
	Mee eens	63	15.0%	12	23.7%	3	4.8%	17	15.1%	23	17.1%	26	16.2%	11	9.8%
	Helemaal mee eens	21	5.0%	3	6.8%	10	18.6%	6	5.3%	12	8.7%	15	9.0%	2	1.7%
Bijeenkomsten/dialogo sessies over het slavernijverleden	Helemaal niet mee eens	233	56.0%	22	44.3%	34	56.4%	51	44.7%	81	58.2%	93	58.2%	64	56.7%
	Niet mee eens	94	22.7%	8	16.7%	6	10.7%	31	26.9%	25	18.1%	27	16.8%	26	23.4%
	Neutraal	65	15.7%	7	14.6%	19	32.3%	19	16.6%	29	20.8%	30	18.6%	14	12.8%
	Mee eens	21	4.9%	8	15.8%	0	0.6%	13	11.8%	3	2.2%	5	3.0%	7	6.6%

	Helemaal mee eens	3	0.7%	4	8.6%	0	0.0%	0	0.0%	1	0.7%	5	3.4%	1	0.5%
Een wandeling langs sporen van het slavenrijverleden	Helemaal niet mee eens	121	28.6%	5	9.2%	25	41.8%	22	19.1%	39	26.9%	42	25.5%	49	43.1%
	Niet mee eens	54	12.8%	12	24.0%	3	5.8%	12	10.4%	18	12.7%	21	12.7%	19	16.4%
	Neutraal	103	24.3%	8	15.8%	15	24.7%	23	20.1%	32	22.5%	50	30.6%	20	17.9%
	Mee eens	117	27.7%	18	35.8%	12	20.4%	45	39.5%	39	27.1%	41	25.0%	23	20.2%
	Helemaal mee eens	28	6.7%	8	15.3%	4	7.3%	12	10.9%	15	10.7%	10	6.1%	3	2.3%

Bron: Risbo/Kieskompas